collegium litterarum

8

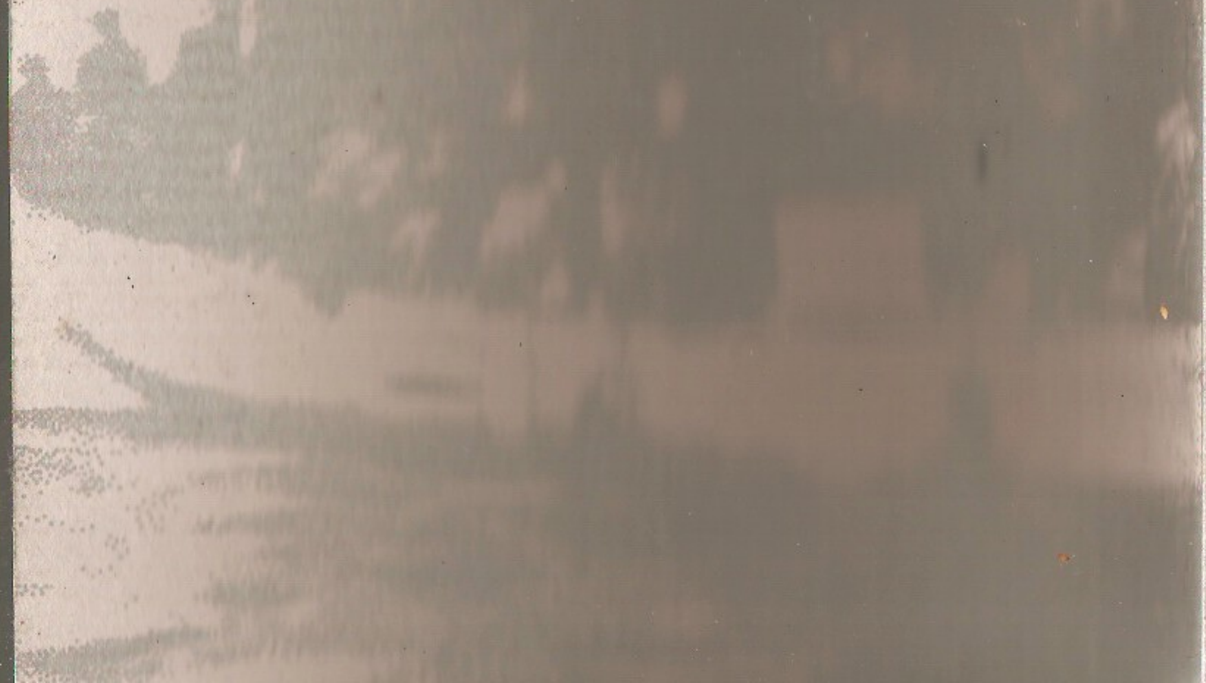

EESTI PAGULASKIRJANDUS

collegium litterarum 8

Eesti pagulaskirjandus

m

Ülo Tonts
EMUARISTIKA

t

Hilve Rebane
ÕLKE-
KIRJANDUS

k

Eerik Teder
ORDUS-
TRÜKID

**1944-
1992**

Eesti pagulas-kirjandus

collegium litterarum 8

Eesti pagulas-kirjandus

1944-1992

Ülo Tonts
m EMUARISTIKA

Hilve Rebane
t ÕLKEKIRJANDUS

Eerik Teder
k ORDUSTRÜKID

Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus

Tallinn 1996

Toimetanud: Piret Kruuspere
Piret Viires
Konsultant: Maie Kalda

Kujundus: Virve Sarapik
Korrektuur: Linda Uustalu

© Under- ja Tuglase Kirjanduskeskus, 1996
© Sarja kujundus: Virve Sarapik
Ilmub Avatud Eesti Fondi ja Eesti Teadusfondi toetusel

SISUKORD

m

EMUARISTIKA *(Ülo Tonts)* 7
Üldtähelepanekuid 9
Kirjanikud, kultuuritegelased 16
Sõjavägi, Teine maailmasõda, pagulus 34
Haritlased, ühiskonnategelased 40
Kokkuvõtteks 50
Bibliograafia 52

t

ÕLKED EESTI KEELDE:
VÕÕRKIRJANDUSTE TUTVUSTUS *(Hilve Rebane)* 67
Üldpilt 69
Klassika – antiik, orient 75
Läti ja leedu kirjandus 78
Soome ja soomeugri kirjandus 82
Skandinaaviamaade kirjandus 92
Saksa kirjandus 99
Ingliskeelne kirjandus 105
Prantsuse kirjandus 116
Vene kirjandus 120
Tõlked, tutvustused 124
Kokkuvõtteks 130
Bibliograafia 132

ESTI KIRJANDUSE KORDUSTRÜKID
JA NENDE RETSEPTSIOON *(Eerik Teder)* 147
Taust 149
Valimikud, antoloogiad 154
Luule kordustrükid 160
Proosa kordustrükid 168
Muud kordustrükid 175
Kokkuvõtteks 179
Bibliograafia 181

BIOGRAAFILISED ANDMED 188
SUMMARY 194
ISIKUNIMEDE REGISTER 198

Ülo Tonts

MEMUARISTIKA

ÜLDTÄHELEPANEKUID

Pika ajaloolise minevikuga memuaar on oma tänase tähenduse ja levikuni jõudnud alles käesoleval sajandil. Tegemist on nähtusega, mis kuulub iseloomulikult just arenenud demokraatliku ühiskonna kultuuripilti. Memuaristika on rahvusliku mälu säilitamise, selle pidevuse hoidmise oluline vahend, mille elujõud sõltub antud paiga ja aja kirjanduskultuurist, suhe ühiskonnaga on aga vahetum kui ilukirjandusel.

Memuaristika tekkimine ja rahvuskirjanduse osana väljakujunemine eeldab ajaloolist tagamaad. Memuaristika seotust ühiskonna poliitilise korralduse ja kliimaga tõestab kõige kujukamalt kodu- ja väliseesti kirjanduse kõrvutamine Teise maailmasõja järgsetel kümnenditel. Just memuaristikas on kontrast eriti terav. Nõukogude Eestis ei edenenud kuigivõrd isegi revolutsiooniajalooliste ja teiste kindla ideoloogilise dominandiga mälestuste kirjutamine, kuigi see oli ametlikult soovitud ja soositud. Ilmunud raamatute ühiskondlik resonants oli minimaalne – kui sellest üldse kõnelda saabki. Ideoloogiline ja poliitiline diktatuur oma arvutute ettekirjutuste ja piirangutega lämmatas memuaarse kirjasõna juba eos ning võttis sellelt objektiivse sotsiaalse tähenduse. Ilmus ainult üksikuid arvestatava isikulise taustaga mälestusteraamatuid. Mõni kitsamalt erialalisena käsitletud ainevald välja arvatud (näiteks teatrimälestused), ulatus Nõukogude Eestis ilmunud mälestusteraamatutes vaatlus ainult erandjuhtudel Eesti Vabariigi aastatesse. Edukamalt viljeldi memuaristika lühivorme (portreememuaar, esseistliku või uurimusliku kallakuga kultuuriloolised meenutused).

Eesti memuaristika seis 1940. aasta murdejoonel oli tunduvalt tagasihoidlikum kui eesti kirjanduses tervikuna. Harvade tippude ümber (A. Kitzbergi "Tuuletallaja"-raamatud, K. A. Hindrey noorusmälestused, O. Lutsu belletriseeritud autobiograafiline sari) laius peaaegu tühi ruum. Eesti memuaristika kujunematuse põhjused ei olnud niivõrd kirjanduslikud kui just sotsiaalset ja ajaloolist laadi. Rahvusriik oli väga noor, aga napi minevikuga oli ka seda kandev ühiskond. Puudus mälestuste kirjutamise üks eeldusi, nimelt oluline suhe minevikuga. Elati dünaamilises olevikus: äsja loodud Eesti Vabariik pakkus ja nõudis täisjõulist rakendust. Sajandivahetusel ja XX sajandi algul ühiskondlikku ellu tulnud põlvkond oli sotsiaalselt hõivatud ka kolmekümnendatel aastatel.

Teise maailmasõja vapustused tabasid rahvuse elu kõiki avaldusi. Eesti riik okupeeriti korduvalt ning kaotas pikaks ajaks iseseisvuse. Paljud, sealhulgas eriti poliitiliselt, vaimselt ja majanduslikult aktiivsed inimesed, pidid Eestist põgenema ja jääma pagulusse. Rahvuse kestmine ja kultuuri jätkumine sattus ohtu, muutus küsitavaks. Niisuguste asjaolude tulemusena sai mälestuste kirjapanek just pagulastele loomulikuks ning isegi vältimatuks. Eestiga ei sidunud üksnes elatud elu. Minevik tähendas kaotatud kodu ja kodumaad, tegevusala ja sugulasi, väga paljudele ka riiki ja ühiskonda, mille rajamisest ja ehitamisest oli aktiivselt osa võetud. Esialgu lühiajaliseks ning ajutiseks arvatud võõrsilolek jäi kestma, perspektiiv tagasi tulla muutus järjest küsitavamaks. "Tarve kaotatut kompenseerida seisab ühel või teisel viisil enamiku paguluses publitseerit memuaaride taga," kommenteerib tekkinud olukorda I. Grünthal (Mana 1966, nr. 29).

Eesti pagulaskirjanduse kiire ja küllalt jõuline teke ning suhteliselt soodsaks kujunenud avaldamisvõimalused andsid autorite isiklikust vajadusest tõuke saanud memuaristikale kohe ka ühiskondliku väljundi ja tähenduse. Algas eesti kultuuriloos enneolematult intensiivne suurvormiliste mäleṣtuste kirjutamine. Umbkaudu kolme aastakümne kestel ei vaibunud see hoog kuigivõrd. Avaldati üle poolteisesaja mälestusteraamatu ja nende kõrval lühivormilisi memuaare nii kogumikes kui ajakirjanduses.

Eestlaste kogemus kinnitab varasemast teadaolevat: poliitilised pagulased kirjutavad memuaare tavalisest innukamalt. Eesti pagulaskond oli väiksearvuline ning paiknes geograafiliselt üpris hajutatult. Memuaristika loomist, avaldamist ja lugeja poolt omaksvõtmist soodustasid aga niisugused asjaolud nagu tõhus poliitiline organiseeritus, suur rahvuslik aktiivsus ja kiiresti intensiivseks ning prestiižikaks muutunud kultuurielu.

Žanridünaamika. Võib ütelda, et memuaar kuulub algusest peale eesti pagulaskirjanduse kogupilti. Memuaristika kiiret algust mõjutas see, et leidus Eestist kaasatoodud käsikirju, mis Saksa okupatsiooni ajal trükki ei pääsenud (A. Adsoni *"Neli veskit"*, Vadstena 1946). Mälestusi hakkas paguluses – esialgu Rootsis ja Saksamaal – ilmuma enam, kui neid oli avaldatud Eestis. "M ä l e s t u s t e o s t e suhteline rohkus võrreldes endiste kodumaiste proportsioonidega on üks meie praeguse kodutuse tunnuseid ning tagajärgi. Meenutame kodu peagu kõigis kunstipäraselt jutustavais teoseis /—/ Eestis saime aega tagasivaateiks õieti alles viimaseil iseseisvusaastail – ja praegu on meil selleks erilisi põhjusi /—/," kirjutas 1947. aastal H. Parrest, kelle pagulus algas kodutuse raskemas vormis – põgenikelaagris Saksamaal (Kauge Kodu 1947, nr.8/9).

Niisiis aitasid žanri käivitumisele kaasa ka Eestis avaldamata jäänud käsikirjad, mis nüüd trükki läksid. Memuaarist sai paguluses A. Adsoni edukaim žanr, mis annab talle tähelepandava koha terves eesti proosakirjanduses. Adsonile sekundeeris pisut hiljem J. Lattik (*"Viljandi kirikumõis kõneleb"*, Vadstena 1948), kelle loomingus pagulus moodustab kõige kompaktsema järgu, esikohal kirjanikule iseloomulikuks peetud memuaarne visandi-kirjandus. Kiiresti publitseeriti mitme A. Kalda mälestusteraamatu tõlked (*"Leiuretkedel Londonis"*, Vadstena 1945, *"Mu saatuse maa"*, Vadstena 1947). Nende Rootsis avaldatud raamatutega samaaegselt ilmusid esimesed memuaariköited ja -vihikud ka Saksamaal (A. Raagi *"Kodu katuse all"*, Augsburg 1946 ja *"Kodumaal maapaos"*, Augsburg 1947, P. Orviku (K. Eerme) *"Nüüd õitsvad kodus valged ristikheinad"*, Göttingen 1947). Rohket tähelepanu

äratanud olevikumälestustega tuli kirjandusse I. Jaks (*"Saaremaalt Leningradi"*, Stockholm 1949). 1950-ndate aastate esimesel poolel järgnesid tõhusad raamatud H. Visnapuult, J. Kõpult, E. Ilbakult, W. Mettuselt. Ilmusid Teisest maailmasõjast osavõtnud eestlaste sõdurimälestused (V. Jürissaare *"Kahe rinde vahel"*, Göteborg 1951, H. Riipalu *"Kui võideldi kodupinna eest"*, London 1951). Need teosed olid esimesed pagulasmemuaristika ühes kõige produktiivsemas ainerühmas.

1950-ndate aastate keskelt 1980-ndate aastate keskpaigani, seega umbes kolmekümne aasta jooksul järjest on memuaarteoseid ilmunud pidevalt. Aasta jooksul lisandus keskmiselt 4–5 uut autoriraamatut. Märgatavalt elavnes žanr 1960-ndate aastate algupoolel. Kunstiväärtusega mälestusi hakkasid kirjutama vanemate põlvkondade väljapaistvad kirjanikud, kes kas olid lõpetanud või lõpetamas puhtilukirjandusliku loomingut (K. Rumor, A. Mälk, A. Kalmus).

Alates 1980-ndate aastate teisest poolest hakkas uute memuaariraamatute arv vähenema. Osa sellest kahanemisest tuleb kindlasti kanda ka kitsenevate avaldamistingimuste arvele, B. Kangro on juhtinud tähelepanu käsikirjadele, mis ei ole trükki jõudnud.

B. Kangro "Eesti kirjakuulutaja eksiilis" (1989) andmetel on paguluses ilmunud 155 köidet memuaare 90 autorilt. Tegelikult on need arvud kindlasti suuremad. Rohkesti mälestusi on avaldatud autorite kirjastusel ja ka tehniliselt lihtsamaid paljundusviise kasutades. Suuresti kasvab raamatute ja mitmekordselt enam memuaristide hulk, kui võtta vaatluse alla juubelitepuhused ja teised meenutavas laadis koguteosed.

Autorkond ja ainestik. Kõige arvukama grupi memuariste moodustavad kirjanikud. Kokku on neilt ilmunud umbkaudu poolsada köidet mälestusi – kolmandik B. Kangro poolt arvele võetud raamatutest –, mida võib pidada pagulasmemuaristika tuumaosaks. Usinalt on oma mälestusi kirja pannud endised poliitikud, eriti diplomaadid, aga ka sõjaväelased ning teised sõjast osavõtnud. Kunstirahva hulgast tõusevad kirjanike kõrval teise arvukama rühmana esile teatriinimesed. Tagasihoidlikus autorsuses ja mahus on esindatud muusika ja kujutav

kunst. Silmapaistvaid memuaare on avaldanud ühiskonnategelased, ajakirjanikud ja teadlased. Üksikute, enamasti tähelepanuväärsete raamatutega on esindatud õpetajad, insenerid ja ettevõtjad. Kireva tausta moodustavad ühiskondlikus hierarhias tagasihoidlikele kohtadele jäänud inimeste kirjapanekud, mille ajendiks on olnud tavalisest suurem kirjutamishuvi või sisevajadus rääkida oma isikuprobleemidest.

Memuaristika kogupilt on ootuspäraselt paljukülgne, teatud vaatekohast koguni kirev. Kirjutaja minevikku jäänud põhitegevus ja elukutse on memuaaride ainevalikus kõige määravam olnud poliitikute ja sõjaväelaste puhul. Isikliku ja üldise *resp.* ajaloolise suhe kirjapandus võib seejuures autoriti küllalt erinev olla. Konkreetsem ainestikuline keskenduspunkt sageli kas puudub või jääb vähe rõhutatuks just ajakirjanike ja ühiskonnategelaste memuaarides. Sisuliselt kõige variatsioonirikkamad on kirjanikumälestused. Isikulugu domineerib (E. Ilbak, A. Kalmus, A. Mälk), olles aga sageli tihedasti seotud ajaloo ja kaasatehtud ühiskondliku või kirjandusliku arenguga (K. Rumor, R. Kolk, H. Mäelo). Kirjutamise aeg ja olukorrad ei soosinud puhtisiklikku rõhuasetust.

Elualade ja tegevusvaldkondade suhteliselt ebaühtlane ja lünklik esindatus laseb end mitmeti seletada. Olulised olid potentsiaalsete memuaristide kirjandusliku tegevuse kogemused ja kalduvused, mis ei vastanud aga kaugeltki alati kirjutajate valduses olnud aine hulgale ja tähendusele.

Kõige mitmetahulisem ja kogumuljes terviklikum pilt kujuneb sajandivahetuse ja XX sajandi alguskümnendi Eestist ja just riikliku iseseisvuse seisukohalt tähtsatest sündmustest. Olulisi protsesse (nn. Tartu renessanss ja 1905. aasta liikumine Eestis) ning väljapaistvaid isikuid (J. Tõnisson) on mälestustes kujutatud erinevatest, mõnel puhul ka vastandlikest kogemustest lähtudes. Olgu näiteks kasvõi sajandi alguskümnendite ühiskonna- ja poliitikaelu käsitlus K. Rumori, J. Kõpu, O. Rütli ja M. Raua memuaarides. Ei puudu ka huvitavad tolle aja miljöö- ja olustikukujutused nii küla- kui linnaelust (K. Rumor, A. Adson, E. Lender jt.). Lünklikumaks ja katkendlikumaks jääb Eesti Vabariigi ajast kujunev pilt. Selleteemaliste raamatute arv ei ole väike, autorite

vaatenurgad on aga enamasti kitsamad, kui olid varasemate aastakümnete käsitlejatel. Nii on J. Lattikul esiplaanil poliitiline elu Eesti Vabariigis (*"Teekond läbi öö"* I, Vadstena 1950), A. Kalmus valgustab endast kirjutades ka usuelu (*"Ajastute vahetusel"*, Lund 1977) ja A. Luts vabariigiaegset sõjaväeprobleemistikku (*"Heitluste keerises"* I, Stockholm 1975), G. Rängal tõuseb esile Tartu Ülikool ja akadeemiline eluring (*"Laiemasse maailma"*, Stockholm 1988). Diplomaatide mälestuste põhisisuks on nende ametitöö ja sellega lähemalt seonduv (O. Mamersi, K.-R. Pusta, A. Piibu, A. Warma, H. Laretei raamatud). Ei puudu aga ka avaramad käsitlused, näiteks E. Uustalu *"Tagurpidi sõudes"* (Stockholm 1982). Küllalt laiahaardeline võib olla poliitikaga konkreetsemalt seotud inimese tagasivaade Eesti Vabariigi aega (K.-A. Kadaku *"Mitme taeva all"*, Stockholm 1974). Vabariigiaegsest eluvoolust tõuseb memuaristide esituses rohkem esile vabadussõjalaste liikumine oma järelmängudega, kusjuures käsitlused on sageli äratuntavalt erapoolikud (H. Mereti *"Teremi jutustus..."*, Toronto 1984, W. Tomingase memuaari ja uurimust ühendav *"Vaikiv ajastu Eestis"*, New York 1961, A. Otsa *"Mehed sündmuste kurvidel"*, Stockholm 1976).

Tihedalt, kuid ainestikuliselt mõneti ebaühtlaselt on mälestusraamatutega kaetud Eesti saatuseaastad 1940–1944. Sellest perioodist räägivad kõige rohkem sõdurimälestused. Elust okupeeritud Eestis jutustavad eri vaatenurkade alt J. Lattik (*"Teekond läbi öö"* II, Toronto 1952), O. Angelus (*"Tuhande valitseja maa"*, Stockholm 1956), O. Mamers (*"Häda võidetuile"*, Stockholm 1958), A. Raag (*"Saatuslikus kolmnurgas"*, Lund 1974) ja mitmed teised.

Eestlaste pagulust ja elu võõrsil on kujutatud paljude autorite (A. Adson, J. Lattik, A. Lüüs, A. Kalmus, W. Mettus, S. Ekbaum, R. Andre, V. Poska-Grünthal, A. Mälk) teostes. Süveneva inimesevaatlusega tõusis esile P. Krusteni Visnapuu-raamat *"Kaugelviibija käekõrval"* (Lund 1957), dokumentaalsuseni ulatuva elulähedusega H. Mäelo *"Sammud edasi"* (Lund 1975) ja *"Päevast päeva"* (Lund 1978). Nii stiililt kui vaimuselt äratab tähelepanu R. Kolga *"Tuulisui ja teised"* (Stockholm 1980).

Küüditatute Siberi-mälestusi ilmus mõistetavatel põhjustel vähe, esile tõusevad R. Eliaseri teosed.

Suhted naaberžanridega. Memuaristika suhe ilukirjandusega avaldub mitmel eri viisil. Paguluses kirjutatud mälestusraamatute seas on eriti kõrge kunstiväärtusega proosat, näiteks K. Rumori, E. Ilbaku, P. Krusteni ja R. Kolga ning mõned A. Adsoni raamatud. Enamikus nendes on tähtsal kohal esseistlik element, millest ei järeldu küll hoopiski, nagu oleks tegemist žanrilise ühtelangevusega. P. Krusteni või R. Kolga isikupärane käekiri ei avaldu mälestuste kirjutamisel väiksema jõuga kui proosateostes. Huvitavate tulemustega on memuaarne aine transformeeritud ilukirjanduslikesse žanridesse. Heino Susi on oma sõjamälestused esitanud kunstiküpse minajutustava dokumentaalromaanina (*"Üle lahe. Hall malev I"*, Lund 1974, *"Kojutulek. Hall malev II"*, Lund 1975, *"Sarviku sulased"* I–II, Lund 1985). P. Krusten on rohkesti isiklikku ning kultuuriloolist ainet koondanud lühivormi (*"Hullumajast möödumisel"*, Lund 1972, *"Aiapidu lampioonidega"*, Lund 1978). Aili Helmi pseudonüümi all on romaanivormi saanud Hilja Rüütli ja Helmut Tarandi vangla- ja vangilaagri-mälestused (*"Kuradil ei ole varju"*, Lund 1979, *"Vägivallamaa"*, Lund 1982, *"Režiim – see kõlab uhkelt"*, Lund 1984). Mälestuslikku, uurimuslikku ja esseistlikku ainet liidavad B. Kangro raamatud *"Arbujad"* (Lund 1981) ja *"Arbujate kaasaeg"* (Lund 1983). Oma noorusmälestused on Kangro esitanud autobiograafilise romaanina (*"Kipitai"*, Lund 1992). Originaalselt on mälestuslik, esseistlik ja ilukirjanduslik (novelliline) alge liidetud Kangro viimases tema eluajal ilmunud raamatus *"Härjanädalate aegu"* (Tln. 1994). Memuaar ja novell lähenevad teineteisele mitmes J. Lattiku teoses. Rohkesti memuaarset ainet, sageli varjamata kujul on rootsi keeles kirjutatud romaanides kasutanud Käbi Laretei.

Kõige rohkem mälestusteraamatuid on ilmunud Eesti Kirjanike Kooperatiivi (EKK) kirjastusel. EMP, "Kultuuri" ja teiste nimekamate kirjastuste kõrval on arvukalt memuaare avaldatud ka autorite endi väljaandel.

KIRJANIKUD, KULTUURITEGELASED

Kirjanikumälestused moodustavad ligemale kolmandiku kõigist autoriraamatuna ilmunud pagulasmemuaaridest. Ainestikus ei piirdu nad kaugeltki kirjanduse ega kultuurieluga. Mitme autori puhul on teiste ainealade esiletulek eriti tähelepandav (J. Lattik, A. Adson, H. Mäelo, K. Rumor). Mõnel juhul seletub niisugune ainenihe sellega, et mälestuste kirjutamine jäi pooleli enne, kui oleks jõutud järjekindlama kirjandusliku tegevuse (K. Rumor) või loomingu kõrgperioodi (H. Visnapuu) kajastamiseni.

Aino Kallas (1878–1956) elas pagulasena Rootsis alates 1944. aastast kuni 1953. aastani, kui ta asus Soome. Aastatel 1945–1960 ilmusid Rootsis eestikeelses tõlkes mälestused ja päevik, kokku seitse raamatut. Eesti kultuurilugu peegeldub neis katkendlikult, kuid olulist ainet on rohkesti ning seda väärtustab kõrgetasemeline esitus. Esimese eestikeelse memuaariraamatuna Rootsis ilmunud *"Leiuretkedel Londonis"* (Vadstena 1945, soome k. 1944) esitab mälestusi O. Kalda saadikuajast Londonis. Kaaluka kultuuriloolise aine ning meisterliku viimistlusega tõuseb eesti memuaristika tippudesse *"Mu saatuse maa"* (Vadstena 1947). Mõneleheküljelistesse esseedesse ja portreedesse on tihendatud Eesti-vaatlusi sajandivahetusest kuni Teise maailmasõjani. Mälestuslik aine omandab kunstilise kandvuse ja väljendusrikkuse.

Artur Adson (1889–1977) on pagulaskirjanduse algusaja viljakaim ja edukaim memuarist. Aastatel 1946–1954 avaldas Adson kokku seitse memuaarset ja memuaristikaga külgnevat raamatut. Eestist käsikirjana kaasatoodud *"Neli veskit"* ja selle Rootsis kirjutatud järg *"Väikelinna moosekant"* ilmusid samal aastal (Vadstena 1946). "Nelja veski" sissejuhatuses rõhutab Adson mälestuste kirjapanemise isiklikumat tausta: "Ma rikastan oma olevikku hea osa mineviku abil. Ja mulle on seda tarvis hädapärast, sest mu päevad kihutavad allamäge."

Isikuline lähtekoht seletab kahe esimese raamatu kohati idüllilist laadi. Esimene neist kujutab Võrumaad ning teine Võru linna sajandivahetusel ja XX sajandi algul. Meenutajagi on nähtaval, esiplaanile tõusevad aga keskkond, ajajärk ja nendele iseloomulikud inimesed. Nägemisviis ja stiil on isikupärane, pildistik kunstiliselt tihe ja intensiivne. Terviklikes žanripiltides ja portreedes tõuseb ka argielu olustikulisusest kõrgemale. Adsoni stiil on ühtaegu realistlik ja poetiseeriv, ilmekust lisab omanäoline huumor.

Kultuurilooliste ja olustikupiltide esitamist nappide autobiograafiliste märkmete raamis jatkab Adson raamatus *"Ise idas, silmad läänes"* (Vadstena 1948), mis jutustab autori maamõõdukooli-ajast Pihkvas 1907–1912 ja järgnevast asumisest Tallinnasse. Ainestiku muutumine toob kaasa käsitlusviisi teisenemise. Esimeste raamatute isikupärane ilukirjanduslikkus asendub järkjärgult tavalisema memuaristlikkusega. Küll pakuvad nii "Ise idas, silmad läänes" kui järgnenud *"Siuru-raamat"* (Vadstena 1949) rohkesti kultuuriloolist pildistikku ja informatsiooni, viimane ka läbi iseseisvusaastate. *"Lahkumises"* (Toronto 1951) jatkab Adson vaatlusi iseseisvusaja lõpust pagulusse siirdumiseni. Memuaarisarja lõpuköide *"Kadunud maailm"* (Toronto 1954) esitab elu- ja olustikupilte ja isikute kujutusi vanalt Võrumaalt. Teos toetub isiklikele mälestustele, suuliselt saadud teadetele, käsikirjalistele ja trükiallikatele, millega on liidetud ka autori kujutluses loodut. Tulemus on kultuurilooliselt sisukas ja esitus paeluv.

Mälestusainel on oma osa ka Adsoni *"Teatriraamatus"* (Stockholm 1958), mida on nimetatud esimeseks täieõiguslikuks eesti teatri ajalooks (I. Mikiver), ning Adsoni koostatud *"Marie Underi eluraamatus"* (I–II Lund 1974), mille esimene köide kujutab ulatuslikku ülevaadet poetessi elukäigust ja kirjanikuteest.

Ilmumisel teenisid A. Adsoni memuaarid suhteliselt rohkesti ning sealhulgas teravaidki kriitilisi märkusi. Protesti tekitas memuaristi rõhutatult hinnanguline suhtumine inimestesse, tähelepanu juhiti faktide ebatäpsele esitamisele. Kuid just sarja esimeste köidete näol on tegemist eesti kirjanduses unikaalse proosalaadiga. Memuaare kirjutades avastas Adson endas isikupärase, pagulaskirjanduse üldpildist selgesti eralduva prosaisti.

Memuaarsust on peetud **Jaan Lattiku** (1878–1967) proosa iseloomulikuks tunnuseks. Ajavahemikus 1948–1960 avaldas Lattik kaheksa köidet memuaare ja memuaarset proosat. Tegemist ei ole kirjanikumälestustega ega kultuurilooliste tagasivaadetega nende mõistete kitsamas tähenduses. Lattiku huvi- ja toimimisring oli avar nii Eestis kui paguluses, eri raamatutes tõusevad need tasandid vaheldumisi esiplaanile. Raamatu *"Viljandi kirikumõis kõneleb"* (Vadstena 1948) põhiaine on pärit autori pikaajalisest vaimulikutegevusest, millest tehakse rohkesti mitmesuunalisi kõrvalepõikeid. Neljaköitelise sarja *"Teekond läbi öö"* (I – Vadstena 1950, II–III Toronto 1952–1955, IV Göteborg 1958) esimeses raamatus domineerib autorina poliitik, kes esitab kogetut ja nähtut Eesti Vabariigi elust 1940. aastani. Keskendatum on sarja teine osa, mis annab kriitilise ja üldistusrohke käsitluse Eestit Teise maailmasõja ajal 1940–1944 tabanud okupatsioonidest. III ja IV raamat sisaldavad peamiselt pagulasaastate pikkade vaimulikureiside kiirustavalt ja ülelibisevalt kirjapandud reportaaže. Nende teostega sekkus Lattik küllalt hasartselt pagulaspoliitikasse, mille tagajärjeks olid kriitika teravad rünnakud.

Lühemavormilisi mälestusepisoode eri aegadest koondab *"Minu album"* (Toronto 1960). Vaheldumisi mälestuskatkendeid ja jutustusi esitavad raamatud *"Mõrsjapärg"* (Göteborg 1951) ja *"Talupoja laul"* (Toronto 1953).

J. Lattiku proosas puudub selgem piir ilukirjandusliku ja memuaarse vahel. Proosa laad on vesteline ja pajatav.

Henrik Visnapuu (1890–1951) jõudis mälestusteks kirjutada ainult oma noorusloo kuni "Siuru" ajani. *"Päike ja jõgi"* ilmus postuumselt EKK-i esimese raamatuna Lundis 1951. Tegemist on ka esimese

omataolise memuaariraamatuga paguluses, milles esiplaanile tõusevad autor kui tulevane ja algav kirjanik ning kirjandusmaastik ümberringi. Pärast põhjalikku tagasivaadet perekondlikku minevikku ja lapsepõlvemiljöösse esitab Visnapuu analüüsivalt kirjutatud loo oma noorusest ning varasemast isikulisest ning kirjanduslikust kujunemisest. Eneseotsing ja luuletajaks saamine toimub tihedasti asustatud ning huviäratavalt pildistatud kirjanduslikus ümbruses ("Moment", siurulased, M. Heiberg, A. Kallas, R. Roht jt.). Esile tõuseb kompaktne ja värvikas "Siuru"-käsitlus. Memuarist ei varja oma sümpaatiaid ja antipaatiaid, ei ole aga suhtumistes jäik ega hinnangutes kategooriline. Raamatus leidub küll tõsimeelse ja kirgliku loomusega inimese subjektiivsust, see aga pigem isikupärastab ja väärtustab teost. Visnapuu vaimseks testamendiks tõuseb teost lõpetav essee "Millal sünnib inimene?", ainulaadne mõtte ulatuvuse ja selguse poolest.

Ella Ilbak (1895), eesti esimene kutseline tantsija ja "rahvuslasest maailmakodanik" (L. Tormis) tuli kirjandusse memuaristina, raamatuga *"Otsekui hirv kisendab..."* (Lund 1953). Alles seejärel avaldas ta kaks romaani, mis keskenduvad elu vaimsele ja religioossele mõtestamisele ("Tuvi Malm", Lund 1955, "Kumisev kannel", New York 1966). Memuaarides asetab Ilbak jutustaja vaimse elu ja tõekspidamised tema elukäigu ja kunstnikutee kujutamisest ettepoole, kuid annab ka viimastest huvitavaid pildistusi. Ilbak valitseb suveräänselt nii sõna- kui mõttekunsti ning avab nende kaudu isikupärase ja rikka vaimuilma, esitab originaalseid ja pädevaid arutlusi kunstist, ilu, tõe ja esteetilise vahekorrast ning loomingu psühholoogiast. "Ella Ilbaku "Confessiones" mitte üksnes et kuulub meie memuaarkirjanduse paremiku hulka – selle psühholoogilised, stilistilised ja lüürilised väärtused sunnivad teost ka loova ilukirjanduse seisukohalt tuumakaks hindama," resümeeris A. Mägi teose ilmumisel (Tulimuld 1953, nr. 2).

Oma keskkooliaja ja kirjandusliku tegevuse alguse on kaheköiteliseks memuaarteoseks kirjutanud **Valve Saretok** (1911). Prosaistina ladusat vestelist pealiskaudsust esindav autor on sama laadi kasutanud ka mälestusi *"Läbi uduliniku"* I–II (Toronto 1956, 1957) kirja pannes, nii et jutustus kolmekümnendate aastate koolielust Valgas

läheneb värvikale ajaviiteproosale.

Pedro Krusten (1897–1987) tõuseb pagulasmemuaristikas silmapaistvale kohale, kusjuures ta tavapäraseid mälestusteraamatuid kirjutanud ei olegi. Eestist põgenemine 1944. a. viis P. Krusteni mitmeks aastaks lähestikku H. Visnapuuga. Nimekamatest eesti kirjanikest ainukestena jäid nad USA-sse asumiseni Saksamaale ning elasid pikemat aega eesti põgenike suurlaagris Geislingenis. Mõlemad jatkasid kirjutamist ning võtsid osa pagulaste hoogsast kultuuritegevusest. Nende aastate muljetest ja kogemustest lähtudes avaldas Krusten 1957. aastal esseistliku mälestusteraamatu *"Kaugelviibija käekõrval"*, mille peategelaseks on H. Visnapuu. Pagulasaastad olid Visnapuu loomingus väga viljakad. P. Krusten ongi selle raamatu kirjutamist põhjendanud sooviga uurida luule ja tegelikkuse vahekorda. Ta ei esitle end luuletaja sõbrana, vaid isegi rõhutab lähema suhte puudumist. Vahetust informatsioonist tähtsamaks tõuseb, *kuidas* P. Krusten Visnapuust kirjutab. Märkimist väärivad autori tundlik psühholoogiline taju, mõistasuutmine ja tolerants. Luuletaja portree joonistub väga inimliku ja elusana, soojades toonides. Rohked argieluvaated ei pisenda selles käsitluses ei inimest ega poeeti. A. Adson kirjutas raamatu ilmumisel: "Hea psühholoogina on Krusten annud pildi Visnapuust nagu ta tõeliselt oli. Ta on tabanud paljude detailide abil Visnapuu karakteri" (Mana 1958, nr. 2).

"Kaugelviibija käekõrval" pakub ka rohkesti sisukat teavet eestlaste pagulaspõlvest Saksamaal. Ladusalt liituvad muuga enesekohased passaažid, mille hulgas ei puudu mälestuslikud tagasivaated.

P. Krusteni raamatu ilmumine ajendas E. Kõksi kirjutama tihedat Visnapuu-ainelist memuaari "Meeldetuletusi käekõrval kõndijale" (Tulimuld 1957, nr. 6). Kõksi kirjutise pealkiri tõlgitseb Krusteni raamatu pealkirja nii, nagu seda üldiselt on tehtud. P. Krusten on aga teoses esitanud teistsuguse seletuse: tema kujutluses olid Kaugelviibija kujuks ühte sulanud Ing ja Maarjamaa, kelle käekõrval poeet paguluses liikus.

Mälestuslikkust on peetud ka P. Krusteni raamatute *"Hullumajast möödumisel"* (Lund 1972) ja *"Aiapidu lampioonidega"* (Lund 1978)

oluliseks tahuks. Kirjanik esitab napiks tihendatud pilte sündmustest, juhtumeid, kohtumisi, mida sama napilt kommenteerib ja mõtestab. Krusteni lühipalade originaalset isikupärasust rõhutades on I. Mikiver välja pakkunud žanrinimetuse *kamee* (Tulimuld 1988, nr. 2). Mikiveri järgi põimuvad kirjutaja mälestused niisuguses kirjanduslikus pisivormis kultuurilooliste seikade ja elufilosoofiliste tähelepanekutega. Erandlikuks jääb selles seltskonnas puhtmemuaariline "Juhus" ("Aiapidu lampioonidega"), mis esitab biograafilisi seiku ja ahelsündmusi revolutsiooniaegselt Venemaalt.

Enesekohaseid esseid, milles olulisel kohal memuaristlik element, on hajusalt ka mujal P. Krusteni pagulasloomingus ("Hiline mürgilill"). Kirjad, mälestuskillud ja isikulooline aines kujunevad tihedaks tervikuks essees "Mälestuskilde Underist ja Adsonist" (Tulimuld 1983, nr. 3, 4).

P. Krusteni memuaristikale on omane eri aineid liitev esseistlikkus ning selgema piiri puudumine memuaari ja ilukirjanduse vahel.

Kirjutaja kogu elukäiku haarava viieköitelise mälestustetsükli avaldas ajavahemikus 1959–1978 **Helmi Mäelo** (1898–1978). Autor oli kogu elu jooksul väga aktiivselt rakendunud avalikus ühiskondlikus tegevuses ja see aspekt tõuseb esiplaanile ka mälestustes. B. Kangro ongi rõhutanud, et H. Mäelo mälestustel on just eestluse seisukohast püsiv väärtus.

H. Mäelo kaks esimest memuaariraamatut hõlmavad aega Eestist lahkumiseni 1944. aastal ning on kirjutatud peamiselt mälule toetudes. *"Talutütre"* (Lund 1959) puhul on kriitikas esile tõstetud sajandivahetuse taluelu väga ausat kujutamist, ühiskonnaloolise ja rahvuspsühholoogilise aine rikkust. R. Kolk kirjutas "Talutütre" ilmumisel, et see on "...inimliku elu dokument, millel samal ajal suuri eeldusi on mõnevõrra muutuda ka ajalooliseks ja kultuuriajalooliseks dokumendiks" (Teataja 1959). Mäelo järgmistes mälestusteraamatutes tuleb isikliku ja ühiskonna aine tasakaalustatud suhe veel selgemini esile. *"Elutegevuses"* (Lund 1961) keskendub tööle nais- ja karskusliikumise alal. Autor ja tema perekond on ka nähtaval, aga peahuvi püsib ühiskonna heaks tegutsemisel. Uudses vormis kinnitab H. Mäelo tavatut vitaalsust tsükli

lõpuköide *"Päevast päeva"* (Lund 1978), autori kahe esimese pensionäriaasta päevik 1975–1977.

H. Mäelo ei ole eestlaste paguluse kujutamist omaette eesmärgiks seadnud. Küll annavad tema kolmas (*"Võõrsil"*, Lund 1974), neljas (*"Sammud edasi"*, Lund 1975) ja juba nimetatud viies memuaariköide eestlaste pagulusest Rootsis ja Saksamaal asjaliku ja sidusa ülevaate.

Karl Ast-Rumor (1886–1971) hakkas mälestusi kirjutama kõrges eas, kaheksandal elukümnendil – kavatsusega haarata oma elukäiku tervenisti. *"Aegade sadestuse"* esimene ja teine raamat ilmusid Lundis aastatel 1963 ja 1965. Kolmanda raamatu valmimist lootis kirjanik veel 1971. aasta kevadel, paar kuud enne surma. Töövõime aga kahanes ning teosest valmis ainult osa (ilmunud 1972–1976 "Tulimullas"), nii et oma mälestustes ei pääsenudki Rumor enam vangistusest (1907–1910) tagasi vabadusse. Poolelijäämist on põhjust kahetseda seda enam, et kirjutatu on eriti sisukas ning autori isik ja elukäik tavatult dünaamiline. Tegemist on kirjanikumälestustega selle sõna parimas tähenduses, kusjuures iseenda arengu jälgimisel Rumor oma kirjanikutööni ei jõudnudki.

Esimene raamat kannab alapealkirja "Noorusmaa" ning elustab autori varasemat kujunemist kuni Treffneri kooli tulekuni sajandi algul. Tüseduse ja sisukuse saab teos suurelt jaolt kodu ja koduümbruse pildistikust, mis on nii laiuti kui sügavuti ülima hoolikuse ja otse armastusega välja joonistatud. "Eluvool mu noorusmaal oli ühtlane ja katkestamatu. See sisendas minusse usaldusliku lähenemise inimestesse ja väärtustas mu hinges "kuldlinnuliku" pärimuse" (viide 1928. aastal kirjutatud novellile "Kuldlind"). Kodutalu ja selle inimeste kõrval vaadeldakse süvenevalt paikkonna elu-olu, sealhulgas ka koloriitseid naabreid (peatükid "Setud", "Kalavenelased").

"Aegade sadestuse" teine raamat katab kirjutaja elust neli aastat (1902–1906) ning kannab viitelist pealkirja "Punane ja must". Noore Asti (K. Rumori kodanikunimi) Tartusse õppimatulek langes ühiskondlikult eriti rahutusse aega. "Ma ei kahtle, et minust oleks tulnud igal juhul revolutsionäär," kirjutas K. Rumor mälestuste esimese köite lõpuosas. "Punases ja mustas" jutustab ta oma liitumisest sotsiaaldemokraatliku liikumisega ning osavõtust 1905. aasta sündmustest. Isikuloo taustal meenutatakse põhjalikult sajandivahetuse Tartut, Treffneri kooli ja Hugo Treffnerit, ajakirjandust ja õpilaselu. Ulatuslikuma kriitilise analüüsi objektiks saavad J. Tõnissoni isik ning tema osa ühiskonnaelus. Huvitavate isikumaalingutena tõusevad esile ka Jaan Sarv, E. Vilde, A. H. Tammsaare, Peeter Speek, Ado Reinvald ja K. Päts. Autoripoolsed hinnangud on seejuures tasakaalukad.

A. Mägi kirjutas teise köite ilmumisel: "Vähe on memuaare – ka rahvusvahelises ulatuses – kus mineviku nähted nii selgelt ja terav-jooneliselt käegakatsutavasse ligidusse tuuakse. Kunagiste seisukohavõttude uuesti elustamine loob reljeefsust. Poliitik ja ajakirjanik analüüsib ühiskonda ja ideid, kirjanik loob õhku inimeste ja suhete ümber, lahkab vahedalt hingelisi komplekse" (Teataja 1966). Loova kirjaniku ja targa analüütiku koostöö on andnud sulami, milles kunstiväärtus tihedalt tunnetuslikuga liitub.

Salme Ekbaumi (1912–1995) kahest mälestusteraamatust kuulub väärtmemuaaride hulka *"Veimevakk"* (Lund 1964). Mitmest eri aspektist elustatakse ja vaadeldakse siin autori kirjandusse tulemise eelset aega 1940. aastani. "Veimevaka" taseme ja laadi puhul sobib aga kõhklemata kasutada kirjanikumemuaari mõistet. Mälestuste kirjutamise üheks õigustuseks on Ekbaum pidanud oma päritolukeskkonna – eesti talu kujutamist: "Kodu on tähendanud mulle ikka rohkem kui vaid elamispaika ja ükski kodu ei ole sel määral kodu kui talukodu". Talumiljööd elustavad portreed ja mitmed pildistused, millele Ekbaumi puhtilukirjanduslikus loomingus on raske võrdseid leida ("Lõunatund", "Pühade laupäevad", "Pühapäev").

Sellel armastuse ja sisseelamisega joonistatud taustal jutustab kirjanik tasakaaluka avameelsusega omaenda kujunemisloo. Rohkesti on portreid lähedastest inimestest (lähemate omaste kõrval lemmikõpetaja, sõbratarid jt.). Huvitava visandina on esitatud kooli- ja hariduskäik (õpingud TÜ farmaatsiateaduskonnas, üliõpilaselu).

Memuaristikasse kuulub ka raamat *"Ühistegevus on päike"* (Lund 1977), mille tiitlis on Ekbaum märgitud küll ainult koostaja ja toimetajana. Kirjanik jutustab enda ja abikaasa Artur Ekbaumi elust: 1940. aastal

alanud okupatsioonidest Eestis, pagulaspõlvest Rootsis ja Kanadas. "Veimevakaga" võrreldes on esitus informatiivsem ja konspektiivsem, eriti kui silmas pidada, kui huvitav oli Ekbaumide Rootsi-aastate suhtlusring ja kui põgusalt sellest kõneldakse.

Ain Kalmus (1906) avaldas pärast ilukirjandusliku loomingu lõpetamist – 1969. aastal ilmunud romaan "Juudas" jäi viimaseks – neljaköitelise memuaarisarja: *"Kadunud saar"* (Lund 1972), *"Ajastute vahetusel"* (Lund 1977), *"Päästa meid ära kurjast"* (Lund 1979) ja *"Meil pole jäädavat linna"* (Lund 1981). Kirjutaja elu mõõdulisi mälestusi on jäädvustanud teisedki eesti kirjanikud (H. Mäelo, A. Mälk), Kalmuse memuaariraamatuid eraldab neist aga suurem süvenemine, kordaläinud taotlus esitada olude ning sündmuste raamistikus kirjutaja kujunemislugu mitmest küljest nähtuna. Ka aine ise on küllalt dramaatiline ja dünaamiline. Usklik kodu ja tõsine, ärkamiselamusel põhinev usutunne suunas autori vaimulikuks-jutlustajaks. Viieteistkümneaastasena oli M. Underi luuletusi lugedes toimunud ka samavõrra tõsine ärkamine kirjandusele: "Uus ja üllatav maailm viskus äkki mu ette, täis hommikuvärskust ja uue päeva kiusatuslikku ilu" ("Kadunud saar", lk. 74). Hakkas kiusama soov kirjanikuks saada. Täide läheb see alles 1940. aastal alanud okupatsioonis, kui vaimulik tegevus on takistatud. "Usuline ja esteetiline elamus on oma olemuselt väga lähedased," mõistab Kalmus ("Kadunud saar", lk. 63).

A. Kalmuse mälestustele on iseloomulik tugev eneseuurimuslik alge, ei puudu ka pihtimuslikkus. See ei ole aga takistanud läbielatud olukordade ja kohatud inimeste selgekontuurilist näitamist. Kuigi ilukirjanduslikkust ei ole taotletud, tõuseb memuarist ise otsekui autobiograafilise romaani peategelaseks.

Ajas täismõõdulise kujutuse oma elukäigust annab kahes mälestusteraamatus **August Mälk** (1900–1987). *"Hommikust keskpäevani"* (Lund 1972) jälgib teekonda lapsepõlvekodust alates, õpi- ja õpetajaaastaid kuni Tallinna asumiseni 1937. *"Peale päevapööret"* (Lund 1976) jatkab esimese köite lõpust: Mälk kui poliitik ja Lagle talu peremees, okupatsiooniaastad, pagulus.

Mälk ei otsi lugejaga intiimsemat kontakti. Ta vaatleb oma minevikku distantsilt, läbi kergest, üksjagu literatuursest resignatsioonist kantud arutluste. Kirjanikuks saamine ja kirjanikutöö jäävad hajamärkmetesse ja tagaplaanile. Koondatud ülevaate oma loometeest ja enesetunnetusest kirjanikuna esitab Mälk mälestuste teise köite lõpus.

Viljakate memuaristide hulka tuleb arvata **Bernard Kangro** (1910–1994), kuigi ta ei ole avaldanud ühtegi žanripuhast mälestusteraamatut. Kõige lähemal viimasele seisab *"Kipitai"* (Lund 1992). Tegemist on lapsepõlve-, kodu- ja koolimälestustega, mida autor nimetab tiitlis autobiograafiliseks romaaniks. Sissevaade kirjaniku lapsepõlve ja noorusmaale on asjalik ja informatsioonirikas. Dokumentaalsuse-illusioonist on loobutud: rõhutatakse kujutluse osa mineviku taaselustamisel. Jutustavale proosale omases laadis vahendatakse noore inimese elamusi ning mälestuste kirjapanija tundmuslikku suhet oma noorusega.

Žanriline originaalsus iseloomustab diloogiat *"Arbujad"* (Lund 1981) ja *"Arbujate kaasaeg"* (Lund 1983). Raamatuid ühendab ühtelangev alapealkiri ("Märkmeid, mälestusi, mõtisklusi"), aga kõigepealt muidugi ühine aine, milleks on iseseisvusaegne (1918–1940) eesti kirjandus ja kirjanduselu. Mõlemas teoses esinevad kitsama või laiema haardega uurimuslikud memuaarse lisandiga ülevaatepeatükid vaheldumisi teistega, mis jutustavad autori enda kirjanduslikust kujunemisest ning akadeemilisest teekonnast Tartus. "Arbujate" rikkalikult illustreeritud kolmesajast leheküljest võtab ligikaudu kaks kolmandikku enda alla käsitlus, milles on liidetud mälestused ning kirjandusloolineearvustuslik vaatlus.

"Arbujate kaasaeg" algab laiahaardeliste kirjandusllooliste esseedega eesti kirjandusliku mõtte, luule ja romaani kujunemisest. Järgnevad memuaarse ilmega peatükid, lõpuks jõutakse jälle arbujate juurde. Tavatult teabeküllased raamatud sisaldavad sellistki materjali, mis puudub kirjandusloolistes käsitlustes (näiteks "Arbujate" peatükk "Kirjanduslikke kaaspõlvkondlasi lähi- ja kaugvaates"). Ainulaadne on arbujate lähivaatlus ühe osalise mälu toel ja pilgu läbi.

Intiimsemat laadi kirjanikumälestuste hulka kuulub raamat *"Härjanädalate aegu. Tsükkel autobiograafilisi esseid"* (Tln. 1994). Tegemist on aastatest 1988–1991 valitud mälestuslõikudega. Ained ise on tih-

kelt seotud Kangro loomingu looga, käsitlus ei ole aga dokumenteeriv, vaid meeleoluline, sooviga pakkuda "enam-vähem mõistmisvõimalikku teksti". Teose laadile viitab saatesõnas esitatud küsimus: "Aga kirjutada olnud sündmustest, kas see pole meeletu katse alles hoida maailma, mida enam ei ole või mis homme kaob?".

Raimond Kolga (1924–1992) mälestusteraamat *"Tuulisui ja teised"* avaldati kõigepealt Stockholmi ajalehe "Teataja" joonealusena (1979–1980). Raamatuna on see ilmunud kahes erimahulises trükis.

Esimeses redaktsioonis (Stockholm 1980) jutustatakse paguluse ja pagulaskirjanduse algusaegadest 1940-ndate aastate teisel poolel Stockholmis ja mujal Rootsis. Humoristlik-vestelise käsitlusviisi võimalused algajate pagulaskirjanike tegevuse ja elu-olu mitmekülgsel kujutamisel on üllatavalt suured. Paatose puudumine laseb noorte kirjanike rahvuslikul entusiasmil pingevabalt esile tõusta. Jutustaja enda kõrval on kesksemas asendis K. Lepik ja I. Talve.

1992. aastal ilmus Tallinnas selle raamatu oluliselt täiendatud variant pealkirjaga *"Võrumaalt Stokholmi. "Tuulisui" ja teised"*. Uue pealkirja alla on mahtunud varasemale lisaks tihedatoimne käsitlus R. Kolga elust enne "Tuulisuis" kujutatud aega. Eriti sisseelavalt meenutab autor oma noorusmaad Võrumaa lääneserval Sarus.

Huvitavat mälestuslikku kildainet pakub ka R. Kolga vesteraamat *"Lestakala otsimas ja teisi jutte"* (Lund 1987), mis koondab ajalehes "Teataja" 1981–1987 ilmunud kirjutisi.

Helmi Rajamaa (1909) lühimemuaar *"Marie Under inimesena"* (Stockholm 1983) esitab nii kirjutaja vahetuid muljeid kui seda, mida kirjanik on endast memuaristile kõnelnud. Rohkesti on eluloolist andmestikku kuni "Siuru" ajani.

August Gailiti (1891–1960) lahkumise järel ilmus mahukas mälestusraamat *"August Gailit 1891–1960"* (Lund 1961). Esseistlike ja kirjandusloolliste käsitluste kõrvalt ei puudu memuaar (A. Mälk, A. Kalmus, R. Kolk, E. Ilbak ja G. Helbemäe).

Kunstiteostenagi tähelepandavaid raamatuid jääb memuaristika ja ilukirjanduse piirimaale.

Heino Susi (1925–1987) nimetas oma teoseid *"Hall malev"* I–II (Lund 1974, 1975) ja *"Sarviku sulased"* I–II (Lund 1985) tõsieluromaanideks. Tegemist on belletriseeritud memuaariga aastatest 1944–1946, aineks osavõtt jatkusõjast Soomes ning sunnitud teenistus Saksamaa armees sõja lõpukuudel, sõja lõpul läbielatud Tšehhi põrgu ning järgnenud vangilaagrikogemused. Kirjutaja lähtub varjamatult sellest, mida on ise kogenud, mõtelnud ja tundnud, jäädes vaatlejaks, meenutajaks, kommenteerijaks. Esile tõusevad noorte eestlaste käekäik Teise maailmasõja sündmustes, nende katsed sekkuda ning suhtumine toimuvasse.

Kirjutaja mälestused ja kirjanikufantaasia liituvad ka **Käbi Laretei** (1922) raamatutes *"Peotäis mulda, lapike maad"* (Tln. 1989) ja *"Mineviku heli"* (Tln. 1992). Rootsi keeles 1976. ja 1990. aastal ilmunud raamatute memuaarne aines hakkab täiemas mõõdus kaasa mängima alles nende eestikeelses tõlkes.

Rohket ja üsna napilt töödeldud omaeluloolist ainet on mitmetes raamatutes kasutanud **Arvi Kork** (1927). Korgi loomingu kõige huvitavamaks ainealaks on olnud kirjaniku enda ja ta põlvkonnakaaslaste – Teise maailmasõja lõpul noorukitena sõtta ja võõrsile sattunud eestlaste elukäik, seda peamiselt seikluslike sündmuste ja olukordadena. H. Grabbi ongi soovitanud neid raamatuid vaadelda kirjutaja enda elukäiguga kõrvutatult.

Segažanrilisena jääb memuaristika piirile **Aino Thauvón-Suitsu** (1884–1969) raamat *"Gustav Suitsu noorus kirjade, luuletuste ja mälestuste põhjal"* (Lund 1964). Raamat pakub rohkesti mälestuslikku teavet mitte üksnes noore Gustav Suitsu, vaid ka Tuglase, Grünthal-Ridala ja teiste Suitsu kaasaegsete kohta. Arvustuses tõsteti esile kirjaniku isiksuse uurimist kui vähe viljeldud ala ja ka käsitluse objektiivsust, peenetundelisust, mõistvust ja sallivust (H. Eller).

"Gustav Suitsu nooruse" järjeks nimetab alapealkirjas oma raamatut *"Aino ja Gustavi lugu kirjade, luuletuste ja Aino mälestuste põhjal"* (Lund 1987) **Helga Suits-Kangro** (1924). Rikas kultuurilooline aines on esitatud teaduslikku ja dokumentaalset täpsust taotlemata.

Kaalukaid kirjanduslikke ja kultuuriloolisi memuaarkirjutisi sisaldab **Valev Uibopuu** (1913) esseekogu *"Ajavoolu võrendikest"* (Lund 1987). V. Uibopuu toimetatud on kahekümne viie kirjaniku noorusmälestusi koondav raamat *"Minu noorusmaa"* (Lund 1964). Rohkesti memuaarilist leidub kirjanike kirjutatud koguteoses *"Kirjanikult lugejale"* (Lund 1952, koost. B. Kangro).

Arvukalt on mälestusi kirjanikelt ja kirjanikest avaldatud "Tulimullas". Memuaarselt on siin kirjutatud H. Visnapuust, E. Ennost, A. Haavast, R. Rohust, G. Suitsust, A. H. Tammsaarest, A. Gailitist, V. Grünthal-Ridalast, A. Sangast, E. Vildest ja K. A. Hindreyst. Kolleegidest on mälestusi avaldanud B. Kangro, V. Uibopuu, A. Adson, E. Vrager, G. Suits, P. Krusten.

Hõre on kirjanikumälestuste rubriik "Manas". Esile tõuseb L. Treti mahukas ja sisukas "Tammsaare, nagu teda tundsin" (nr. 45–46, 48–51).

Teatri-, muusiku- ja kunstnikumälestused. Teatriinimeste mälestusi on paguluses avaldatud kümmekond raamatut. Nagu selle ala puhul tavaline, keskenduvad memuaarid teatrielule ja -kunstile.

Woldemar Mettus (1894–1975) on selle grupi autorite seas viljakaim ning kaldub teistest rohkem teatriasjade juurest kõrvale. Tegemist on väga mitmekülgse (arvustaja, lavastaja-näitejuht, dramaturg, ajakirjanik) ja teatrit põhjalikult tundva inimesega. Mettuse esimese raamatu *"Narrid, näitlejad ja nõiad"* (Vadstena 1950) rikkaks aineks on iseseisvusaegne eesti teater. Mälestuste köitvusele aitavad kaasa isikupärane sõnastusstiil, vaoshoitud huumor ning episoodtehnika hea valitsemine kuni puänteerimisoskuseni. Kriitikas on rõhutatud ka hinnangute õiglast heasoovlikkust ning asjaolu, et autor oma isikut liigselt ei tähtsusta.

1949. aastal asus Mettus Taanist Argentiinasse ja mälestuste kirjutamisse tuli pikem paus. Aastatel 1967–1971 ilmus aga veel neli raamatut memuaare. Kompaktsusega tõuseb nende seast esile noorusmälestusi esitav *"Süda peo peal"* (Lund 1967). Rohkesti kultuuri- ja teatrilooliselt huvitavat teavet Eesti iseseisvusajast pakub *"Ainus paradiis"*

(Lund 1967). Mettus oli saksakeelsena kasvanud ja hariduse saanud eestlane, kes alles täiskasvanuna Eestisse ja eestlaseks tagasi pöördus. Kaks viimast raamatut esitavad isikulise dominandiga, episoodtehnikas kirjutatud meenutusi okupatsioonidest 1940–1944 (*"Mask ja nägu"*, Lund 1969) ning emigratsiooni algusajast Saksamaal ja Taanis (*"Soovimata külalised"*, Lund 1971).

W. Mettuse mälestusi väärtustab ka nende kultuurilooline mõõde väljaspool teatrikeskkonda (kontaktid Elo ja Friedebert Tuglasega, muljed ja arvamused J. Tõnissonist, P. Krustenist ja paljudest teistest).

Eesti teatrimemuaari tipptaset esindavad **Liina Reimani** (1891–1961) raamatud *"Rambivalgus süttib"* (Lund 1956) ja *"Lava võlus"* (Lund 1960). Voodihaige kunstniku poolt soome keeles dikteeritud tekst tõlgiti avaldamiseks eesti keelde. Esimeses raamatus jutustab näitlejatar oma päritolust, perekonnaloost, teatrisse jõudmisest ja teatrikarjääri algusajast. Lähema vaatluse all on aastad 1910–1917, kui Reiman näitles "Vanemuises", "Estonias" ja "Endlas". "Otsiv, juurdlev, täiuslikkuse poole pürgiv emotsionaalne südameinimene, hellik, endas kinni ja teistega vähe seltsiv /—/ oma eluõnne ja unistuste eest võitlev ja kannatav tütarlaps" – nii iseloomustab memuaristi varjundirikast autoportreed E. Reining (Tulimuld 1956, nr. 4).

L. Reimani teises memuaariraamatus langeb tugevam valgusvihk Draamateatris oldud ajale 1918–1924, aga vaatluse all on ka hilisemad aastad. Enesekeskseks jäädes vahendab Reiman oma tundliku kunstnikuloomuse kaudu rohkesti unikaalset teatrilugu, nii et rõhk langeb selgesti teatri- ja näitlejakunsti spetsiifilistele avaldustele.

L. Reimani mälestustele on iseloomulikud kolleegide ilmekalt kirjutatud portreed ja kibestumiseta elutarkus.

Tihedalt sündmustikuline on **Alma Veltmanni** (1892– surmaaeg teadmata) jutustus oma lavateest ja kirevast elukäigust. See kannab pealkirja *"Jäljed mälestuste rannal"* ja ilmus 1969. aastal Torontos. Kultuuriloolist sündmustikku, vähemal määral selle kommentaare pakub raamat just aastatest 1908–1913, kui A. Veltmann oli tegev "Estonia" Seltsi teatritrupis. Esile tõuseb Paul Pinna kuju, kellega jutustajat sidus pikemaajaline intiimne suhe. Huviäratavalt, kuid sügavuseta on

esitatud miniportreed nimekatest kolleegidest (R. Kull, T. Altermann, B. Kuuskemaa, E. Villmer jt.). Esimese maailmasõja alguses pöördub A. Veltmanni näitlejatee Venemaale ning jatkub põgusas laadis esitatud seiklusromaanina läbi revolutsiooniaastate.

Rein Andre (1912) *"Süda rambitules"* (Lund 1981) jutustab nii memuaristi elukäigust kui ka tema mitmekülgsest teatritegevusest. Andre astus 1938. aastal Riiklikku Lavakunstikooli. Sellest ajast jutustabki raamatu esimene osa. 1944. aastal asus R. Andre Rootsi ja 1948. aastal sealt Kanadasse Torontosse. Mõlemas elupaigas on ta olnud pidevalt rakendatud pagulasteatris – näitlejana, lavastajana, pedagoogina ja organiseerijana. Teos esitab rohkesti fakte ning tsitaate arvustustest.

"Els Vaarman" (Stockholm 1976) on ainus teatriinimesele pühendatud mälestusteos paguluses, mis koondab rohkesti avarama teatriloolise tähendusega materjali.

Muusikud on avaldanud kaks memuaariraamatut. **Juhan Aavik** (1884–1982) alustas mälestuste kirjapanemist juba 1952. aastal ning kavatses kirjutada põhjaliku ülevaate oma erialaliselt tegevusrohkest elukäigust. Tegelikkuses ei jõudnud ta 1959. aastal Torontos ilmunud raamatu *"Muusika radadelt"* I köites sünnikohast Holstrest ja Paistu kihelkonnakooli aastatest kaugemale. Tegemist on kultuurilooliselt väga sisuka, süvenevalt ja huvitavalt esitatud käsitlusega. Portreteeritavate hulgast leiame J. Bergmanni, M. Veske, J. Kunderi. Teose üheks erijooneks on teiste inimeste mälestuste kordaläinud vahendamine.

August Nieländeri (1887–1986) *"Taktikepi ja relvaga"* (Stockholm 1982) on kirja pandud kõrges eas. Teos paistab silma suure asjalikkuse ja informatsioonitihedusega. Raamat esitab rohkesti kultuurilugu, eriti sündmusi ja nimesid. Käsitlusviisile on aga iseloomulik laialivalgumine, kõrvalepisoodide rohkus. Jutustaja põhiomaduseks tõuseb ettevõtlikkus, dirigendist küll räägitakse, aga kunstnikku näha ei ole.

Kahes köites ilmunud memuaarteose *"Suurel maanteel"* (Uppsala 1973) avaldas maalija **Eduard Ole** (1898–1995). Raamatute ülesehitus

ei ole rangelt biograafiline ega kronoloogiline. Haaratud on aga memuaristi elukäik terves ulatuses. Ole on andekas jutustaja. Memuaristi isik muutub nii inimesena kui loovisikuna ilmekalt individuaalseks, puudub muljete ja arvamuste klišeelisus. Rohke tähelepanu saab osaks kunstniku paremaks peetud töödele ja nende loomisloole, kuid isiklik ja mitteisiklik püsivad teoses tasakaalus.

Mahukas ja sisukas on Ole mälestuste kultuurilooline mõõde. Jutustatakse koos F. Tuglase ja E. Wiiraltiga sooritatud reisidest, J. Simmi, H. Visnapuu ja A. Gailiti portreede maalimisest, meenutatakse E. Ennot, C. Kreeki ja teisi nimekaid kultuuritegelasi.

Kohe **Eduard Wiiralti** (1898–1954) surma järel anti välja esinduslik, reproduktsiooniosaga mälestusteos *"Eduard Wiiralt 1898–1954"* (Lund 1955), mille algusosa esitab memuaarseid kirjapanekuid, autoreiks A. Tuulse, L. Kaelas, A. Murakin jt.

Ajakirjanikumemuaar. Ajakirjanike osa pagulasmemuaristika üldpildis on jäänud nii mahuliselt kui ka tasemelt tagasihoidlikuks.

Viis raamatut mälestusi on ilmunud **Arno Raagi** (1904–1956) sulest, kes töötas aastatel 1928–1943 "Postimehe" toimetuses ning jatkas samal alal ka paguluses Saksamaal ning Ameerika Ühendriikides. Memuaristikas alustas ta pildikestega Esimese maailmasõja eelsete ja algusaastate külaelust (*"Kodu katuse all"*, Augsburg 1946). Kohe seejärel ilmus raamat Saksa okupatsiooni lõpuajast 1944, kui autoril tuli end võõra võimu eest peita (*"Kodumaal maapaos"*, Augsburg 1947). Terviku moodustavad kolm seitsmekümnendatel aastatel postuumselt ilmunud teost, milles Raag jälgib omaenda elukulgu ja päevasündmusi aastatel 1921–1949. Mälestustele Eesti Vabariigi ajast (*"Kõuepilvede saatel"*, Lund 1971) järgnevad meenutused Teise maailmasõja aegsetest okupatsioonidest Eestis (*"Saatuslikus kolmnurgas"*, Lund 1974). *"Läbi varemete"* (Lund 1978) aineks on eestlaste pagulaselu Saksamaal 1944–1949. Arvustus on esile tõstnud Raagi mälestuste usaldatavust, eriti Saksa okupatsiooni aastate kujutamist. "Postimees" keskpunktiks, on meeldejäävalt näidatud rahva hoiakuid ning tabatud iseloomulikku

segases ajas, kus oli raske ära tunda rahvuse huvides parimat toimimisviisi. Informatsioonirohke on pagulaselu kujutus Saksamaa põgenikelaagrites, olulisele kohale tõuseb selles aktiivseks muutunud kirjanduselu ja ajakirjanduslik tegevus.

A. Raagi raamatute ülesehitus on enamasti mosaiikne, konkreetsete sündmuste ja huvipunktide ümber keskenduv. Memuarist rõhutab oma rahvuslikku hoiakut.

Karl Eerme (1905–1975) avaldas juba 1947. aastal Saksamaal Piirita Orviku varjunime all raamatu "Nüüd õitsvad kodus valged ristikheinad", mis alapealkirjast hoolimata ("Maapagulase mälestusi ja unistusi") kuulub rohkem ilukirjandusse. Ilukirjanduslikkuse taotlemine on ilmne ka Eerme kaheköitelises teoses *"Päevata päevad ja ööta ööd"* (Geislingen 1962, 1963), mida autor on iseloomustanud katkenditena kirjutamata päevaraamatust. Need on sõduri, sõjavangi ja pagulase mälestused Teisest maailmasõjast ja sõjajärgsest ajast. Lugemisväärtust kahandab paatose ja tundelisusega ülepingutav stiil.

Jüri Remmelga (1906–1982) kolmest mälestusteköitest pakuvad kaks esimest Saksa armee koosseisus Nõukogude vägede vastu võidelnud eesti üksuste sõjakirjasaatja meenutusi (*"Tuline värav"*, Stockholm 1955, *"Kolm kuuske"*, Stockholm 1955). Kolmandas raamatus *"Igavesti"* (Stockholm 1959) on vabas ülesehituses ühendatud pagulasaeg ning tagasivaated varasemasse. J. Remmelgal ei puudu kirjanduslikud ambitsioonid, mis on kirjutaja eeldustega päris heas tasakaalus. Just rinde- ja sõjaelu argipäeva kujutusena pakuvad need teosed rohkesti huvitavat. Memuaristi hoiakus on nii rahvuslust kui sallivust sakslaste ja nende Eesti-poliitika suhtes. Kultuurilooline aspekt torkab silma esimest nõukogude okupatsiooni meenutavates peatükkides.

Ajakirjanik ja kirjanik **Evald Johannes Woitk** (1907–1976) avaldas memuaariraamatu *"Mälestuste tänav"* I (Toronto 1959). Koos-isenda kujunemise ja püüdluste looga (katsetused kirjanduses, õpingud "Pallases") esitab autor hulganisti kultuuriloolisi seiku 1920–1930-ndate aastate Tartust ja Tallinnast. Esitusviisilt kalduvad Woitki mälestused jutustava proosa poole.

Märt Raua (1881–1980) hilisea mitmekülgsest kirjanduslikust tegevusest tõusevad esile tihedatoimsed mälestusteraamatud *"Sulg ja raamat"* (Lund 1962) ning *"Alasi ja vasarate vahel"* (Stockholm 1966). Esimeses neist on keskne sajandi alguskümnendite nn. Tartu renessansi kujutus. Nähtaval püsib ka jutustaja ise, noor edumeelne ja edasipüüdlik eestlane, kuid eelkõige kannab teost informatsioonikülllane jutustus Eesti ühiskonna kujunemisest sajandilõpu venestusajast alates läbi Tartu renessansi kuni rahvusriigi kättevõitmiseni.

"Alasi ja vasarate vahel" on napim ja katkendlikum, eriti mis puudutab 1940.–1944. a. okupatsioonidest jutustatut. Põhjalikum on käsitlus eestlaste elust ja tegevusest (rahvuskoolid, teatritegevus) Saksamaa põgenikelaagrites – memuarist elas Saksamaal 1944–1948.

Siegfried Veidenbaumi (1904) raamat *"Tundmata tulevikku"* (Toronto 1985) on kirja pandud põgusas laadis ja vähese keskendumisega. Huvitavama aspekti moodustavad meenutused 1930-ndate aastate ajakirjandusmiljööst.

SÕJAVÄGI, TEINE MAAILMASÕDA, PAGULUS

Sõjavägi ja Teine maailmasõda. Küllalt mahuka autori- ja ainegrupi moodustavad sõjaväelaste ning Teises maailmasõjas Nõukogude Liidu vastu võidelnute mälestused. Kutselised sõjaväelased piirduvad memuaristidena üldjuhul oma erialaga ning ajaloosündmustega. Sõda puudutas aga Teise maailmasõja aastatel paljusid, nii et memuaristlikke sõjaraamatuid on kirjutanud ka teiste tegevusalade inimesed.

Osa sõjamälestusi pandi kirja pärast sõja lõppemist üsna lühikeselt ajadistantsilt. Mõnel juhul on ilmselt tegemist sooviga anda selgitusi või õigustada oma sõjaaegset käitumist. Sõjast osavõtmisse Saksamaa poolel suhtuti eestlaste seas väga erinevalt. Mälestusraamatute lugemis- ja ajalooväärtus on samuti küllalt kõikuv. Eestlaste sõjaaegsest olukorrast ja saatusest annavad need kirjapanekud kokkuvõttes siiski rohkesti unikaalset informatsiooni.

Esimese maailmasõja lõpu- ja Eesti Vabariigi loomisaega vaatab tagasi **Arnold Hinnomi** (1896–1989) raamat *"Suur heitlus. Mälestusi rahvusväeosade ajast ja Vabadussõjast"* (Lund 1955). 1940. aastal laskis okupatsioonivõim juba laotud käsikirja hävitada. Hiljem pagulusse läinud autor kirjutas teose mustandi järgi uuesti. Kirjutaja isiklikud kogemused ja mälestused liituvad Vabadussõja Ajaloo Komitee kogutud materjalidest ja teistestki dokumendiallikatest pärit informatsiooniga. Sisutihedusega kaasneb värske ja ladus esitus.

Kahes köites on ilmunud Eesti Vabariigi sõjaväes kõrgel ametipostil teeninud **Alfred Lutsu** (1899–1991) mälestused *"Heitluste keerises"* I–II (Stockholm 1975, 1976). Esimene raamat esitab tiheda ülevaate sõjaväe organisatsioonist – varustusest ja relvastusest kaitseplaanideni välja. Juuresolnu vaatekohast käsitletakse vahetult Nõukogude okupatsioonile eelnenud olukordi ja sündmusi. Teine raamat vaatleb aastaid 1940–1944. Väga asjalikult on käsitletud eestlaste suhteid Saksa armeega – teemat, mis selle ainegrupi raamatutes korduvalt esile tuleb. Arvustus on rõhutanud Lutsu raamatute usaldusväärsust. Oletuste ja teoretiseeringute asemel esitatakse ning hinnatakse siin memuaristile teadaolevaid fakte.

Ülikonfliktses maneeris on kirjutatud Eesti Vabariigi sõjaväe kauaaegse luureülema **Villem Leopold Saarseni** (1891–1982) memuaarid *"See mis ma nägin"* (Stockholm 1978). Oma kirevat elukäiku meenutab autor üpris valikuliselt. Järjekindlalt tegeleb ta aga eneseõigustamise ning talle ebameeldivate inimeste paljastamise ja häbimärgistamisega.

Jutustajana ja reporterina ületab paljusid sõjamemuariste **Valdur Jürissaar** (1910–1956), kes 1951. aastal avaldas Göteborgis raamatu *"Kahe rinde vahel"*. Pealkiri osutab eestlaste täbarale olukorrale Teise maailmasõja ajal: soovimata toetada kumbagi võitlevat poolt, oldi ometi sunnitud sekkuma. Kolonel Rebase juhitud üksuse käekäigule keskendudes antakse sakslaste poolel võidelnud eesti sõdurite elust ja probleemidest üldistav kujutus, seda Saksa okupatsiooni algusest Eestis 1941 kuni Eesti loovutamiseni 1944. Tegemist ei ole sõja-aastatel populaarseks saanud eesti ohvitseri kangelasloo ega apoloogiaga. Käsitlus on krambivaba ja ei mõju üheski aspektis tendentslikuna. Esitusviis on suures osas dokumentaalne (kuupäevad, rohkesti nimesid), dünaamiline ja ladus.

Kõrgemas auastmes ja ametikohtadel eestlastest rindeohvitseride keeruline olukord oma saksavaenulikult meelestatud sõdurite ja sakslastest ülemuste vahel kumab ühe taustana läbi kolonel **Harald Riipalu** (1912–1961) mälestusteraamatust *"Kui võideldi kodupinna eest"*

(London 1951). Teos on keskendatud 1944. aasta sündmustele, kui võitlus toimus juba Eesti piiridel ja Eestis.

Pagulasmemuaristika ilukirjanduslikkude tippude hulka kuulub **Ilmar Jaksi** (1923) raamat *"Saaremaalt Leningradi. Tööpataljonlase päevik 1944–1945"* (Stockholm 1949), mis tõuseb esile ka ainestiku erakordsuse poolest. Vaatepunkti nihutades võib seda ka dokumentaaljutustuseks nimetada. 1944. aastal Eestisse jäänud soomepoiss vahendab siin nähtut ja Nõukogude armee tööüksuses kuni põgenemiseni läbielatut. Tegemist on I. Jaksi debüütraamatuga, mis andis märku autori silmapaistvatest kirjanduslikest võimetest.

1944. aasta sügisel sattus arvukalt eestlastest sõdureid Saksamaale, kus nad uuesti formeeritud üksuste koosseisus sõja lõpukuudel rindele saadeti. Nende eestlaste saatusest jutustab **Juhan Lindströmi** (1903–1966) raamat *"Tšehhi põrgus"* (Toronto 1960). "Tšehhi põrgu" verine ja paljudele eestlastele saatuslik episood on käsitlemist leidnud mitmes teiseski kirjapanekus. Ainestikult kattub Lindströmi teos suurelt jaolt H. Susi "Sarviku sulastega". Lindströmil on kirjutamiseks häid eeldusi, mille realiseerumist segab ülepingutav taotlus esitada oma tõsieluainet ilukirjanduslikus vormis. Sellest tulenevad mitmed hädad nagu sõnarohkus, väheütlevad arutlused, käsitluse hajumine ja hõrenemine.

Teise maailmasõja sündmustesse kistud eestlastest jutustavad eri vaatenurga alt veel mitmed autorid. **Alf Kubbo** (1917–1978) kujutab sündmusi Saksa-Vene rindel ja tagalas (*"Tulises katlas"*, New York 1966, *"Tules ja vees"*, Stockholm 1970). **Anti Ainiku** (Aavo Ürgsoo, 1905–1995) *"Lend leeki"* I–II (Toronto 1958) jutustab belletriseerivalt eesti sõjaväelenduritest Teise maailmasõja eel ja heitlustes. **Hamilkar Mengel** (1913–1987) käsitleb faktirohkelt 1944. aasta algul moodustatud piirikaitserügementide tegevust (*"Suurim armastus"* I–IV, Geislingen 1960-1963). **Joann Saarniit** (1909–1984) kujutab raamatus *"Läänest itta ja idast läände"* (Geislingen 1965) Nõukogude poolel võitlema sunnitud eestlase käekäiku.

Memuaar on tähtsal kohal ka mitmes ulatuslikus koguteoses ja sariväljaandes. **Evald Uustalu** (1912–1982) ja **Rein Moora** (1926) koostatud ja kirjutatud raamatus *"Soomepoisid. Ülevaade eesti vabatahtlike liikumisest ja sõjateest Soomes ja kodumaal Teise maailmasõja ajal"* (1973) esitatakse aine sündmuste kronoloogias ning arengujärkude järgi. Teos on valdavalt dokumentaalne ja memuaristlik, toetudes väga ulatuslikule allikmaterjalile – eestlastest sõdurite päevikutele, kirjadele, mälestustele, usutlustele.

1944. aasta algul Saksa armee nn. abiteenistusse mobiliseeritud poisi- ja noorukieas eestlasi on hakatud nimetama lennuväepoisteks. Selle umbes kolmetuhandelise kontingendi sõjaaegsest ja edasisest saatusest jutustavad kaks väga mahukat raamatut. **Arvi Tinits** (Arvi Kork) on kirjutanud teose *"Välgumärgi kasvandikud"* (Toronto 1982). Kümme aastat hiljem ilmus selle järg *"Igavesti noored"* (Toronto 1992). Ka teise raamatu kõige viljakam memuarist on Arvi Tinits, kuid siin on avaldatud ka Einar Sandeni, Harry Lippingu jt. mälestuslikke kirjutisi.

Kaks usutlustest koostatud raamatut on avaldanud **Peeter Lindsaar** (1906–1990). Nii *"Mardus kiljatas"* (Lund 1964) kui ka *"Kannatustee"* (Lund 1983) esitavad mälestuslikke sissevaateid Teise maailmasõja aastatel Eestis ja eestlastega toimunusse. Läbivaks motiiviks on okupantide poliitiline terror ja vägivald.

Mälestused erinevatest elukülgedest, sõda kaasa arvatud, moodustavad olulise osa kümneköitelisest koguteosest *"Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas"* I–X (Stockholm 1954–1962). Selle sarja järjeks võib lugeda aastatel 1963–1972 Stockholmis ilmunud neljaosalist koguteost *"Eesti saatusaastad 1945–1960"* I–IV. Ka nendes raamatutes on mälestused olulisel kohal.

Omaette temaatilise alarühma moodustavad **küüditatute ja vangis olnud eestlaste mälestused**, samuti **pagulaselu vahendavad memuaarid.**

1941. aastal küüditatud ja 1949. aastal uuesti Siberisse viidud **Maria Koppermann** (1882–1980) alustas mälestuste kirjapanemist juba väljasaadetuna ning jatkas, kui oli 1955. aastal Eestisse tagasi jõudnud. Kui ta 1968. aastal võis Rootsi sugulaste juurde asuda, õnnestus käsikiri

kaasa võtta. Eesti pagulasmemuaristikas uut aineala käsitlev *"Minu 12 aastat Siberis"* ilmus Stockholmis trükist 1972. aastal.

M. Koppermann kuulub kirjanduslikult andekate memuaristide hulka. Spontaanselt sündinud pildilisus liitub tema mälestustes dokumentaalsuse ja asjalikkusega. Olukordi ja sündmusi kujutatakse napisõnaliselt ja dünaamiliselt. Huvitavaid detaile esitatakse nii represseeritutest kui asumispaiga elanikest, aga ka võimu esindajatest. Esile tõuseb jutustaja enese kuju – püstipäine ja sitke naine, kellel ränkades olukordades jatkub ettevõtlikkust, aga ka trotsi ja julgust represseerijatele vastu hakata. Rohkesti leidub informatsiooni kaaskannatajate kohta.

Kahe sisuka mälestusteraamatu autor on **Rutt Eliaser** (1914), üks M. Koppermanni Siberi-jutustuse arvukatest episoodilistest tegelastest. R. Eliaseri ja Nõukogude võimu suhete stsenaarium on seesama mis M. Koppermannil. Küüditatuna ja väljasaadetuna elas ta 1941–1945 ja 1949–1956 Siberis ning võis 1977. aastal asuda Eestist Rootsi õe juurde. Mälestused ilmusid Lundis aastatel 1985 (*"Passita ja pajata"*) ja 1986 (*"Üheksa ametit..."*). Mõlemas raamatus langeb rõhk Siberi-mälestustele. Memuarist jutustab aga ka oma elust ja kogemustest nõukogude aastal 1940–1941, kahe väljasaatmise vahel ning Rootsi emigreerimise eel Eestis.

R. Eliaser on andekas kirjutaja. Tema stiili iseloomustavad asjalikkus ja sõnasäästlikkus, belletriseerimise puudumine ja informatsioonirikkus. Nii sisuliselt kui vormiliselt on oluline episoodtehnika valdamine, oskus paarist reast paari leheküljeni ulatuvate terviklike lõikudega ammendavalt esitada sündmusi, olukordi ja inimesi. Tõsieluepisoodid ja -seigad saavad kunstilise tiheduse ja väljendusrikkuse, millele liitub isikupärane huumor. Impeeriumi-elu absurdi ja kentsakuse esiletoomiseks piisab Eliaseril paarisõnalisest vihjest.

"Nii ehedat teost on nende memuaariraamatute hulgas harva leida," arvas A. Mägi (Tulimuld 1987, nr. 2).

Rohkem kui kahe aastakümne pikkusest repressеerimisest jutustab **Jüri Freybergi** raamat *"Kolõma akadeemia"* (Stockholm 1991).

Saarlane **Robert Kreem** (1923) näeb memuaaride erilist tähendust rahvusliku ühismälu hoidmises ning asetab oma elukäigust jutustades rõhu objektiivsele, põlvkondlikult iseloomulikule (*"Vandega seotud"*, London 1984). Põgusamalt esitatud sõjamälestuste järel annab ta põhjalikuma kujutuse põgenikelaagrist Saksamaal.

Ellen Liiv (1921–1995), kellelt 1959. aastal ilmus romaan "Ürgmets ja koolibri", jutustab teoses *"Põhjast lõunasse"* (Stockholm 1992) põgenikuaastatest 1944–1948 Saksamaal, Austrias ja Itaalias.

HARITLASED, ÜHISKONNATEGELASED

Haritlased meenutavad. Alljärgnevasse rühma koondatud memuariste lähendab omavahel ennekõike akadeemiline taust ning suur kultuurihuvi, rollid töö- ja ühiskondlikus elus on aga olnud suuresti erinevad.

Johan Kõpu (1874–1970) elutöö kestis pikka aega, oli mitmekülgne ja positiivsete tulemuste poolest rikas. Suuremalt jaolt on tema *"Mälestuste radadel"* I–IV (Lund 1953–1987) kirja pandud juba enne Eestist lahkumist. Paguluses kirjutamine ei edenenud ning lõpuks ei jõudnudki J. Kõpu mälestused Eesti Vabariigi algusaja kujutamisest kaugemale. Tulemus on siiski nii mahult imposantne – neli köidet, kokku ligemale tuhat lehekülge – kui ka sisuliselt eriti väärtuslik sissevaade sajandivahetuse ning käesoleva sajandi alguse eesti ühiskondlikku ja kultuuriellu.

J. Kõpp rõhutab, et on "lasknud mälestused mitmest sõelast läbi käia", püüdes fantaasiat pidurdada ning olla võimalikult objektiivne. Uurimusliku eeltöö puudumist on aidanud korvata rohked uurijakogemused ning rikas mälu.

"Mälestuste radadel" I köide (1953) alapealkirjaga "Kodu ja kool" jutustab põhjalikult memuaristi talupoeglikust lapsepõlvest, kooliaastatest Valgas ning Tartus Hugo Treffneri koolis. Teise raamatu alapealkirjaks on "Tartus 1896–1906" ning see esitab lähivaates nn. Tartu renessansi aegseid olukordi, sündmusi ja inimesi eesotsas J. Tõnissoniga.

Kolmandas köites jutustab Kõpp vahetult Tartust lahkumisele järgnenud aastatest, mis viisid ta Palamuse ja Pärnu kaudu 1909. a. Laiusele kirikuõpetajaks. Enesevaatluse kõrval rikastab sedagi köidet kultuuriloos oluliste ettevõtmiste ja isikute meenutamine. Kolmest eelmisest märgatavalt hiljem ilmunud neljas köide (1987, alapealkirjaks "Laiuse õpetaja") elustab kutsetööga seotud ainese kõrval Esimese maailmasõja, 1918. aasta Saksa okupatsiooni ja Vabadussõja aegset eesti ühiskonda.

R. Ruutsoo tabava üldistuse järgi esitavad J. Kõpu mälestused kroonika selle põlvkonna kujunemisest, kelle õlgadele langes Eesti omariikluse tegelik ettevalmistamine.

Kaks memuaariköidet avaldas paguluses Tartu Ülikooli kauaaegne meditsiiniprofessor **Aadu Lüüs** (1876–1967). *"Talutarest Tartusse"* (Stockholm 1957) jutustab memuaristi lapsepõlvest ja noorusest. Järgnenud raamatus *"Tartus ja Rootsis"* (Stockholm 1959) keskendub avara kultuurihuviga teadlane iseseisvusaegsele Tartu Ülikoolile. Teose teise poole moodustavad pagulase päevikumärkmed aastatest 1944–1958.

Teenekas pedagoog ja koolielu organiseerija **Elfriede Lender** (1882–1974) avaldas mälestusteraamatu *"Minu lastele"* (Stockholm 1967). Avarapilguliselt ja konkreetselt jutustab ta sajandivahetuse ja XX sajandi alguse Tallinnast. Saksastunud perekonnast pärit autor näitab, kuidas sajandi alguses nii saksikus kui ka poolvenestunud eesti seltskonnas hakkab maad võtma eesti rahvuslik meelsus, mis viib omakorda poliitilise aktiivsuseni ja esimeste poliitiliste võitudeni avalikus elus. E. Lenderi mälestustes liituvad elu- ja olustikulähedus ning vaadete ja mõistmise avarus. Asjalikult ja lugupidavalt, kuid idealiseerimata kirjutab ta Konstantin Pätsist, keda lähedalt tundis. Arvestatav on samuti raamatu kultuurilooline aspekt (meenutusi A. H. Tammsaarest, tuntud muusikutest jne.).

Peamiselt mälule toetudes pani kõrgesse ikka jõudnult oma mälestused kirja mitmel alal – arsti, ühiskonnategelase ning ärimehena – aktiivne ja edukas olnud **Artur Lossmann** (1877–1972). *"Rahutus maailmas"* (Stockholm 1961) algab lapsepõlve- ja koolimälestustega ning liigub mööda rahutut rada (Vene–Jaapani sõda, Esimene maa-

ilmasõda ja Vabadussõda, hilisem tegevus ettevõtjana) Eestist lahkumiseni 1944. Ainete selekteerimist iseloomustab teatud subjektiivne valikulisus. Esile tõusevad XIX sajandi lõpuaeg Vändras, Peterburi eestlaskond ja tema kultuurielu XX sajandi algul, Vabadussõda ja Saksa okupatsioon Eestis Teise maailmasõja ajal. Memuaristi enese isik jääb tagaplaanile, ilmnevad aga tema edasipüüdlikkus, ettevõtlikkus ja loomuomane kultuurihuvi.

Kolm mälestusteraamatut avaldas paguluses **Veera Poska-Grünthal** (1898–1986). Esimene neist kannab iseloomustavat pealkirja *"Jaan Poska tütar jutustab. Mälestusi oma isast ja elust vanemate kodus"* (Toronto 1969). Domineerib isasse puutuva materjali vahendamine, algupäraselt memuaarne osa jääb napiks. Raamatu *"See oli Eestis 1919–1944"* (Stockholm 1975) asjalikus käsitluses tõusevad esile jutustaja suur pere, aga ka tema enda ühiskondlik ja teaduslik aktiivsus (naisõiguslus, uurimistöö õigusteaduses). Kõige süvenenumalt on kirjutatud *"Elu jätkub võõrsil"* (Toronto 1985), mis algab Eestist lahkumise kujutamisega ning annab rohket informatsiooni eestlaste pagulaselust, eriti Saksamaa põgenikelaagrites, aga ka Kanadas, Inglismaal ja USA-s.

Silmapaistvaid kirjanduslikke võimeid näitab memuaristina iseseisvusaegse Tartu Ülikooli esimene eestlasest etnograafiaprofessor **Gustav Ränk** (1902). Raamatus *"Sest ümmargusest maailmast"* (Stockholm 1979) tunnistab ta, et soovib vältida memuaaride kõlavat nime, kuna tunneb end kirjutades rohkem kodu-uurijana. Oma saaremaalikku noorusmaad sajandi alguses kujutab ta aga "otse kirgliku intensiivsusega" (A. Mägi), pildistik on tihe ja rikas, vahendades maastikku, olustikku, ajalugu ja inimesi; ei puudu ka kirjutaja enesevaatlused. *"Laiemasse maailma"* (Stockholm 1988) alustab käsitlust aastast 1922, kui autor asus mandrile ning sidus end püsivalt teadusega. Kompaktsuse ja põhjalikkusega tõuseb esile ülevaade Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnast, läbi Eesti Vabariigi aja ja okupatsioonide jõuavad G. Ränga mälestused pagulusse.

Sisukas memuaariköide *"Läbi segaste aegade"* (Toronto 1980) ilmus postuumselt **Artur Puksovilt** (1896–1973). See on asjalikult tihe jutustus, mis algab Võrumaalt taluperest ja lõpeb Eestist lahkumisega 1944. aastal. Vahepeale jäävad õpingud Treffneri koolis, ohvitseriteenistus Esimeses maailmasõjas ja revolutsiooniaegsetes segadustes, 1920–1925 keemiaõpingud Tartu Ülikoolis, doktoriväitekirja kaitsmine 1920. a., erialane töö insenerina ja keemiaettevõtete juhtimisel Kohtla-Järvel, Tallinnas ja Kehras. A. Puksov on olnud tähelepanelik vaatleja ning kriitiline mõtleja, eriti mis puutub Eesti Vabariigi aega.

Oskar Kersoni (1887–1980) raamat *"Rada otsides"* (London 1972) viib ainealadele, millest meil kirjanduslikud kujutused samahästi kui puuduvad. Laatre kõrtsmiku poja haridustee kujunes katkendlikuks, kuid 1914. aastal lõpetas ta agronoomina Riia Polütehnikumi. Põnevad on äriettevõtliku mehe elujuhtumid revolutsiooniaegsel Venemaal ja Kesk-Aasias ning nepiaastate Nõukogude Venes. Eesti Vabariigis rajas Kerson suure keemiaettevõtte ning tõusis ärieliidi hulka. Kõrgkihi elust jutustades ei unusta autor ka ennast esile tõsta. "Rada otsides" avardab märgatavalt memuaristikas Eesti Vabariigi ajajärgust antud kujutust.

Ühiskonnategelased ja poliitikud. Selles peatükis käsitletavad memuaristid on pikemat aega osa võtnud avalikust *resp.* poliitika- ja riigielust. Mõistagi on nende suhe oma minevikuga küllalt komplitseeritud, ka nende raamatute vastuvõtt on olnud tavalisest vastuolulisem ja konfliktsem.

Oskar Rütli (1871–1949) positsioon ja roll sajandi alguskümnendite ja iseseisvusaegses Eesti ühiskonnas oli kahtlemata väljapaistev. Mälestused pani ta kirja kõrges eas Saksamaal põgenikelaagris viibides, raamat *"Oskar Rütli mälestusi"* ilmus New Yorgis 1964, viisteist aastat pärast memuaristi surma. Memuaarid näitavad ilmekalt Rütli laialdast huviringi ja suurt vaimset potentsiaali. Kui tõsta mõne arvustaja kombel esiplaanile memuaristi autoportree, näeme renessanslikku tüüpi teo- ja vaimuinimest. Eduka advokaaditöö ja äritegevusega – need eluküljed jäävad mälestustes tagaplaanile – kindlustas Rütli endale vabaduse tegelda oma rohkete huvialadega (poliitika, lugemine, reisimine jne.). Mitmekülgselt peegeldavad memuaarid just kaasaegset Eesti elu,

selle rahvuspoliitilist dünaamikat, kultuuri ja silmapaistvaid inimesi. Raamatu üheks peategelaseks tõuseb J. Tõnisson, kellega Rütli on olnud nii lähedastes suhetes kui opositsioonis. Arvustus on kõrgemalt hinnanud mälestuste algusosa: kehva päritolu eestlase haridusteed XIX sajandi lõpul läbi Treffneri kooli Tartu ülikooli ning ulatuslikku sissevaadet aega XX sajandi esimesel kümnendil. Teose peaväärtuseks on elukujutuse intensiivsus, rikkus ja kaalukus.

Mälestuste kirjutamist jatkas paguluses **Mari Raamot** (1872–1966). 1962. aastal Geislingenis ilmunud *"Minu mälestused"* I–II sisaldab kordustrükina ka 1937. aastal ilmunud esimese osa. Mälestuste teises osas vaatab M. Raamot tagasi aega 1918. aasta Saksa okupatsioonist alates, seega peamiselt Eesti Vabariigi aastakümnetesse. Esiplaanile tõusevad kord isiklikud ja perekondlikud, kord ühiskondlikud ained, ilma et autori vaatepunkt seejuures laseks tõusta ajajärgu üldpanoraami nägemiseni.

August Rei (1886–1963) avaldas *"Mälestusi tormiselt teelt"* (Stockholm 1961), mis käsitleb rahvusliku iseseisvuse kättevõitlemist ning sellele eelnenud ajajärku sajandi algusest saadik. Suure osa raamatu ruumist võtab enda alla ülevaade Eesti poliitilisest ajaloost ning sellega seotud seikadest. E. Uustalu iseloomustuses on A. Rei raamatu sisuks "isiklike mälestustega kommenteeritud Eesti ajalugu ja seda eriti pärast a. 1917".

William Tomingas (1895–1978) oli Eesti Vabariigi algusajal 1919-1920 välisministeeriumi teenistuses. Nendest ja paarist eelnevast aastast, rõhuasetusega Eesti riikliku iseseisvuse sünnilool, kirjutaski ta oma *"Mälestused"* (Toronto 1970). Tavalisest kitsamat aineala hõlmav "Mälestused" kaldub belletristikasse, milleks loob head eeldused Tomingase silmapaistev kujutamis- ja jutustamisoskus. Poliitikast ja ajaloosündmustest selgemini mäletab memuarist inimestevahelisi suhteid ja konflikte, pidusööke, riietumist, muudki olustikulist. Sündmusi ja pinevust on küllaga, keskpunktis seisab arukas ja mehine minaisik. Värvikust lisab memuaristi kultuurihuvi, eriti tema kiindumus teatrikunsti.

Pikemaid mälestuslikke lõike esitab W. Tomingase subjektiivsete rõhuasetustega dokumentaalteos *"Vaikiv ajastu Eestis"* (New York 1961). Ajaloolased on leidnud Tomingase raamatutest rohkesti ebatäpsusi, aga ka terveid fantaseeritud episoode.

Avaralt ja mitmetahulisena avaneb Eesti elu panoraam **Ilmar Raamoti** (1900–1991) kahes memuaariköites *"Mälestused"* I–II (Stockholm 1975, 1991). Need hõlmavad memuaristi küllalt dünaamilisest elust kolme sündmuste- ja seikaderohket aastakümmet. Valdav osa esitatust pakub üldisemat huvi, selgitab ja kommenteerib autori vaatekohast Eesti Vabariigis toimunud poliitilist arengut. Raamot oli parempoolne erakonnapoliitik ning lähedalt seotud vabadussõjalaste liikumisega. Sellest ka kriitiline suhtumine Eestis 1934. aastal alanud poliitilisse arengujärku. Unikaalseid mälestusi leidub Teise maailmasõja aastatest. Esitusviis on tasakaalukas, stiil ladus ja elav.

Kaul-Andrus Kadaku (1903–1985) mälestusteraamat *"Mitme taeva all"* (Stockholm 1974) on valminud pensionäripõlves Lõuna-Aafrika Vabariigis ning näitab silmapaistvalt head kirjutamisoskust. Memuarist kujutab oma elukäiku täies ulatuses ja pidevuses. Esile tõusevad 1930-ndad aastad Eesti Vabariigis, kui autor töötas küllalt kõrgetel ametipostidel ideoloogiaaparaadis. Asjalik on kujutus okupatsooniaegadest Eestis. N.-ö. ülaltvaates avaneb ka soomepoiste epopöa, mille autor tegi kaasa propagandaohvitserina. Raamat kujutab veel paguluse algusaastaid. Memuarist põhjendab asjalikult oma poliitilist valikut ja tegevust Eesti Vabariigis.

Kahes köites *"Tõus ja mõõn"* I–II (Toronto 1964) avaldas oma mälestused president Pätsi kantseleiülem aastatel 1938–1940 **Elmar Tambek** (1897–1991). Memuaristil on huvitavat informatsiooni ja tähelepanekuid, aga vaatepunkt nende mõtestamiseks jääb sageli madalaks. Ilmne on ka oma isiku ja võimete ületähtsustamine.

Oskar Angeluse (1892–1979) raamat *"Tuhande valitseja maa"* (Stockholm 1956) jutustab Saksa okupatsioonist Eestis 1941–1944. O. Angelus töötas toona kõrgel ametikohal Eesti Omavalitsuses ning memuaarides on selgesti märgatav soov oma tegevust õigustada. Samas on suhtumine Saksamaa poliitikasse ja sakslaste tegevusse Eestis

järjekindlalt kriitiline. Autori enesekesksust kompenseerib ja tasakaalustab mõnevõrra tema eneseiroonia. Kasutada olnud rikkaliku materjali esitamisel näitab Angelus häid kirjanduslikke ja analüüsivõimeid.

Eesti Vabariigi lõpuaastate, esimese Nõukogude okupatsiooni ja paguluse poliitilise elu sündmusi, olukordi ja inimesi vaatleb ning hindab majandusministeeriumi nõunikuna töötanud **August Ots** (1901) raamatus *"Mehed sündmuste kurvidel"* (Stockholm 1976). Teos sisaldab objektiivset informatsiooni, samuti kriitikat ja süüdistusi kõrgete riigiametnike aadressil.

1976. aastal Kanadas piiskopiks tõusnud **Karl Raudsepp** (1908–1992) on avaldanud mahuka, tervet oma elukäiku hõlmava mälestusteraamatu *"Ristiga märgitud"* (Toronto 1982). Vaatekohalt on raamat kiriku-keskne. Mälestuste kirjutamise üheks ajendiks on olnud piiskopi elupõline rahulolematus vaimulike kujutamisega eesti kirjanduses. Sellest ka autori üks olulisi eesmärke: kujutada õiget vaimulikku ja õigesti. K. Raudsepp on ladus jutustaja, rohkesti leidub teoses üldhuvitavat teavet kirjutaja haridusteelt (milles jälle kord esineb Treffneri kool) ja pastoriajast ning kirikumehe vaatevinklist nähtud pagulasmälestusi.

Johannes Mihkelsoni (1907–1992) mahukas raamat *"Vastu tuult"* (Stockholm 1985) jääb ainevaliku ja probleemide poolest küllalt omaette, sest Eesti Vabariigi olusid ja ühiskonda nähakse siin sotsiaaldemokraadist ametiühingutegelase vaatekohast.

Eesti Vabariigi aega Saksa okupatsiooni lõpuni 1944 kujutab edasipüüdliku, aga ka kultuurihuvilise ametniku vaatekohast **Aleksander-Johannes Leinjärve** (1899–1986) *"Tõnismäe"* (Lund 1977), mille autor tõusis 1938. aastal Tõnismäel asuva haridusministeeriumi nõunikuks.

Mälestuskirjanduse perifeeriasse jääb vapsliku tegelase **Hans Mereti** (1907–1989) raamat *"Teremi jutustus "Estonia" mässust, sõjast, Berliinist, KZ–laagrist ja muust"* (Toronto 1984). Tegemist on eneseõigustuslike memuaaride üsna kurioosse näitega.

Tundub, et Eesti Vabariigi diplomaatide mälestustesse suhtusid nii lugejad kui pagulasavalikkus tavalisest suurema huviga. Reeglina olid need hästi või silmapaistvalt hästi kirjutatud raamatud. Aktiivse tagasiside põhjus oli aga kõigepealt muidugi selles, et tegemist on poliitiliselt eriti küllastatud ainealaga.

Teistest eesti diplomaatidest varem (1953–1954) kirjutas ja avaldas oma mälestused Oskar Öpik (1895–1974), kes elas pagulasena Norras. **Oskar Mamersi** nime all ilmusid temalt raamatud *"Kahe sõja vahel"* (Stockholm 1957) ja *"Häda võidetuile"* (Stockholm 1958). Diplomaatilises teenistuses oli Öpik 1920. aastast peale, mil ta töötas Eesti Vabariigi Berliini, Pariisi, Moskva, Stockholmi, Kaunase ja Riia saatkondades ning täitis 1938–1939 asevälisministri ülesandeid. 1942–1944 töötas Öpik kõrgetel kohtadel Eesti Omavalitsuses. Memuaarid kataavad pideva ja küllalt põhjaliku jutustusena ajavahemiku diplomaaditegevuse algusest kuni põgenikuna Saksamaale jõudmiseni 1944. Ainet on selekteeritud hea vaistuga. Tulemus näitab memuaristi silmapaistvaid kirjanduslikke võimeid. Sissevaade Eesti Vabariigi diplomaatiasse, aga ka diplomaatilisse sfääri eri teenistuspaigus, asukohamaa rahva ellu ja kultuuri, rohkesti tähelepanekuid ja üldistusi Eesti riigis ja ühiskonnas toimunust – need on Mamersi memuaaride tähtsamad läbivad teemad.

Ilmumisel võeti nimetatud raamatud vastu terava kriitikaga. Korraldati isegi ründavaid arutluskoosolekuid. "Küsitava väärtusega memuaarid" – nii pealkirjastas E. Uustalu "Manas" ilmunud arvustuse. Puuduseks peab ta faktilisi ebatäpsusi ja kuulduste tõe pähe esitamist, ennekõike aga memuaristi vaenulikku hoiakut Eesti väljapaistvate riigi- ja avalike tegelaste (Laidoner, Tõnisson, Strandman, Rei, Pusta jt.) suhtes.

Tagasivaates tundub, et selgitamist vajaks ka nende raamatute hukkamõistmise taust. Süüdistused avalike tegelaste mustamises tunduvad ülepakutuna, rünne jättis ilmselt varju Mamersi memuaaride arvukad tugevad küljed.

Kaarel-Robert Pusta (1883–1964) alustas oma esimese mälestusteraamatu *"Kehra metsast maailma"* kirjutamist 1936. aastal Tallinna

Keskvanglas, teos ilmus samal aastal. Teda hoiti seal kinni süüdistatuna vabadussõjalaste liikumisest ja mässuplaanidest osavõtmises. Eeluurimise järel võeti süüdistus tagasi ja Pusta jatkas diplomaadina. "Kehra metsast maailma" ilmus kordustrükina Stockholmis 1960. a. Mälestuste rubriiki on arvatud ka tema raamat *"Kirjad kinnisest majast"* (Stockholm 1966), mis kujutab endast samas vangistuses 1935–1936 kirjutatud päevikut. Eesti Vabariigi välissuhteid 1940. aastani meenutab lakooniliselt ja faktirohkelt *"Saadiku päevik"* I (Geislingen 1964). Teose karkassiks on memuaristi enda teenistuskäik. Pusta valitseb eeskujulikult nii sõna kui mõtet.

Väga loetava ja isikupäraselt sisuka mälestusteraamatu *"Saatuse mängukanniks"* (Lund 1970) avaldas **Heinrich Laretei** (1892–1973). Algselt kõneles autor teksti lindile ning täiendas hiljem selle üleskirjutust. Domineerivad autori isikumälestused. Et tegemist oli väga aktiivse inimese eluga, koondub isikuloo ümber rohkesti üldhuvitavat ning ühiskonnaellu puutuvat. Lareteile imponeerivad markantsed seigad ja originaalsed isikud, millega kaasneb temapoolse suhtumise tavatu tolerantsus. Teiste hulgas esitab ta portree K.-R. Pustast, Johan Leppikust, K. Astist. H. Susi kirjutas arvustuses: "Teos on esitatud jutustuse laadis. Nii tuleb seda ka võtta kui veterani jutustust põnevatest ja rasketest aegadest. Raamat kubiseb detailidest, anekdootidest, pisiseikadest, inimeste iseloomustusist. Esitusviis on täiesti vaba nii enesekiitusest kui võltspaatosest" (Mana 1972, nr. 39).

Kõrgelt on arvustajad hinnanud **Aleksander Warma** (1890–1970) raamatut *"Diplomaadi kroonika"* (Lund 1971). Käsitlus algab 1938. aastaga, kui Warma lähetati saadikuametisse Kaunasesse. 1939. aastal läks ta Eesti Vabariigi saadikuks Soome. Soomlased aktsepteerisid teda selles ametis ka pärast Eesti okupeerimist. Probleeme, millega tegelda, oli piisavalt, nagu näiteks soomepoistega seotud küsimused. Soomes oldud aastatele 1939–1944 langebki pearõhk. Rohkesti on kasutatud dokumente ja kirjavahetust, samuti memuaristi päevikut. Nii on subjektiivne osa, kaasa arvatud tagantjärele hinnangud, viidud miinimumi. A. Warma mälestused väärivad oma tavatu objektiivsusega erilist tähelepanu ajalooallikana.

Evald Uustalu (1912–1982) oli välisministeeriumi teenistuses 1935. aastast alates. Tema memuaariraamatus *"Tagurpidi sõudes. Mälestusi ajavahemikult 1914–1943"* (Stockholm 1982) ei tõuse see aspekt küll kuigivõrd esile. Domineerib jutustaja enda eluga seotud mälestusaines. Uustalu raamat täiendab ka memuaristika seda osa, mis kujutab Eesti Vabariigi aega argitasandil.

E. Uustalu on viljakalt tegelnud Eesti uuema ajaloo ja selle tutvustamisega maailmakeelsetes väljaannetes. Samuti on ta olnud pagulasmemuaari, eriti just ajaloo ja poliitikaga lähemalt seotud memuaari sagedasemaid arvustajaid.

Omaette mahuka ja kireva peatüki moodustavad koolide, korporatsioonide ja mitmesuguste teiste organisatsioonide tähtpäevade puhul, aga ka erinevate elu- ja tegevusalade alusel koostatud kogumikud. Need koosnevad peamiselt lühikirjutistest. B. Kangro koostatud ja toimetatud raamatus *"EÜS Veljesto 1920–1975"* (Lund 1975) meenutavad "Veljesto" aegu A. Oras, E. Lassen-End, J. Koit, E. Parlo, K. Ristikivi ja teised. Kogumiku põhjal saab küllalt tervikliku pildi selle kõrgvaimse ja demokraatliku akadeemilise organisatsiooni tegevusest ja tähendusest vabariigiaegse vaimuelu kontekstis. Koguteose *"Meie maa"* neljas raamatus (Lund 1955–1957, toim. B. Kangro ja V. Uibopuu) esinevad memuaarsete ja poolmälestuslike kirjutistega V. Uibopuu, G. Helbemäe, K. Ristikivi, H. Salu, A. Mälk, A. Mägi, R. Kolk, A. Adson, B. Kangro ja veel mitmed kirjanikud. Arvuka rühma moodustavad koolide tähtpäevaraamatud (*"Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade"*, Toronto 1985; *"Koolilinn Valga"*, Lund 1984; *"HTG mälestusteos – Treffoonia 1883–1978"*, New York 1977; *"ELG: Raamat meie kunagisest koolist, selle asutajast-juhatajast, õpetajaist ja meist endist"*, Uppsala 1979 – viimatimainitu koondab materjale Elfriede Lenderi Gümnaasiumi kohta) ja korporatsioonide ning teiste akadeemiliste organisatsioonide koguteosed (*"Korp! "Filiae Patriae" 1920–1980"*, Toronto 1980; kolm raamatut korporatsioonist "Rotalia" ja neli *"Verbum habet Sakala"* köidet).

KOKKUVÕTTEKS

Pagulasmemuaar on aineala, mis ei peegeldu vähegi ammendavalt eestikeelse trükisõna olemasolevates nimestikes. Nii võib Eesti raamatukogude kartoteekide kaudu leida memuaariraamatuid, mida paguluses koostatud bibliograafiad ei tunne. Enamasti on tegemist autori enese kirjastusel ilmunud teosega, mõnelgi korral ei ole jõutud trükipaljunduseni, vaid on kasutatud lihtsamaid ja käepärasemaid tehnilisi võimalusi. Niisuguste väljaannete ilmumise, leviku ja vastuvõtu kohta puuduvad üldisemalt kättesaadavad teated. Ilmekamalt kui memuaristika põhiosas tulevad just siin nähtavale mälestuste kirjapanemise ja avaldamise puhtinimlikud motiivid. Inimene loodab oma elukäiku kirjeldades selgusele jõuda teda vaevanud probleemides – näiteks selgitada oma ebaedu põhjusi. Äratõukepunktiks võib saada ka tahtmine rääkida oma minevikku jäänud tööst, tuua teateid tegevusalalt, mis memuaristi arvates on teenimatult varju jäänud. Oluliseks motiiviks tuleb pidada soovi jätta nooremale põlvkonnale autentseid teateid endast ja oma elust. "Paguluses elame üle peagu mälestuste uputust. Osalt on see põhjendatud psühholoogilise situatsiooniga – palju peale mälestuste pole me saanud kodumaalt kaasa tuua, fikseerime need, et need järeltulevatele põlvedele, kes kodumaad isiklikult ei tunne ega mäleta, kaduma ei läheks." Need A. Mägi sõnad A. Niitme memuaariraamatu "Noorus ja kooliaastad Treffoonias" arvustusest (Tulimuld 1984, nr. 2) iseloomustavad tausta, millest on pärit kõnealune ja veel kümned mälestusteraamatud. Kõik nad täiendavad mingite joonte ja tõsiasjadega ajajär-

gu kogupilti, lubavad teha järeldusi inimese ja ühiskonna vahekorra kohta, osutavad mõnikord inimloomuse lahendamatutele komplikatsioonidele.

Käesolev ülevaade on olnud kompromiss. Memuaristika olemuslikust dualismist, aga suuresti ka vaatluse alla võetud mälestuskogumi iseärasustest lähtudes on kõrvuti seatud kirjandusliku tähendusega ja kirjandusvälised raamatud. Pagulasmemuaristikasse kuulub arvukalt tähelepandava ilukirjandusliku ja kunstiväärtusega teoseid A. Kaldalt, A. Adsonilt, H. Visnapuult, K. Rumorilt, E. Ilbakult, R. Kolgalt, B. Kangrolt ja teistelt. Laiemas ringis, paljude elualade esindajate kirjapanekud koos, moodustavad need rohkem kui poolteistsada autoriraamatut ning nendega liituvad koguteosed mitmekülgse ja rikka kujutuse eesti rahva elust, püüdlustest, käekäigust, saavutustest, katsumustest ja ajaloost viimase sadakonna aasta jooksul. Memuaristikas avaneb XX sajandi eesti elu panoraam mitmeti konkreetsemalt, kui sedasama aega on meile näidanud ilukirjandus.

BIBLIOGRAAFIA

Üldist

II. I. Grünthal, Mitte väljamõeldud. Mana 1964, nr. 4/5, lk. 315–327.
+ **I. Grünthal,** Eesti memuaar ja matkakirjeldus 1945–1965. Mana 1966, nr. 29, lk. 36–48.
+ **A. Mägi, K. Ristikivi, B. Kangro,** Eesti kirjandus paguluses 1944–1972. Lund 1973, lk. 130–132.
+ **R. Kolk, A. Mägi,** Kahe viimase aastakümne eesti pagulaskirjandus. Tln. 1990, lk. 28–31.
+ **H. Peep,** Väliseestlaste kultuuriloolised memuaarid. KKirj. 1989, nr. 4, lk. 195–201; nr. 5, lk. 269–280.
+ Mälestusteraamatuid väliseestlastelt. Nimestik. Tln. 1990. (Koost. A. Valmas.)

Aino Kallas

I. Leiuretkedel Londonis. Vadstena 1945.
+ Mu saatuse maa. Vadstena 1947.
II. H. Parrest, Kolm aastat eesti kirjandusloomingut väljaspool kodumaad. Kauge Kodu 1947, nr. 8/9, lk. 17.
+ **R. H.,** Memuaaridest. Eesti Päevaleht 19. VI 1959, nr. 68.

Artur Adson

I. Neli veskit. Vadstena 1946.
+ Väikelinna moosekant. Vadstena 1946.
+ Ise idas – silmad läänes. Vadstena 1948.
+ Siuru-raamat. Vadstena 1949.
+ Reisiraamat. Göteborg 1950.
+ Lahkumine. Toronto 1951, Tln. 1994.
+ Kadunud maailm. Toronto 1954.
II. H. Parrest, Kolm aastat eesti kirjandusloomingut väljaspool kodumaad. Kauge Kodu 1947, nr. 10/11, lk. 34–36.
+ **M.,** A. Adsoni memuaarid. Eesti Teataja 26. IX 1948, nr. 73.
+ **Ar-gi (A. Mägi),** Mullune pagulaskirjandus. Eesti Teataja 6. II 1949, nr. 10.
+ **Observer (O. Mänd),** Ühe mustakaanelise raamatu puhul. Eesti Teataja 20. X 1951, nr. 41.
+ **A. Kivikas,** Avalik kiri härra Artur Adsonile. Eesti Teataja 27. X 1951, nr. 42.
+ **Ü. Tedre,** Ühe mälestusraamatu puhul. KKirj. 1995, nr. 11, lk. 779–781.

Jaan Lattik

I. Viljandi kirikumõis kõneleb. Vadstena 1948, Trt. 1993.
+ Teekond läbi ööd I. Vadstena 1950.
+ Mõrsjapärg. Göteborg 1951.
+ Teekond läbi ööd II. Toronto 1952.
+ Talupoja laul. Toronto 1953.
+ Teekond läbi ööd III. Toronto 1955.
+ Teekond läbi ööd IV. Göteborg 1958.
+ Minu album. Toronto 1960.
II. Ar-gi (A. Mägi), Jaan Lattik: Viljandi kirikumõis kõneleb. Eesti Teataja 22. V 1948, nr. 38.
+ **Ar-gi (A. Mägi),** Mullune pagulaskirjandus. Eesti Teataja 6. II 1949, nr. 10.
+ **K. Rx (K. Ristikivi),** Pühapäevajutud. Välis-Eesti 29. IV 1951, nr. 17.
+ **K. Rx (K. Ristikivi),** Jutustaja pimedal ajal. Välis-Eesti 13. IV 1952, nr. 15.
+ I. Iliste ettekanne J. Lattiku mälestusraamatute üle. Teataja 24. I 1959, nr. 4; 31. I 1959, nr. 5; 7. II 1959, nr. 6; 14. II 1959, nr. 7.
+ **H. Eller,** Aktuaalset ja aegadetagust. Eesti Päevaleht 28. X 1960, nr. 252.
+ **H. Varblane,** Mulk pastlaga, mulk viisuga jumalat jutlustamas. Kultuurileht 18. II 1994, nr. 2.
+ **Ü. Tonts,** Memuaarne visandi-kirjandus. Postimees 30. III 1994, nr. 75.
+ **Ü. Tedre,** Mälestusi Arkaadia teelt. KKirj. 1994, nr. 11, lk. 697–698.

Henrik Visnapuu

I. Päike ja jõgi. Lund 1951, Tln. 1995.
II. A. Mägi, Noorusmaalt vaimsele eneseteostusele. Tulimuld 1951, nr. 5, lk. 387–388.
+ **K. Rx. (K. Ristikivi),** Millal sünnib luuletaja? Välis–Eesti 25. XI 1951, nr. 47.
+ **Ü. Tonts,** Kauge ja lähedane Visnapuu. Postimees 16. II 1996, nr. 39.

Ella Ilbak

I. Otsekui hirv kisendab... Lund 1953, Tln. 1990.
II. A. Mägi, Kunstile pühitsetud. Tulimuld 1953, nr. 2, lk. 109–110.

Pedro Krusten

I. Kaugelviibija käekõrval. Mälestusi Henrik Visnapuust paguluses. Lund 1957.
+ Hullumajast möödumisel. Lund 1972.
+ Aiapidu lampioonidega. Lund 1978.
II. A. Mägi, Ja siiski! Tulimuld 1957, nr. 2, lk. 99–101.
+ **A. Adson,** P. Krusten jutustab Visnapuust. Mana 1958, nr. 2, lk. 63–66.
+ **K. Ristikivi,** Päikesepaistelisel välgutil. Tulimuld 1972, nr. 2, lk. 103–104.
+ **H. Oja,** P. Krusten. Hullumajast möödumisel. Mana 1973, nr. 40, lk. 109.
+ **B. Kangro,** Pedro Krusteni aiapidu. Tulimuld 1978, nr. 1, lk. 52–53.

+ **I. Mikiver,** Pedro Krustenit mälestades. Tulimuld 1988, nr. 2, lk. 61–68.

Helmi Mäelo

I. Talutütar. Lund 1959.
+ Elutegevuses. Lund 1961.
+ Võõrsil. Lund 1974.
+ Sammud edasi. Lund 1975.
+ Päevast päeva. Lund 1978.
II. J. Aunver, "Enamasti oli see isa käsi..." Tulimuld 1959, nr. 3, lk. 238–239.
+ **H. Eller,** Talu taustal. Mana 1959, nr. 3, lk. 211–213.
+ **R. Kolk,** Talutütre esimesed aastad. Teataja 19. IX 1959, nr. 33.
+ **H. Eller,** Kaks olustikukujutust. Eesti Päevaleht 13. X 1959, nr. 166.
+ **R. Kolk,** Talutütar tegevuses. Teataja 14. X 1961, nr. 36.
+ **M. Jürma,** Mäelo memuaarid. Mana 1961, nr. 4, lk. 307–309.
+ **H. Eller,** Helmi Mäelo mälestused II. Eesti Päevaleht 25. XI 1961, nr. 274.
+ **B. Kangro,** Raamat elutegevuse Tartust. Tulimuld 1962, nr. 1, lk. 72–74.
+ **R. Kolk,** Helmi Mäelo põgeniku aastad. Teataja 20. XII 1974, nr. 18.
+ **H. Oja,** Helmi Mäelo. Võõrsil. Mana 1974, nr. 41, lk. 107–108.
+ **H. Eller,** Kindlamal alusel. Tulimuld 1975, nr. 4, lk. 218–220.
+ **Hööveldaja (A. Mark),** Pikk päev. Teataja 10. VI 1978, nr. 12.

Karl Ast-Rumor

I. Aegade sadestus I. Lund 1963.
+ Aegade sadestus II. Lund 1965.
II. Ar-gi (A. Mägi), Võru-setu piirimailt. Teataja 19. X 1963, nr. 30.
+ **H. Eller,** Päevakeste päevilt. Eesti Päevaleht 15. X 1963, nr. 240.
+ **A. Kurlents,** Teekonna algus. Tulimuld 1964, nr. 1, lk. 76–78.
+ **H. Eller,** Uuenemiste teel. Eesti Päevaleht 22. XII 1965, nr. 296.
+ **A. Kurlents,** Tormi- ja tungiaastad. Tulimuld 1966, nr. 1, lk. 52–55.
+ **Ar-gi (A. Mägi),** Murranguaastad. Teataja 13. I 1966, nr. 1.
+ **I. Mikiver,** Kui tõlkisime Marseljeesi... Mana 1970, nr. 37, lk. 86–87.
+ **B. Kangro,** Järelmärkus Karl Rumori mälestustele. Tulimuld 1977, nr. 1, lk. 35–37.

Salme Ekbaum

I. Veimevakk. Lund 1964.
+ Ühistegevus on päike. Aastad Artur Ekbaumiga. Lund 1977.
II. S. Pruuden, Raamat eestlase elujõust. Eesti Hääl 20. I 1978, nr. 1564.
+ **Ar-gi (A. Mägi),** Raamat ühistegevuse tulihinge mälestuseks. Eesti Päevaleht 21. I 1978, nr. 5.

Ain Kalmus

I. Kadunud saar. Lund 1972.

+ Ajastute vahetusel. Lund 1977.
+ Päästa meid ära kurjast. Lund 1979.
+ Meil pole jäädavat linna. Lund 1981.
II. H. Eller, Ain Kalmus. Lühimonograafia. Lund 1986.

August Mälk

I. Hommikust keskpäevani. Lund 1972.
+ Peale päevapööret. Lund 1976.
II. A. Mägi, Peamiselt Saaremaalt. Tulimuld 1972, nr. 1, lk. 57–59.
+ **H. Eller,** Harmoonilised aastad. Eesti Päevaleht 11. III 1972, nr. 19.
+ **H. Grabbi,** August Mälk: Hommikust keskpäevani. Mana 1973, nr. 40, lk. 115–116.
+ **M. Jürma,** August Mälk. Hommikust keskpäevani. Vaba Eesti Sõna 17. VIII 1972, nr. 33.
+ **H. Eller,** Jõesõit jatkub. Eesti Päevaleht 21. II 1976, nr. 13.
+ **Ar-gi (A. Mägi),** Lagle talust Mälarimäele. Teataja 28. II 1976, nr. 3.
+ **J. Viidang,** Peale päevapööret: märkmeid Mälgu teise mälestusteraamatu kohta. Meie Kodu 21. IV 1976, nr. 15.
+ **H. Oja,** Pärastlõunased elumärkmed. Vaba Eestlane 22. VI 1976, nr. 47.

Bernard Kangro

I. Arbujad. Lund 1981.
+ Arbujate kaasaeg. Lund 1983.
+ Kipitai. Lund 1992, Tln. 1992.
+ Härjanädalate aegu. /Tln./ 1994.
II. R. Kolk, Arbujad ja nende aeg. Tulimuld 1981, nr. 2, lk. 110–111.
+ **V.Uibopuu,** Arbujad ja muu mets. Tulimuld 1981, nr. 3, lk. 114–121.
+ **E. Kõks,** Arbujad. Eesti Päevaleht 11. VI 1981, nr. 44.
+ **R. Kolk,** Bernard Kangro uus raamat arbujate kaasajast. Teataja 21. XII 1982, nr. 24.
+ **Paul H. Reets,** Vastamisi ühe raamatu puhul. Tulimuld 1984, nr. 3, lk. 158–164.
+ **Ar-gi (A. Mägi),** Elu ja igatsuse vahemail. Eesti Päevaleht 13. V 1992, nr. 36.
+ **O. Kruus,** Kui mälestused kipitavad. Lmg. 1992, nr. 7, lk. 999–1000.
+ **H. Oja,** Looja luulemaastikul. Vaba Eestlane 10. IX 1992, nr. 67.
+ **E. Teder,** Romaan ühe Võrumaa nooruki igatsustest ja unistustest. KKirj. 1992, nr. 10, lk. 633–634.
+ **Ü. Tonts,** Inimene petlikus ja tumedas ajas. Postimees 28. II 1994, nr. 49.

Raimond Kolk

I. Tuulisui ja teised. Stockholm 1980.
+ Lestakala otsimas ja teisi jutte. Lund 1987.
+ Võrumaalt Stokholmi. "Tuulisui" ja teised. Tln. 1992.

II. O. Mikiver, Raimond Kolk: "Tuulisui ja teised". Märkmeid aastaist 1945–1950. Teataja 13. XII 1980, nr. 23.
+ **H. Grabbi,** Raimond Kolk: Tuulisui ja teised. Mana 1981, nr. 49, lk. 74–75.
+ **V. Uibopuu,** Millest kirjutab Kolk? Tulimuld 1988, nr. 1, lk. 54–55.
+ **O. Kruus,** Huumor ei lase solvuda. Lmg. 1993, nr. 1, lk. 124–126.
+ **E. Mallene,** Raimond Kolk ja teised. KKirj. 1993, nr. 3, lk. 178.

Helmi Rajamaa

I. Marie Under inimesena. Stockholm 1983.

August Gailit

II. August Gailit 1891–1960. Mälestusteos. Lund 1961.

Heino Susi

I. Üle lahe. Hall malev I. Lund 1974.
+ Kojutulek. Hall malev II. Lund 1975, Tln. 1989.
+ Sarviku sulased I. Lund 1985.
+ Sarviku sulased II. Lund 1985.
+ Sarviku sulased. Tln. 1992.
II. Ar-gi (A. Mägi), Halli maleva eepos. Teataja 31. X 1975, nr. 13.
+ **O. Mikiver,** Hall malev. Mana 1984, nr. 53, lk. 29–31.

Käbi Laretei

I. En bit jord. Stockholm 1976.
+ Peotäis mulda, lapike maad. Tln. 1989.
+ En förlored klang. Stockholm 1990.
+ Mineviku heli. Tln. 1992.
+ Seal kodus – siin võõrsil. Tln. 1995.
II. E. Uustalu, Käbi Laretei mälestusteos. Teataja 13. XI 1976, nr. 18.
+ **A. Mägi,** Kadunud helide tagaotsimised. Eesti Päevaleht 20. IX 1991, nr. 73.
+ **M. Berg,** Välja suletud. Reede 19. I 1990, nr. 3.
+ **A. Langemets,** Tekstimuusikat. Lmg. 1993, nr. 5, lk. 698–700.
+ **Ü. Tonts,** Kodu otsimise raamat. Postimees 8. VII 1993, nr. 153.
+ **Ü. Tonts,** Saja kodu kodumaatus. Eesti Päevaleht 25. X 1995, nr. 120.

Aino Thauvón-Suits

I. Gustav Suitsu noorus kirjade, luuletuste ja mälestuste põhjal. Lund 1964.
II. H. Eller, Üliõpilane Gustav Suits. Tulimuld 1964, nr. 2, lk. 144–147.
+ **Ar-gi (A. Mägi),** Noori armastusi. Teataja 21. III 1964, nr. 6.

Helga Suits-Kangro

I. Aino ja Gustavi lugu kirjade, luuletuste ja Aino mälestuste põhjal. Lund 1987.

II. M. Mutt, Ärge otsige kunsti tagant kunstnikku. Lmg. 1988, nr. 9, lk. 1277–1278.
+ **H. Suits-Kangro,** Vastuseks Mihkel Mutile. Lmg. 1988, nr. 12, lk. 1710.

Woldemar Mettus

I. Narrid, näitlejad ja nõiad. Vadstena 1950.
+ Ainus paradiis. Lund 1967.
+ Süda peo peal. Lund 1967.
+ Mask ja nägu. Lund 1969.
+ Soovimata külalised. Lund 1971.
II. Ed. Reining, "Süda peo peal". Tulimuld 1967, nr. 2, lk. 124–126.
+ **H. Eller,** Wold. Mettuse mälupilte. Eesti Päevaleht 3. II 1968, nr. 28.
+ **J. Viidang,** Mask ja nägu või ainult mask? Tulimuld 1969, nr. 3, lk. 181-184.
+ **H. Eller,** Vintsutusi võõral maal. Eesti Päevaleht 13. III 1971, nr. 20.

Liina Reiman

I. Rambivalgus süttib. Lund 1956, Tln. 1991.
+ Lava võlus. Lund 1960.
II. Ed. Reining, Rambivalgus süttib. Tulimuld 1956, nr. 4, lk. 168–169.
+ **Ed. Reining,** Lava võlus. Tulimuld 1960, nr. 3, lk. 222–223.

Alma Veltmann

I. Jäljed mälestuste rannal. Toronto 1969.

Rein Andre

I. Süda rambitules. Lund 1981.
II. O. Mikiver, Süda on rambitules. Tulimuld 1982, nr. 2, lk. 108–110.
+ **M. Valgemäe,** Pritsimehed. Mana 1983, nr. 52, lk. 85.

Els Vaarman

II. Els Vaarman. Mälestusteos. Stokholm 1976.
+ **E. Reining,** Värviküllane mosaiik. Tulimuld 1976, nr. 4, lk. 210–212.
+ **M. Valgemäe,** Els Vaarman: mälestusteos. Mana 1976, nr. 43, lk. 93–94.

Juhan Aavik

I. Muusika radadelt I. Toronto 1959.
II. H. Eller, Harmoonia ilma dissonantsideta. Eesti Päevaleht 19. I 1960, nr. 14.
+ **I. Paulson,** Muusiku lapsepõli. Mana 1960, nr. 2/3, lk. 165.

August Nieländer

I. Taktikepi ja relvaga. Stockholm 1982.

Eduard Ole
I. Suurel maanteel I. Uppsala 1973.
+ Suurel maanteel II. Uppsala 1973.
II. Ar-gi (A. Mägi), Kunstniku teekond. Teataja 2. II 1974, nr. 2.
+ **A. Mägi,** Kunstniku eluteelt. Tulimuld 1974, nr. 4, lk. 215–216.

Eduard Wiiralt
II. Eduard Wiiralt 1898–1954. Lund 1955.
+ **L. Kaelas,** Eduard Wiiralti mälestusteos. Tulimuld 1955, nr. 1, lk. 61–62.

Arno Raag
I. Kodu katuse all. Augsburg 1946.
+ Kodumaal maapaos. Augsburg 1947.
+ Kõuepilvede saatel. Lund 1971.
+ Saatuslikus kolmnurgas. Lund 1974.
+ Läbi varemete. Lund 1978.
II. J. Kaup, Veteraan-ajakirjanik jutustab. Tulimuld 1971, nr. 3, lk. 148–150.
+ **H. Kiisk,** Sümpaatsed memuaarid. Teataja 8. IX 1973, nr. 13.
+ **H. Kiisk,** Oluline memuaarteos. Teataja 19. VI 1976, nr. 10.
+ **K. Lepik,** Mälestused inimestest varemetel. Teataja 13. I 1979, nr. 1.
+ **H. Susi,** Ajakirjaniku pilguga. Mana 1981, nr. 49, lk. 14–16.

Karl Eerme
I. Piirita Orvik, Nüüd õitsvad kodus valged ristikheinad. Göttingen 1947.
+ Päevata päevad ja ööta ööd I. Geislingen 1962.
+ Päevata päevad ja ööta ööd II. Geislingen 1963.
II. M. Jürma, Sõjajärgsed päevad. Tulimuld 1962, nr. 3, lk. 230–232.
+ **M. Raud,** Maailmasõja "robinsonid". Eesti Päevaleht 2. V 1962, nr. 100.
+ **G. Ränk,** Ühe kirjutamata päevaraamatu lehekülgedelt. Teataja 5. X 1963, nr. 29.

Jüri Remmelgas
I. Tuline värav. Stockholm 1955.
+ Kolm kuuske. Stockholm 1955.
+ Igavesti. Stockholm 1959.
II. EU (E. Uustalu), Sõja-kirjasaatja mälestusi. Teataja 26. II 1956, nr. 5.

Evald Johannes Woitk
I. Mälestuste tänav. I. Toronto 1959.
II. I. Paulson, Lehemehe mälestusi. Mana 1960, nr. 2/3, lk. 164.

Märt Raud
I. Sulg ja raamat. Lund 1962.

+ Alasi ja vasarate vahel. Stockholm 1966.
II. H. Eller, Sõna- ja ja sulemehe mälestusi. Tulimuld 1962, nr. 2, lk. 147-148.
+ **R. Kolk,** Märt Raua mälestused. Teataja 12. V 1962, nr. 18.
+ **E. Uustalu,** Koolimehe mälestused. Mana 1967, nr. 32, lk. 70.
+ **A. Adson,** Monument eesti koolimeestele. Tulimuld 1967, nr. 2, lk. 126-127.
+ **M. Ü. (M. Üürike),** Alasi ja vasara vahel. Eesti Päevaleht 17. II 1967, nr. 40.

Siegfried Veidenbaum
I. Tundmata tulevikku. Toronto 1985.

Arnold Hinnom
I. Suur heitlus. Lund 1955.
II. O. Mänd, Raamat Vabadussõjast. Tulimuld 1955, nr. 3, lk. 183–186.

Alfred Luts
I. Heitluste keerises I. Stockholm 1975.
+ Heitluste keerises II. Stockholm 1976.
II. E. Kriisa, Kas olime 1939. a. ette valmistatud? Teataja 14. II 1976, nr. 2.
+ **E. Uustalu,** Vabariigi ohvitseri pilguga. Mana 1979, nr. 47, lk. 63–66.

Meinhard Leetmaa (pseudonüüm)
I. Sõjas ja ikestatud Eestis. Stockholm 1979.
II. J. Remmelgas, Raamat sõjast ja ikestatud Eestist. Tulimuld 1979, nr. 4, lk. 215–216.
+ **KL,** Dokument eesti sõjamehe võitlusteelt. Teataja 23. II 1980, nr. 4.

Villem Saarsen
I. See mis ma nägin. Stockholm 1978.
II. H. Okas, Ühest raamatust, kus rohkelt juttu korp! Sakalast. - Verbum habet Sakala. Toronto 1989, lk. 207–211.

Valdur Jürissaar
I. Kahe rinde vahel. Kolonel Rebasega koos idavõitluses. Göteborg 1951.
II. Rx (K. Ristikivi), Kaks mälestusteraamatut. Välis-Eesti 15. VII 1951, nr. 28.

Harald Riipalu
I. Kui võideldi kodupinna eest. Mälestuskilde sõja-aastast 1944. London 1951, 1962.

Ilmar Jaks
I. Saaremaalt Leningradi. Tööpataljonlase päevik 1944–1945. Stockholm 1949.
II. L. Kalling-Kant, Kiri kodumaalt – sõnum Nõukogude sulatusahjudest. Tulimuld 1950, nr. 2, lk. 145–147.

Juhan Lindström
I. Tšehhi põrgus. Toronto 1960.
II. Sõjaraamat kirjutati metsalaagris. Eesti Päevaleht 24. XI 1960, nr. 274.

Hamilkar Mengel
I. Suurim armastus. Geislingen 1960.
+ Suurim armastus II. Geislingen 1961.
+ Suurim armastus III Geislingen 1962.
+ Suurim armastus IV. Geislingen 1963.
II. EBO, Raamat kolme piirikaitse rügemendi saatuskäigust. Eesti Päevaleht 11. XI 1961, nr. 262.
+ **J. Raudmäe,** Piirikaitse rügemendid. Eesti Päevaleht 4. I 1963, nr. 3.

Alf Kubbo
I. Tulises katlas. (New York) 1966.
+ Tsaarikullist kolme leopardini. Toronto 1967.
+ Tules ja vees. Stockholm 1970.

Anti Ainik (Aavo Ürgsoo)
I. Lend leeki. Esimene raamat. Toronto 1958.
+ Lend leeki. Teine raamat. Toronto 1958.

Joann Saarniit
I. Läänest itta ja idast läände. Geislingen 1965.

Evald Uustalu, Rein Moora
I. Soomepoisid. Toronto 1973, Tln. 1993.

Peeter Lindsaar
I. Mardus kiljatas. Lund 1964.
+ Kannatustee. Lund 1983.
II. G. Neeme, Mardus kiljatas. Tulimuld 1965, nr. 1, lk. 59–60.

Maria Koppermann
I. Minu 12 aastat Siberis. Stockholm 1972, 1980.
II. M. Raud, Kuradite ja inglite keskel. Rahvuslik Kontakt 1973, nr. 1, lk. 25-27.

Rutt Eliaser
I. Passita ja pajata. Lund 1985.
+ Üheksa ametit... Lund 1986.
II. A. Mägi, Inimliku elu piirimail. Tulimuld 1987, nr. 2, lk. 104–106.

Jüri Freyberg
I. Kolõma akadeemia. Stockholm 1991.

Aili Helm (Hilja Rüütli, Helmut Tarand)
I. Kuradil ei ole värju. Lund 1979.
+ Vägivallamaa. Lund 1982.
+ Režiim – see kõlab uhkelt. Lund 1984.
II. H. Eller, Vaimsest vastupidamisest. Tulimuld 1979, nr. 1, lk. 51–52.

Robert Kreem
I. Vandega seotud. London (Ont.) 1984.

Ellen Liiv
I. Põhjast lõunasse. Stockholm 1992.

Johan Kõpp
I. Mälestuste radadel I. Kodu ja kool. Lund 1953.
+ Mälestuste radadel II. Tartus 1896–1906. Lund 1954.
+ Mälestuste radadel III. Lund 1969.
+ Mälestuste radadel IV. Laiuse õpetaja. Lund 1987.
+ Mälestuste radadel I–IV. Tln. 1991.
II. J. Aunver, See maa on püha maa. Tulimuld 1953, nr. 3, lk. 178–179.
+ **A. Mägi,** Pärnu ja Laiuse. Tulimuld 1969, nr. 4, lk. 250–251.
+ **Ar-gi (A. Mägi),** Eneseotsinguid ja välisheitlusi. Teataja 15. XI 1969, nr. 19.
+ **E. Uustalu,** Johan Kõpp: Mälestuste radadel III. Mana 1971, nr. 38, lk. 117.
+ **Ü. Tedre,** Tõsise eesti mehe mälestused. KKirj. 1992, nr. 1, lk. 60–61.

Aadu Lüüs
I. Talutarest Tartusse. Stockholm 1957.
+ Tartus ja Rootsis. Stockholm 1959.
II. G. Ränk, Üks Võrumaa poeg jutustab. Teataja 25. I 1958, nr. 2.
+ **R. Kleitsman,** Eluradadel nähtut, kuuldut, meele/s/peetut vanalt kultuuritegelaselt. Teataja 31. X 1959, nr. 39.
+ **I. Paulson,** Tartust Rootsi. Mana 1960, nr. 1, lk. 58–59.

Elfriede Lender
I. Minu lastele. Stockholm 1967.
II. M. Raud, Sajandivahetuse Tallinnas. Ääremärkusi E. Lenderi mälestusile. Eesti Päevaleht 9. XII 1967, nr. 286.
+ **A. L.,** "Avan ise gümnaasiumi". Teataja 23. XII 1967, nr. 24.
+ **E. Uustalu,** Elfriede Lender: Minu lastele. Mana 1969, nr. 36, lk. 105.

Artur Lossmann
I. Rahutus maailmas. Stockholm 1961.
II. Fakt (V. Kures), Kindral A. Lossmani memuaarteos ilmus. Eesti Päevaleht 14. VI 1961, nr. 135.

Veera Poska-Grünthal
I. Jaan Poska tütar jutustab. Mälestusi oma isast ja elust vanemate kodus. Toronto 1969.
+ See oli Eestis 1919–1944. Stockholm 1975.
+ Elu jätkub võõrsil. Toronto 1985.
II. Ar-gi (A. Mägi), Meie esimesi diplomaate. Teataja 15. XI 1969, nr. 19.

Gustav Ränk
I. Sest ümmargusest maailmast. Stockholm 1973, Trt. 1995.
+ Laiemasse maailma. Stockholm 1988.
II. A. Mägi, Maailm ja mõnda. Tulimuld 1979, nr. 2, lk. 111.
+ **E. Krants,** Etnograafi noorusmaalt. Mana 1979, nr. 47, lk. 58.
+ **F. Oinas,** Huvitav memuaarteos. Tulimuld 1988, nr. 2, lk. 110–111.
+ **Ü. Tonts,** Noorusmaa ümmarguses maailmas. Kultuurileht 19. V 1995, nr. 19.
+ **S. Raudsepp,** Kas ainult ühest ümmargusest maailmast? Kultuurileht 19. V 1995, nr. 19.

Arthur Puksov
I. Läbi segaste aegade. Toronto 1980.

Oskar Kerson
I. Rada otsides. London 1972.
II. H. Grabbi, Antreprenööri elu. Mana 1979, nr. 45, lk. 86–87.

Oskar Rütli
I. Oskar Rütli mälestusi. New York 1964.
II. A. L., "Tartu vaim", erakonnad ja vabadussõjalased. Teataja 15. IV 1965, nr. 7.
+ **E. Uustalu,** Oskar Rütli mälestusi. Mana 1965, nr. 4 (28), lk. 45–47.
+ **A. Raag,** Üks rehabiliteeriv testament. Tulimuld 1966, nr. 1, lk. 55–59.

Mari Raamot
I. Minu mälestused I–II. Geislingen 1962.
II. I. Grünthal, Mitte väljamõeldis. Mana 1964, nr. 4/5, lk. 316–318.

August Rei
I. Mälestusi tormiselt teelt. Stockholm 1961.

II. R. Marandi, Piirimaa poliitik mälestab. Teataja 23. XII 1961, nr. 46.
+ **E. Uustalu,** Revolutsionääri ja riigimehe mälestusi. Mana 1962, nr. 1, lk. 75–77.

William Tomingas
I. Vaikiv ajastu Eestis. New York 1961.
+ Mälestused. Toronto 1970.
+ Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. Tln. 1992.
II. E. Uustalu, Vaikiv aeg. Teataja 10. VIII 1963, nr. 25; 24. VIII 1963, nr. 26.
+ **A. Ots,** Vaikiva ajastu maagiline võlu. Vaba Eesti 1964, nr. 2, lk. 36.
+ **E. Uustalu,** Ainulaadne mälestusraamat. Juuresolija silmaga Eesti Vabariigi loomisperioodist. Eesti Päevaleht 27. II 1971, nr. 16.
+ **AL,** Mälestusteraamat Eesti Vabariigi algpäevilt. Teataja 21. VIII 1971, nr. 14.

Ilmar Raamot
I. Mälestused. I. Stockholm 1975.
+ Mälestused II. Stockholm 1991.
II. A. Mark, Mõtteid taktikast. Teataja 6. XII 1975, nr. 15.
+ **R. Marandi,** Teretulnud teos. Teataja 20. XII 1975, nr. 16.
+ **E. Uustalu,** Soomusrongil ja poliitika tulipunktis. Mana 1976, nr. 42, lk. 84–86.
+ **A. Mägi,** Põnevad mälestused keeruliselt kümnendikult. Eesti Päevaleht 22. III 1991, nr. 23.

Kaul-Andrus Kadak
I. Mitme taeva all. Stockholm 1974. (tiitellehel ekslikult Karl-Andrus Kadak)
II. Ar-gi (A. Mägi), Habajast Aafrikasse. Teataja 28. III 1975, nr. 5.
+ **H. Oja,** Kaul A. Kadak: Mitme taeva all. Mana 1976, nr. 42, lk. 106–107.

Elmar Tambek
I. Tõus ja mõõn. Mälestusi kodumaalt. Esimene raamat. Toronto 1964.
+ Tõus ja mõõn. Mälestusi kodumaalt. Teine raamat. Toronto 1964.
II. E. Uustalu, Mälestusi eesti rahva tõusust ja mõõnast. Mana 1965, nr. 1–2, lk. 54–57.
+ **H. K.,** Mälestuspilte Rakverest. Teataja 13. III 1965, nr. 5.

Oskar Angelus
I. Tuhande valitseja maa. Stockholm 1965, Tln. 1995.
II. Ü. Tonts, Keeruka taustaga memuaarid. Eesti Päevaleht 27. VII 1995, nr. 43.

August Ots
I. Mehed sündmuste kurvidel. Stockholm 1976.

Karl Raudsepp

I. Ristiga märgitud. Toronto 1982.
II. Hööveldaja (A. Mark), Karl Raudsepp jutustab ja jutlustab. Teataja 30. V 1982, nr. 11.
+ **R. Kiviranna,** Ühe eesti pastori silmade ja südamega. Teataja 4. IX 1982, nr. 16.

Johannes Mihkelson

I. Vastu tuult. Stockholm 1985.
II. R. Kolk, Pärnu Räämalt alustades ja edasi. Tulimuld 1986, nr. 1, lk. 53–55.

Aleksander-Johannes Leinjärv

I. Tõnismäe. Mälestuskilde Eestist. Lund 1977.
II. H. Visnapuu nimeline auhind A. Leinjärvele. Teataja 1. IV 1978, nr. 7.

Hans Meret

I. Teremi jutustus "Estonia" mässust, sõjast, Berliinist, KZ-laagrist ja muust. Toronto 1984.
II. A. Taska, Elust Tallinna Keskvanglas. Tulimuld 1984, nr. 3, lk. 164–166.

Oskar Mamers (Oskar Öpik)

I. Kahe sõja vahel. Stockholm 1957.
+ Häda võidetuile. Stockholm 1958.
II. E. Uustalu, Küsitava väärtusega memuaarid. Mana 1959, nr. 1, lk. 71–72.
+ **E. Kirotar,** Mälestused ja ajalugu. Eesti Päevaleht 16. VI 1959, nr. 65.
+ Mamersi mälestusraamat vaatluse ja kriitika all. Teataja 25. IV 1959, nr. 17.
+ **Mnd (O. Mänd),** Küsimärke ajalooaineliste- ja mälestusteoste kohal. Teataja 24. XI 1962, nr. 40.

Kaarel-Robert Pusta

I. Saadiku päevik. Geislingen 1964, Tln. 1992.
+ Kirjad kinnisest majast. Stockholm 1966.
II. J. Kohjus, Kinnine maja Kalda tänaval. Mana 1966, nr. 2/3, lk. 73–74.

Heinrich Laretei

I. Saatuse mängukanniks. Lund 1970.
II. H. Susi, Mängukannid või instrumendid? Mana 1972, nr. 39, lk. 57–60.

Aleksander Warma

I. Diplomaadi kroonika. Ülestähendusi ja dokumente aastatest 1938–1941. Lund 1971, Tln. 1993.
II. E. Ridala, Diplomaadi mälestused. Tulimuld 1971, nr. 4, lk. 214–215.

+ **H. Susi,** Autentseid märkmeid hiljutisest ajaloost. Mana 1973, nr. 40, lk. 95–99.

Evald Uustalu

I. Tagurpidi sõudes. Mälestusi ajavahemikult 1914–1943. Stockholm 1982.
II. H. Susi, Evald Uustalu. Tagurpidi sõudes. Mana 1984, nr. 53, lk. 79–80.

Valik ülevaates käsitlemata mälestusteoseid:

Siina Kembi
I. Mineviku radadel. Stockholm 1986.
August Kubja
I. Mälestusi kodusaarelt. Toronto 1963.
+ Kodutu rännak. Toronto 1965.
+ Kadunud kodud. Toronto 1974.
Karl Leopold Marley
I. Mälestusi eluteelt. Toronto 1974.
Herbert Michelson
I. Kodumailt võõrsile. Toronto 1979.
Arvo Niitme
I. Noorus ja kooliaastad Treffoonias. California 1987.
II. A. Mägi, Noorus ja kool algaastail. Tulimuld 1984, nr. 2, lk. 108.
Eduard Raig
I. Fakte ja mälestusi. New York 1979.
Manivald Rästas
I. Tulin kodumaalt. Lund 1955.
II. R. Kolk, Raamat okupeeritud kodumaast. Tulimuld 1955, nr. 5, lk. 305–306.
Juhan Toomepuu
I. Varavalgest õhtuehani. Cardiff 1995.
II. Ü. Tonts, Reibas hääl minevikust. Kultuurileht 13. X 1995, nr. 37.
Edvard Õun
I. Võibolla järgmisel ööl. Stockholm 1956.

Hilve Rebane

ÕLKEKIRJANDUS

Nagu originaalkirjandus, nii hoidsid ka **tõlked** pärast 1940-ndate aastate veelahet pagulaste sidet kodumaise kultuuriga ning ühendasid eri asukohamaadesse hajutatud eestlasi. Kriitikute Aleksander Aspeli ja Ivar Ivaski hinnangute järgi on koduja väliseesti kirjanduse ühenduslüliks esmajoones klassikalise kirjanduspärandi tõlked, kuna nendele toetub nii kirjandustraditsioon kui kriitika- ja lugejaretseptsioon.

Väliseesti tõlkekirjanduses on ülekaalus romaan. Teostevaliku lähtepositsiooniks on olnud pagulasseisund, vajadus leida ennast asukohamaade kultuuris ja miljöös ning samas säilitada oma rahvuslik identiteet. Tõlketeosed vahendavad teatud määral ka eesti pagulaskonna probleeme, võimaldades ühtlasi teadvustada ning tunnetada ajastuomaseid vaimuliikumisi ja üldinimlikke ideid. Tõlkekirjanduse sisuks ja taustaks on olnud inimese saatus läbi aegade ning kaasaegses maailmas. Maailmasõjad, kolonialismi lagunemine, rahvus- ja rassiküsimused, erinevate ideoloogiate võitlus, moraali ja muude eluväärtuste teisenemine – kõik see on tõlkeraamatute valikut temaatiliselt mõjutanud. Lugejale on püütud pakkuda analoogiaid, leidmaks pingetest ahistatud maailmas pidet ja psüühilist turvatunnet. Omal moel on valikut mõjustanud ka kirjanduspreemiad, originaali kriitika-, lugeja- või isegi filmimenu, samuti poliitilised skandaalid üksikteoste või autorite ümber. Alates 1960-ndatest aastatest on tõlkevalikule mõju avaldanud modernism kui põlvkondade vahetusega kaasnev uuenemis-

taotlus. Paguluse algusaegadel oli tõlgetel ka praktilist keeleõpet abistav funktsioon.

Tõlketeoreetilised sõnavõtud (perioodikas, ees- ja järelsõnades) on keskendunud interpreteerimisraskustele. Põhitähelepanu on koondatud tõlke ema- *resp.* õigekeelsusele, võõrkeelte mõju tõrjumisele – isegi Johannes Aaviku paguluse algusaegade tõlgetes leidub näiteks fennisme. Paljud vanema põlve tõlkijad on kasutanud 1930-ndate aastate eesti keelt, suutmata uueneva keeletarvituse ning sõnavaraga kaasa minna. Teisalt põhjustas poleemikat näiteks Aaviku keeleuuenduslikkus. Olulisemaid teoreetilisi käsitlusi on Ants Murakini artikkel "Võõras kiusab" (Tulimuld 1957, nr. 4), milles autor korrigeerib keeletundlikkust, puudutab rahvusliku stiili küsimusi ning soovitab vabaneda võõrast sõnastus- ja mõtteviisist. Nii tõlgetes kui originaalkirjanduses peab Murakin oluliseks säilitada keele omapära.

Mõned tõlkijad, näiteks Woldemar Mettus, on tõlgetes tavalisest rohkem murdesõnavara rakendanud, mis tekitas vastavat murdetausta mittetundvates kriitikutes ja lugejates arusaamatusi. Teoreetilistes käsitlustes ja arvustustes on põhjalikumalt vaadeldud idiomaatika vahendamise küsimusi. Raskusi ja ebatäpsusi põhjustasid eriti inglise keele idioomid. Idiomaatikaga seoses on käsitletud veel nn. täpse tõlke probleemi – võimalust ja vajadust vahendada originaali mitte ainult sõnasõnaliselt, vaid ka kujundlikus ning kontseptuaalses adekvaatsuses. Värsiehituse, eelkõige eesti heksameetri, aga samuti regivärsi meetrumi küsimusi on oma tõlketööst lähtuvalt asjatundliku põhjalikkusega käsitlenud Ants Oras.

Peale kirjastuste vahendusel ilmunud raamatutoodangu on tõlkeid – romaani- ja draamakatkendeid, luulet, novelle, vähesel määral esseistikat – avaldanud ka eestikeelne perioodika. **Perioodikatõlgetel** on peamiselt maailmakirjandust ning kaasaegset kirjanduslikku ja filosoofilist mõtet tutvustav funktsioon, soodustades nõnda kirjandusuuendust nii paguluses kui kodumaal. Perioodikas on samuti avaldatud bio- ja bibliograafilisi andmeid.

Väliskirjanduse tutvustamisega tehti algust juba sõjajärgseis põgenikelaagreis, sealsetes laagri- ja seinalehtedes. Tõlgete kaudu vahendavad teiste rahvaste kirjandust nii hilisemad almanahhid ("Eesti Looming" 1944–1946) kui koguteosed ("Hoiak", Stockholm 1946). Ajalehtedest on kirjandusuudiseid kõige järjekindlamalt edastanud "Eesti Päevaleht" (asutatud 1959) ja "Eesti Teataja" (1944–1953, alates 1953 "Teataja") Rootsis ning "Vaba Eestlane" Torontos (asutatud 1952). Süsteemikindlalt ja mitmekülgselt on väliskirjandust vahendanud alates 1957. aastast ilmuv eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri "Mana", seda väljaandjate, toimetajate ning tõlkijate Ivar Grünthali, Ivo Iliste, Ilmar Laabani, Alur Reinansi ja Hellar Grabbi käe all. "Manas" on tõlkijatena üles astunud näiteks Marie Under, Artur Adson, A. Oras jt. Ka Lundis alates 1950. aastast Bernard Kangro toimetusel ilmunud ajakiri "Tulimuld" on tõlkekirjandusega tegelenud. Tõlked ja maailmakirjanduse ning -kultuuri uudised leidsid oma kindla koha veel ajakirja "Kauge Kodu" (1946–1947) veergudel, väljaandjaks Altenstadti Eesti Komitee, toimetajaiks Johannes Kaup, Harald Pello ja Aino Kosesson, ning kirjandus- ja kunstirühmituse "Tuulisui" väljaandes "Sõna" (1948–1950, 1956). Ajakiri "Kodukolle" ilmus aastail 1945 ja 1951–1954 kirjastuse "Orto" väljaandel (toimetajad eri aegadel Evald J. Woitk, Karl Eerme, Ilmar Külvet) perekonnalehe põhimõttel ning tutvustas väliskirjanikke ja nende loomingut, eriti Nobeli preemia kandidaate ja laureaate. Kaasaegset maailmakirjandust on tutvustanud ka ajakiri "Meie Tee" (ilmus New Yorgis alates 1930. aastast, 1944. aastast Eesti haridusseltsi, 1960. aastast Ülemaailmse Eesti Ühingu väljaandena, toim. August Waldman ja Harald Raudsepp). Väliskirjanduslikke materjale on avaldanud ajakirjad "Olion" (asutatud 1956 Sydneys, toim. Yri Naelapea, hiljem Valter Polli) ning "Rahvuslik Kontakt" (asutatud 1957 Stockholmis Rootsi Eestlaste Esinduse väljaandena, toim. Heinrich Laretei, Voldemar Kiviaeg, Ahti Pae jt.), samuti mitmed hilisemad perioodilised väljaanded ("Eesti Kirik", "Aja Kiri", "Aja Lugu" jt.). Ajakiri "Vaba Eesti" (1951–1964, toim. Imant Rebane, H. Grabbi, I. Iliste, H. Susi) sai aluseks samanimelisele kirjastusele Stockholmis, mis andis välja eesti ning välisklassikat, memuaare ja kaasaegseid algupärandeid.

Mis puutub **tõlkekirjanduse arvustusse**, siis on perioodikas vaadeldud väärtkirjandust ning eriti populaarseid autoreid ja üksikteoseid, avaldades nende kohta ka põhjalikke käsitlusi. Kirjanduse aastaülevaated "Tulimullas" ja "Manas" tõlkekirjandust ei puuduta, küll on aga nii neis ajakirjades kui mujal perioodikas aeg-ajalt avaldatud teavet tõlkeraamatute kohta ning ulatuslikumaid bibliograafilisi nimestikke. Väliskirjanduse tutvustus perioodikas on olnud pidev, sisukas ja haardeavar. Paljudest rahvuskirjandustest ongi tõlketutvustused esindatud üksnes perioodika vahendusel, sageli näiteks reisikirja vormis (autoreiks Peeter Arumaa, I. Ivask, Valev Uibopuu jt.). Kirjandusküsimusi puudutavad ka mitmed üldkultuurilised esseed.

Ajalehtede kirjandusrubriigid, tõlked kaasa arvatud, on kirjandusajakirjadega võrreldes tunduvalt poliitilisema-propagandistlikuma kallakuga.

Populaarteaduslikust aspektist tutvustab väliskirjandust pagulastele 1968. a. Stockholmis Henno Jänese toimetusel ilmunud *"Maailmakirjanduse peajooni"*. Teoses antakse ülevaade maailmakirjanduse ajajärkudest ja peaesindajaist, käsitletakse lähemalt Shakespeare'i "Hamletit", Cervantese "Don Quijotet", Goethe loomingut ning kirjandusvooludest uusromantismi, heidetakse pilk kirjanduse arengule klassitsismist eksistentsialismini, tutvustatakse XX sajandi inglise kirjandust ja saksa kirjandust ajavahemikul 1890–1960. Käsiraamatut väärtustab eesti kirjanduse sidumine euroopa kirjanduste peajoontega.

Eesti ja teiste rahvuskirjanduste suhteid on püütud valgustada ka perioodikas, kõige järjekindlamalt teeb seda oma ülevaadetes I. Grünthal.

Esimesed eestikeelsed tõlkeraamatud paguluses olid õppeotstarbelist ja ajaviitelist laadi. **Kirjastustegevus** algas sõjaaegses Soomes, jätkus ja laienes Rootsis, oli kuni rahareformini elav ka Saksamaal. Kirjastus "Orto" alustas tegevust Vadstenas 1944. aastal, avaldades õppe- ja tarberaamatuid ning ilukirjandust. Sihipärasemaks muutus tõlkekirjanduse väljaandmine 1951. a. seoses Eesti Kirjanike Kooperatiivi (EKK)

eraldumisega "Ortost".

"Orto" püüdis originaalkirjanduses tekkinud tühikut täita tõlgetega, lubades teha emakeeles kättesaadavaks maailmakirjanduse paremiku, muuhulgas taastada sõjaeelsed kodumaised traditsioonid ja suursarjad ("Nobeli laureaadid", "Põhjamaade romaane"). Sellekohane reklaam ning orienteeritus kutsus esile vastuväiteid ning poleemikatki – "Ortot" süüdistati näiteks eesti algupärandite diskrediteerimises ja EKK ründamises. Kirjastus heitis omakorda eestikeelsele originaalkirjandusele ette temaatika ahtust ja kordamisi. Pingeliseks kujunesid "Ortol" suhted ka kirjastusega "Vaba Eesti". Küsitavusi põhjustas Eestis ilmunud raamatute väljaandmine kordustrükkidena, kuna tõlked olid sageli keeleliselt vananenud ning saatesõnad aegunud. Aja jooksul kahanes tellijate arv ja peale 1968. aastat oli "Orto" raamatutoodang väga väike. Ka nimekate kirjanike loomingust valiti tõlkimiseks kergemasisulisi, rahvakirjanduse ideaalile vastavaid teoseid. Kordustrükkide puhul ei ole tavaliselt märgitud ei tõlkija nime ega varasemaid ilmumisandmeid. Mõnikord on isegi raamatu pealkirja muudetud, tihti puudub viide originaalteose tiitlile. Tõlkija nime ei leia aga vahel ka "Orto" esmatõlgete väljaannetest.

Eesti Kirjanike Kooperatiiv avaldas oma A-seerias valiku tõlkememuaare, samuti publitseeriti tõlkeluulet. Ilukirjanduse tõlkeid ja bibliograafiaid on avaldanud ka Vello Salo poolt Roomas asutatud ning hiljem Torontosse kolinud ühemehekirjastus "Maarjamaa".

"Mana" 1959. aastakäigu esinumbris avaldati ankeet baltlaste pagulaskirjanduse hindamiseks, et ühtlasi välja selgitada vastastikku tõlkimiseks sobivad teosed ning arendada kirjandussuhteid nii omavahel kui Soomega. Mõnevõrra on ankeedi kirjandusülevaated tõepoolest suunanud kirjastuste ning tõlkijate tähelepanu vastava rahvus(keelse)kirjanduse uudisteostele.

Tõlkijatest nimekamad olid tuntud juba Eestis, nagu A. Adson, M. Under, Gustav Suits, Johannes Aavik, A. Oras. Hispaania ja inglise kirjandust vahendas W. Mettus. Taani päritolu Agnes Antik jätkas Põhjamaade kirjanduste tõlkimist, tema sõjaeelseid tõlkeid avaldati kor-

dustrükkidena. Luuleklassika tõlgetega paistab silma A. Oras. Viljakad luuletõlkijad on peamiselt perioodikas esinenud I. Ivask, I. Grünthal, I. Laaban ja Arno Vihalemm. Proosatõlkijaist kerkivad esile inglise keelest kirjandust vahendavad Helmi Eller, I. Külvet, Viktor Veskimäe, Karl Einer ja Valli Woitk, saksa keelest tõlkisid J. Kaup ja Viktor Lepik (viimane on tõlkinud, aga samuti esseistikas käsitlenud peamiselt Edzard Schaperi loomingut). Lisaks vahendas H. Eller pagulaslugejale kirjandust veel soome, V. Veskimäe aga prantsuse keelest. Inge Kuutan on avaldanud tõlkeid läti ja soome keelest. Kõige produktiivsemad tõlkijad olid Johannes Aavik tõlgetega eelkõige soome ja inglise, aga ka teistest keeltest, Valve Saretok-Ristkok, kes vahendas soome, saksa ja inglise kirjandust, ning Austraalias elanud Harri Ingelman tõlgetega inglise ja soome keelest.

KLASSIKA - ANTIIK, ORIENT

Nii **klassikatõlked** kui tõlgete arvustused ja teoreetilised käsitlused keskenduvad **antiikkirjandusele**, mis on eesti kultuurile alati oluline olnud. "Iliase" tõlke ilmumine August Annistilt kodumaal 1960. aastal tekitas paguluseski mitmeid vastukajasid. Viktor Kõressaar vaatles tõlget seoses eesti kvantiteeriva heksameetriga. A. Oras tunnustas tõlget, kuid heitis sellele siiski ette ülipüüdlikkusest tulenevaid ebatäpsusi. Artiklis "Vergilius ja eesti heksameetri probleem" (Tulimuld 1962, nr. 4) on ka Oras käsitlenud värsitehnika küsimusi.

Perioodikas ilmusid "Aeneise" neljanda laulu tõlge "Aeneas ja Dido" (Tulimuld 1962, nr. 4) ja "Orpheus ja Eurydice" (Mana 1960, nr. 4), neist viimane on varustatud Vergiliuse elu ja loomingut käsitleva esseistliku "Järelmärkusega", kus A. Oras esitab ühtlasi ka Vergiliuse Rahuriigi kirjelduse. Samas põhjendab Oras oma tõlke- ja värsiteoreetilisi seisukohti. Tema tõlkes ilmusid **Vergiliuse** *"Bucolica – Karjaselaulud"* (New York 1970) ja *"Aeneis"* tervikuna (Lund 1975). Mõlemas raamatus on tõlkija köitvad saatesõnad ning mahukas ja sisutihe kommentaarium. Paul Reets on avaldanud kirjutise Sapphost ning "Kaksteist fragmenti" tõlke (Mana 1963, nr. 2).

1957. aastal, mil möödus 2000 aastat rooma luuletaja Ovidiuse sünnist, rõhutab Johannes Aavik artiklis "Yhe luuletaja suurjuubel" (Mana 1957, nr. 1) poeedi biograafias seika, et ka Ovidius elas eksiilis. Aavik on võrrelnud Ovidiuse värssi saksa, inglise, skandinaavia rahvaste, soome ja vene värsiehitusega. Aavik tõstab esile "Metamor-

foose" ja selle mõju järelpõlvedele, muuhulgas Shakespeare'ile ning Goethele. Samas on J. Aaviku proosatõlkes avaldatud kaks katkendit "Metamorfoosidest" – "Veeuputus" ja "Unejumala lossi kirjeldus". Lühikese katkendi "Armastusekunstist" on tõlkinud I. Grünthal.

Vanemat ja kaugemat **Oriendi** klassikat on tutvustanud Rein Silberberg (Vaba Eesti 1960, nr. 4), käsitledes Lao Ze filosoofiat. Saatesõnas vaatleb ta lühidalt hiina loodususundit ja esivanemate kultust, tõlkenäidetena esitatakse katkendeid "Tao Teh Kingist". John O. Farwick annab "Tulimullas" (1990, nr. 1, 2) ülevaate "Ši Tšingist", s. o. antoloogiast "Luule raamat", mis sisaldab 305 luuletust Konfutsiuse ajastust, aastatest 551–479 e.Kr. Kommentaaridega varustatud luulenäited hõlmavad nii anonüümseid kui tuntud autoreid (Hsiao Jen, Li Bo, Du Fu, Yuan Zhen, Gong Zizhen jt.).

Märkimist väärib uus eestikeelne, lühendatud, s. t. ilma apogrüüfideta **Piibel**, mis ilmus 1968. a. Piibliseltsi väljaandel. Vana Testamendi osa tõlkis kirikuõpetaja Endel Kõpp, vastutades niihästi teadusliku kui ka keelelis-kirjandusliku tõlke eest. Uue Testamendi puhul on kasutatud juba enne sõda Eestis ilmunud tõlget, mis pärineb praost Harald Põllult.

EELK Piiblitõlke Komisjoni väljaandel avaldati koolidele *"Valitud peatükke Vanast Testamendist"* (Uppsala 1963) E. Kõpu tõlkes ja Johannes Aaviku poolt keeleliselt redigeeritult. Tõlke kohta võttis sõna Valter Tauli, keskendudes põhiliselt keeleküsimustele ja polemiseerides "aavikismidega", ent leides seejuures ometi, et tõlge on parem eelmisest (Mana 1964, nr. 4–5). J. Aavik on samas ajakirjanumbris avaldanud vastuse, kaitstes ning põhjendades oma seisukohti. Aaviku tõlkes on ilmunud "Johannese ilmutus ehk Apokalypsis" (Mana 1960, nr. 4), tõlgitud kreeka keelest juba 1941. a.

I. Grünthali tõlkes on ilmunud Dante Alighieri "Inferno" (2. ring) (Mana 1965, nr. 1+2). Pagulasperioodikas on tähelepanu juhitud ka Harald Rajametsa katsetele eestindada kodumaal "Jumalikku komöödiat".

Keskaja ladina kirikuluulet on käsitlenud A. Oras (Mana 1958, nr. 2), pakkudes samas tõlkeid VIII ja X sajandi anonüümsetelt autoritelt, Hildebert de Lavardinilt (1056–1133), Bernard de Morlaix'lt (XII saj.), Jacopone da Todilt (u. 1220–1306) ja Thomas da Celanolt (u. 1200–1255).

Arvo Mägi on tõlkinud keskaegset vagandiluulet (Tulimuld 1963, nr. 4): Archipoetalt (u. 1140–1167) "Vagandi pihtimuse" ning "Carmina Burana" käsikirjast (u. 1250) "Joomalaulu".

A. Oras leiab oma tunnustavas retsensioonis Villem Alttoa koostatud "Keskaja ja vararenessansi antoloogiale" (Tln. 1962) siiski poliitilisest situatsioonist tingitud vajakajäämisi (Tulimuld 1963, nr. 3).

Kodu-Eestis tõlgitust pälvisid paguluses Jaan Puhveli poolt positiivse vastukaja Linnart Mälli ja Uku Masingu tõlgitud "Vetâla kakskümmend viis juttu" ning Haljand Udami eestindatud Umar Hajjami valimik, viimase puhul esitatakse luuletaja tutvustuse juures ka luulenäiteid.

LÄTI JA LEEDU KIRJANDUS

Läti kirjandust ja kirjandusülevaateid hakati vahendama juba põgenikelaagrites. Koguteoses "Hoiak" (Stockholm 1946) nimemärgi A. J. all avaldatud artikkel "Läti kirjandusest maapaos" meenutab läti kirjanike esimest maapaokogemust – Jānis Rainist ja Áspazijat Šveitsis 1905–1920. Pärast Teist maailmasõda oli võõrsil 80% läti literaatidest. Nende peamised keskused asusid, nagu eestlastelgi, kuni 1949. aastani Saksamaal ja Rootsis. Saksamaal ilmunud kultuuriajakiri "Cels" väljendas läti pagulaskirjanike eesmärki mitte lasta katkeda läti rahvusliku kultuuri orgaanilisel arengul. Roomas ilmus itaaliakeelne läti luule antoloogia, mis esindas vanemat ja keskmist põlvkonda alates Jānis Poruksi ning Rainisega.

Leo Schvartsi artikkel "Läti loov jõud paguluses" (Kauge Kodu 1947, nr. 8/9) väidab pagulaskirjanduse olevat oma tasemelt keskpärase ja temaatikalt 90% ulatuses pühendatud Läti iseseisvusajale. "Kauge Kodu" sama aastakäigu jõulunumbrist leiame Kārlis Skalbe mälestuseks (kirjanik suri 1945 Stockholmis) tema lühipala – lapse esimese Riiaskäigu elamusena kirjutatud "Minu jõulusõidu".

Kārlis Dravinš tõstab ülevaates "Läti kirjandus paguluses" (Tulimuld 1951, nr. 2) esile pagulaslüürikat (Veronika Strelerte, Zinaida Lazda, Andrejs Eglitis). "Mana" 1959. a. ankeedivastuses Jānis Andrupsilt on taas hinnatud läti kirjanduses tugevaimaks luule; autor soovib kirjandussuhete elavnemist soomlaste, leedulaste, lätlaste ja eestlaste vahel. (Eesti kirjanikest olid läti keeles esindatud A. Gailit, A. Mälk, V. Uibopuu; soome kirjandusest oli tõlgitud Väinö Linna "Tundmatu

sõdur" ja paar Mika Waltari romaani, ent lätindatud polnud mitte ühtegi sõjajärgset leedu kirjandusteost.) Astrid Ivask tutvustas läti kirjanike uut põlvkonda paguluses (Mana 1965, nr. 4–5). Tema hinnangul on Jānis Veselise postuumselt ilmunud romaan "Koidu kõndijad" lähedane K. Ristikivi romaanile "Kõik, mis kunagi oli". A. Ivask avaldas "Marie Underi eluraamatu" II osas kõrvutava artikli M. Underist ja Áspazijast, võrreldes neid kui inimliku eluõhtu mõtestajaid; mõne tema seisukohaga polemiseeris A. Adson.

I. Ivask esines artikliga 1920.–30-ndate aastate läti lüürika vooluloolisest dünaamikast ja Aleksander Čaksi (1901-1950) loomingust selle taustal (Mana 1958, nr. 3). Samas "Mana" numbris avaldati M. Underi tõlkes Čaksi viimasest luulekogust pärinev poeem "Elu", I. Ivaski hinnangul läti luule suursaavutusi. Selle eestindus leitakse olevat võrdväärne Underi Rilke- ning Lermontovi-tõlgetega. Saatesõnas Underi luuletõlgete tsüklile (Mana 1958, nr. 2) iseloomustab I. Ivask läti luulet kui rahvalaulu ja modernse pildikeele sünteesi: rahvalaulu heiastusi olevat kõigil läti luuletajail romantikutest sürrealisti Velta Snikereni. Čaksis näeb Ivask rahvalaulu imažinistliku ja humoristliku joone originaalset jätkajat.

Läti pagulaskirjanikest on perioodika-tutvustustes (L. Tuulse, H. Stock) eraldi tähelepanu pälvinud Zenta Maurińa – vahest seetõttu, et tema kui saksa keeles kirjutava autori teosed olid paljudele lugejatele mõistetavad ning samas pakkusid huvi läti ja maailma kultuuriloo taustal. Ka kirjaniku isik oli ebatavaline (ta oli liikumisvõimetu). Läti kirjanduse tõlgetest saksa keelde sai paar arvustust osaks Andrejs Eglitise luuleraamatule "Gibt mir einen anderen Himmel". A. Adsonit on köitnud kodumaatuse ja armastuse temaatika, tema arvustuses (Tulimuld 1965, nr. 2) leidub eesti keelde tõlgitud värsinäiteidki. Teine retsensent Gunars Irbe (Mana 1964, nr. 4–5) pole rahul Eglitise saksa tõlke vormikultuuriga.

Läti kirjanduse tõlgetest ulatuslikem ning silmapaistvaim on **Anšlavs Eglitise** romaan *"Inimene Kuult"* (Toronto 1956, tlk. I. Kuutan; originaalis "Homo novus"). Autor oli üks läti noorema proosa tooniandvaid jõudusid. Teos käsitleb pagulaselu ning pakkus omas ajas

eesti pagulaskonnale situatsioonide, probleemide ja inimtüüpide peegelpilti. Romaani maalikunstnikust peategelane ei jaga pagulaste enamiku ambitsioone: satiiriliselt on kujutatud läti seltskonna iga-hinna-eest-ameeriklaseks pürgimist, rüselemist jõukuse ning positsiooni pärast. Meisterliku, parodeeriva karakterikujutuse kaudu avaneb tagasivaates läbilõige sõjaeelse Läti elust.

Läti kirjandust ja kirjanduselu peamiselt perioodikas vahendades on sellest pakutud küllaltki mitmekesist infot, mille fookuses on paguluses loodu, kuid ei puudu ekskursid ka sõjaeelsesse ja nõukogude perioodi.

Leedu kirjandust on tutvustatud üksnes perioodikas, seda alates põgenikelaagrite väljaannetest. Magda Pihla tõlkes ilmunud Nelé Mazalaité "Legend tundmatust sõdurist" (Kauge Kodu 1946, nr. 2) kujutab Püha Jüri teekonda maa peale pärast Teist maailmasõda, et viia langenud sõdurid taevasse. Kirjanik on püüdnud legendivormis avada rööv- ja kaitsesõja vastuolulist olemust. Aleksis Rannit alustas 1947. a. samas ajakirjas leedu kunsti ja kunstnikke tutvustavat sarja.

Juozas Lingis annab koguteoses "Hoiak" (Stockholm 1946) ülevaate leedu pagulaskirjandusest asukohamaade kaupa, tutvustades muu hulgas toona Prantsusmaal leedu ühe kuulsama kirjaniku Vincas Kreve-Mickeviciuse toimetusel ilmunud ajakirja "Tevynen" ("Kodumaale").

I. Ivaski artikkel leedu euroopaliku modernismi esindajast, pagulasluuletajast Henrikas Radauskasest (Mana 1959, nr. 1) käsitleb ühtlasi leedu varasema luule lugu. Radauskase luuletuste tõlkeid M. Underilt, A. Rannitilt ja I. Ivaskilt eneselt on ära toodud nii artikli tekstis kui ka eraldi tsüklina kõrvuti V. Kaziulise illustratsioonidega. Sama "Mana" numbri ankeedivastuses nimetab H. Radauskas pagulaskirjanduse vahetut suhet läänemaade kujutava kunstiga kui arvestatavat vormiarenduslikku mõjutegurit. Asukohamaade kirjandus seevastu olevat leedu kirjandust vähe mõjustanud, kõige enam ehk ingliskeelne, T. S. Eliot ja nn. kadunud sugupõlv. Baltimaade pagulaskirjandusté omavahelisi suhteid pidas Radauskas mitteküllaldaseks.

H. Elleri tõlkes (inglise keelest) ilmunud Algirdas Landsbergise novell "Kreeka tuul" (Mana 1961, nr. 2–3) kajastab intellektuaali kogemusi põgenikelaagris Saksamaal. Allhoovused on vaimukad ja mitmetähenduslikud.

Välis- ja Nõukogude Leedu suhete mõninga tihenemise etapil avaldas A. Rannit lehekülje "Leedu luulet uuesti lugedes" (Tulimuld 1974, nr. 3), kus on tõlgitud Stasys Santvarase ja Kazys Boruta loomingut. Mardi Valgemäe on tutvustanud eksiilkirjaniku Antanas Škema näidendit "Pabudimas" ("Ärkamine"), mida lavastati 1982 Torontos ja 1985 New Yorgis Broadwayl.

I. Ivaski nekroloog "W. K. Matthews Balti rahvaste sõbrana" (Tulimuld 1958, nr. 5) on kirjutis Londoni Ülikooli professorist, kel oli silmapaistvaid teeneid läti ja eesti, eriti aga leedu luule tõlkijana.

SOOME JA SOOMEUGRI KIRJANDUS

Soome kirjanduse vastu on huvi olnud ootuspäraselt suur juba pikkade suhtlustraditsioonide tõttu, sõjaeelsed kultuuri- ning hõimusuhted kaasa arvatud. Vahetud kontaktid soome kirjanduse ning kultuurieluga olid "soomepoistel" – Talve-, eriti aga Jätkusõjast osa võtnud noortel. Huvi õhutas kindlasti ka keeleoskus, mis oli märksa parem näiteks balti keeltega võrreldes.

Sulo Haltsoneni ja V. Uibopuu ülevaadetes Teise maailmasõja aja soome kirjandusest (Eesti Looming I, 1944 ja III, 1945) nimetatakse mitut teost, mis tõlgiti peatselt ka eesti keelde: E. Palolampi "Kollaa peab vastu", Aino Kalda memuaarteosed, Mika Waltari romaanid jt. (Nii sõjaeelseist kui ka -järgseist tõlgetest annab kokkuvõtliku bibliograafilise ülevaate "Tulimullas" 1980, nr. 2 avaldatud Pentti Soutkari "Soome kirjandus eesti keeles".) Lühiuudiseid soome ja soomerootsi kirjanduse kohta tõi ajakiri "Sõna", hiljem "Tulimuld" ja "Mana", viimases ilmus ka ülevaade soome kirjandusperioodikast.

Ankeedivastuses "Manale" (1959, nr. 1) vaatles "Parnasso" toimetaja Kai Laitinen uuemat soome kirjandust eesti, läti ja leedu keelde tõlkimise perspektiivist. Konkreetse n.-ö. soovitusnimekirja esitamise kõrval rõhutas Laitinen kriitiku ausust raamatu vastu: maapaos varitseb oht eirata kunstilist mõõdupuud, sest olulisteks hindamisteguriteks muutuvad keel ja problemaatika. Soome esseistikast tutvustati Pekka Lounela pamfletti "Olgem siis soomlased" (Mana 1959, nr. 2), mis käsitles generatsioonide vastuolusid seoses kirjandus-, eriti luuleuuendusega. A. Mägi analüüsis soome eepika klassikat kõrvutatuna eesti kirjandusega 1850–1950 (Tulimuld 1965, nr. 1).

Soome klassikast on eesti perioodikas eraldi tähelepanu pälvinud "Kalevala", seda ka tänu A. Annisti uurimusele ""Kalevala" kui kunstiteos" (Tln. 1969). Georg Kurmani retsensioonis on antud kõrge hinnang Annisti "Kalevala"-tõlkele (Tln. 1959) ja eriti uurimustele, nimetades neid meie sajandi kirjandusteaduses väga silmapaistvaiks. Eeva Niinivaara põhjalikus analüütilises artiklis "Eestikeelne Kalevala" (Tulimuld 1960, nr. 2) tunnustatakse samuti Annisti tõlget, ühtlasi tutvustades ning võrreldes varasemaid, M. J. Eiseni ja V. Grünthal-Ridala tõlkeid. "Kalevala" 150 aasta juubeli tähistamise aktusel Sydney Eesti Majas 14. aprillil 1985 pidas Peeter Lindsaar ettekande "Romantism ja Kalevala", mis avaldati ka "Tulimullas" (1985, nr. 3).

Eino Leino looming leidis tähelepanu ennekõike kolme ballaadi – "Tumemeele", "Räikkö Räähkä" ja "Ylermi" avaldamisega A. Orase tõlkes (Mana 1960, nr. 4). Tõlkija järelmärkuses öeldakse, et rahvalaulu keelel on soome luulekeelele olnud tugevam mõju kui eesti luulekeelele, sest soome keele morfoloogia on vähem muutunud. Oras arhaiseerib vähem kui varasemad Leino tõlkijad, sest tunnetab tema luulet moodsana ja vitaalsena. Seejuures on tõlkija arvestanud regivärsi meetrikareegleid, et säilitada nii eesti kui ka soome rahvalaulu ainulaadne vältuslik kõla. Leino lüürikast annab sisuka ülevaate Kauko Kare kirjutises "Yrjö Jylhä" (Mana 1961, nr. 1). Ta vaidlustab belletristliku "puhta" luule, tema käsituses kajastab Leino luule tugevasti ja mitmeilmeliselt Soome ajalugu ("Vabaduse raamat", 1918). E. Leino kaks vestet Soome–Eesti suhete teemal tõlkis I. Grünthal (Mana 1960, nr. 2/3); üks neist, "Soome ja Eesti" (1906) kaitses Soome–Eesti üliõpilasühingut, mille vastu oli protesti avaldanud tollane rootsikeelne ajakirjandus. Samas "Mana" numbris ilmus E. Leino vesteloomingut käsitlev P. Lounela sisukas essee "Rõhumise ja rumaluse vastu" (tlk. H. Eller). Aino Suitsu memuaariraamatut "Tuntemani Eino Leino, kärsivä ihminen" ("Eino Leino, kannatav inimene, nagu ma teda tundsin", Helsinki 1958) arvustas Rudolf Paris hõimusuhete aspektist (Mana 1961, nr. 1). A. Mägi arvustus "Simo Hurt ja Tumma" (Tulimuld 1958, nr. 3) on kaalukas lisa

Leino-retseptsioonile Eestis. Julius Mägiste on E. Leino Eesti-suhteid käsitlenud Sakari Vapaasalo Leino-teemalise väitekirja arvustuses (Mana 1961, nr. 4).

Traagilise biograafiaga luuletajat Uuno Kailast (1901–1933) tutvustas koos loomingu näidetega I. Grünthal (Mana 1957, nr. 1). Helvi Juvoneni nekroloogis on K. Laitinen avanud tema luule maailmapilti kuuluva religioosse eetika, mis ei kattu konventsionaalse kristlusega (Mana 1959, nr. 4). I. Grünthal tõlkis "Manale" ka Pentti Mustapää (Martti Haavio) ja Paavo Haavikko luuletusi. Viimaseid saatis K. Laitineni artikkel "Paavo Haavikko ja uus soome luule" (1958, nr. 3, tlk. Ilmar Talve). I. Grünthal on vahendanud veel väikese tsükli Tuomas Anhavalt (1959, nr. 4) ja tutvustanud Karjala päritolu Harri Kaasalainenit (1962, nr. 3). I. Grünthali artiklis "Sügiskirjandust Skandinaaviast" II (Mana 1962, nr. 1) on kõne all soome uuem luule – lisaks juba nimetatuile Pentti Saarikoski, Eeva-Liisa Manner, Aili Meriluoto – , proosast Väinö Linna Põhjatähe-triloogia II köide, Jorma Korpela "Pihtimus", Tuuli Reijoneni "Kes on süüdi?" jt.

Soome nooremaist proosakirjanikest on perioodikas enim tähelepanu pälvinud Veikko Huovinen. Artiklis "Noor soome humorist" (Tulimuld 1963, nr. 2) vaatles A. Mägi tema loomingut, tõstes esile selle looduslähedust ja humanismi. K. Kare essee samas ajakirjanumbris osutab tollaste kultuuriprobleemide sümboolikale Huovineni "Havukka-aho mõtlejas".

Filosoofilist esseistikat esindab Yrjö Kivimies kultuurivestega "Kuuvalgel" I. Grünthali tõlkes ja K. Kare kommentaariga "Vestleja kuuvalgel" (Mana 1964, nr. 1); selles arutletakse norra luuletaja Christian Kroghi paradoksi üle: "kõik rahvuslik kunst on halb, kõik hea kunst on rahvuslik".

Soome-eesti kultuurisuhteid peegeldavaist tekstidest avaldati Ilmari Kianto memuaarikatkendid "Kuld Lõvi sulerüütlid ehk soome kirjanike külaskäik Eestisse a. 1931" ja "Päev Tallinnas" V. Uibopuu tõlkes (Tulimuld 1961, nr. 2; 1962, nr. 1; vrd. Endel Mallene, Ilmari Kianto seniavaldamata reisikiri Eestist. Lmg. 1993, nr. 5). P. Lounela pamfletikogu "Meie ja maailmakaart" on tutvustatud "Mana" ringvaates (1960,

nr. 1): humoorikat *Fennicat* – kuidas on kujutatud soomlast maailmakirjanduses ning välismaistes filmides – täiendab võrdlevalt niisama humoorikas *Estica* ja *Baltica*. Kultuuriloolist materjali ja soome-eesti kultuurisuhteid käsitlevad J. Mägiste, G. Suitsu, B. Kangro ja K. Meikupi mälestuskirjutised prof. Lauri Kettunenist, Elsa Enäjärvi-Haaviost, ÕES-i auliikmest prof. Viljo Tarkiainenist, keeleteadlasest ja hõimutegelasest Eemil Arvi Saarimaast. V. Uibopuu meeleolukas memuaariline essee "Lauri Kettunen, asendamatu" (Tulimuld 1963, nr. 3; 1964, nr. 1) räägib nimekast keeleteadlasest ka kui kirjanikust, kelle teoste seas on muu hulgas autori enese eestindatud luuletuskogu "Südame sillad" (Helsinki 1960).

Soome-eesti ühiskirjaniku Hella Wuolijoe kirjakogu tutvustab I. Talve artikkel "Tulimullas" (1955, nr. 4). Säilinud *ca* 10 000 kirja peegeldavad XX sajandi alguse kultuurimiljööd ja pakuvad lisateavet "Noor-Eesti" liikumise ajaloost. Avaldatud on H. Wuolijoe kirjad kontseptide alusel Jaan Tõnissonile ja Peeter Speekile ning E. Vilde, J. Tõnissoni ja Julius Seljamaa kirju H. Wuolijoele.

Mannj Varepi ettekanne Metsaülikoolis "Sajand Hella Wuolijoe sünnist" (Aja Lugu 1989, nr. 2) prognoosib kirjaniku näidenditele mõnevõrra küsitava argumentatsiooni varal unustust. Nõrgaks on M. Varep hinnanud ka poeemi "Sõja laul", sest see ei tunnetavat arhailise rahvalaulukeele musikaalsust. Ettekandeteksti huvitavam osa on H. Wuolijoe biograafia, mis põhineb kirjaniku enese mälestustel; tähelepanu juhitakse ka P. Lounela vastavateemalistele käsitlustele.

Teine soome-eesti ühiskirjanik **Aino Kallas** tegi aktiivselt kaastööd pagulasperioodikale alates "Eesti Loomingust". Ajakirjad "Kauge Kodu", "Sõna", "Tulimuld" jt. on avaldanud tema novelle, luulet, memuaare ning katkendeid päevaraamatuist, tõlkijaiks Johannes Aavik, Virve Kallas, A. Mägi, A. Oras. A. Mägi kõrvutas A. Kallast Põhjamaade suurte naiskirjanike Selma Lagerlöfi, Sigrid Undseti ja Karen Blixeniga (Tulimuld 1953, nr. 4). Vahendati ka tema juubeli puhust ajalehe "Uusi Suomi" kirjutist (Tulimuld 1953, nr. 5), milles on esile tõstetud A. Kalda panust soome kirjandusse eelkõige eestiainelise loominguga, samuti oskust vahendada võõrast kultuurimiljööd üldinimlikul tasandil. Väär-

tustatud on ka tema stiili. Kirjaniku memuaarteos *"Leiuretkedel Londonis"* (Vadstena 1945, ilmus sarjas "Isamaa ilu hoieldes", nr. 4) ja eesti avaliku elu tegelaste valikportreid sisaldav *"Mu saatuse maa"* (Vadstena 1947) avaldati Johannes Aaviku tõlkes, nagu ka novelliraamatud *"Seitse neitsit"* (Vadstena 1950) ja *"Armastuse vangid"* (Toronto 1952). H. Elleri tõlkes ilmusid A. Kalda *"Päevaraamat. Aastaist 1897–1906"* (Toronto 1954), *"Päevaraamat. Aastaist 1907–1915"* (Toronto 1955), *"Hinge sild. Päevikulehti aastaist 1916–1921"* (Lund 1956), *"Suurlinnade udus ja säras. Päevikulehti aastaist 1922–1926"* (Lund 1958) ja *"Pööripäevad. Päevikulehti a. 1927–1931"* (Lund 1960). Kirjaniku saatesõna, dateeritud Stockholmis 26.IX 1952, rõhutab lakkamatut enesevaatluse ja arvepidamise tarvet.

Eesti kriitika poolt on "Päevaraamat" leidnud kahesugust vastuvõttu. Läbinisti eitav on Oskar Looritsa "Aino Kalda autoportree" (Olion 1956, november). Kirjaniku isiksust, eelkõige ta intellektuaalse eneseteostuse probleemidele pühendatud lehekülgi tõlgendavad O. Looritsa käsitluses märksõnad, nagu "võimutung", "kuulsusejanu", "eneserekla-am", "eetilise isiksuse puudumine", "nartsislikkus", "salongilised poosid". Kriitikule on võõras ka A. Kalda ilukirjanduslik looming, ta vastandab sellele Underi, Suitsu ja Visnapuu "jumalikult lunastava luule".

Looritsale sekundeerib nimemärgi R. H. all ilmunud "Memuaaridest" (Eesti Päevaleht 1959). Lugejakriitikana avaldatud artikkel tõlgendab A. Kalda mälestusi kui tunnete- ja fantaasiarikast arveteõiendust Oskar Kalda ja mitmete kaasaegsetega.

Mõistvat ja toetavat vastuvõttu leidub Mall Jürma artiklis "Meie naiskirjanike viimase aja loomingust" (Mana 1961, nr. 2–3) A. Kalda memuaristikale ja päevaraamatu "Pööripäevade" osale pühendatud käsitluses ning nekroloogis T. Reijonen-Uibopuu sulest (Tulimuld 1956, nr. 5). M. Jürma keskendub kirjaniku kodumaatusele, kiites samas Kalda stiili ja H. Elleri tõlget. T. Reijonen-Uibopuu sõnul liigub Kalda ilukirjandusliku loomingu filosoofiline telg surma ning elu ja armastuse vastandeid pidi. Omas laadis on ümberhindav Alo Rauna kirjutis "Aino Kallase karakteranalüüsi katse" (Mana 1972, nr. 39), mis toetub "Päevaraamatule" ning memuaarteosele "Vaeltava vieraskirja" (Helsinki

1957). A. Raun tunnustab ja imetleb kirjanikku kui "õilsat egotsentrikut", tema järjekindlat ning jõulist isiksust. Märkimist väärib veel Elmar Vrageri artikkel "Reigi õpetaja taust" (Eesti Päevaleht 1965). A. Kalda esseistikast ilmusid paguluses kordustrükkidena Villem Grünthal-Ridala ja Jaan Oksa loomingu käsitlused nimetatud autorite teoste eessõnadena.

Klassikatõlgete kordustrükkidena on avaldatud **Aleksis Kivi** *"Seitse venda"* (Stockholm 1956, tlk. F. Tuglas). **Juhani Aho** loomingust ilmus *"Laastud"* (Toronto 1954, tlk. J. Aavik), mis sisaldas ka uusi tõlkeid, ja *"Kas mäletad – ?"* (Toronto 1970, tlk. A. Palm). Voldemar Kurese (pseudonüüm Fakt) artikkel "Saja-aastane Juhani Aho" (Eesti Päevaleht 1961) tegi kokkuvõtte kirjaniku loomingust ning selle mõjust "Noor-Eestile". **Frans Emil Sillanpäält** (Nobeli preemia 1939) on kordustrükina avaldatud romaan *"Inimesed suveöös"* (Toronto 1966, tlk. M. Lepik). Kirjaniku 60. sünnipäeva märkis A. Mägi sisukas artikkel ajakirjas "Sõna" (1948, nr. 2).

Paguluses enim tõlgitud soome kirjanik on **Mika Waltari**. *"Sinuhe"* (Toronto 1954, tlk. J. Aavik), *"Angelos"* (Toronto 1955, tlk. V. Saretok; originaalis "Johannes Angelos"), *"Turms surematu"* I–II (Toronto 1959, tlk. J. Aavik), *"Mikael Karvajalg"* (Toronto 1957, tlk. H. Ingelman) ja *"Mikael Hakim"* I–II (Toronto 1958, tlk. V. Ristkok) käsitlevad inimese ja humanismi käekäiku militarismist, kasuahnusest, võltsideaalidest ning utopistlikest ideoloogiatest küllastatud maailmas Egiptuse, Euroopa ning Bütsantsi ajaloo taustal. *"Riigi saladus"* (Toronto 1965, tlk. J. Aavik) on vormilt lähedane ameerika kirjaniku J. H. Ingrahami religioossele romaanile "Vürst Taaveti kojast", mõlemad kujutavad inimkonna suure murranguaasta sündmusi pealtnägija kirjade kaudu. "Riigi saladuses" kujutatakse roomlase Markus Manilianuse silme läbi sündmusi Kristuse ristilöömisest, suurest reedest kuni nelipühadeni. *"Kaarin Magnusetütar"* (Toronto 1956, tlk. J. Aavik; originaalis "Kaarina Maunontytär") vaatleb Eerik XIV ja Euroopa demokraatia kui aadlita monarhia luhtunud võimalusi. *"Tants üle haudade"* (Toronto 1955, tlk. V. Ristkok) kujutab Porvoo 1809. a. maapäeva aega, mil määrati kindlaks Soome õiguslik seisund vene võimu all. H. Ingel-

mani tõlkes on Torontos ilmunud M. Waltari lühiromaanid *"Ei ole homset päeva"*(1962), *"Kuldkihar"*(1963), *"Felix Õnnelik"*(1963), *"Õispuu"* (1963; originaalis "Koiraheispuu"), *"Ahvatlev kuristik"*(1964; originaalis "Fine van Brooklyn") ja *"Seda ei juhtu"* (1964). Waltari teoseid iseloomustab psühholoogilise inimesekujutuse meisterlikkus ning sotsiaalsete, poliitiliste ja eksistentsiaalfilosoofiliste kontseptsioonide vaimukus.

Väinö Linna romaanidest ilmus esimesena *"Must armastus"* (Toronto 1958, tlk. V. Ristkok). *"Tundmatu sõdur"* (Toronto 1957, tlk. H. Eller) on kaotanud tõlkes üsna palju oma murdekeelsest lopsakusest, samuti esineb vahelejätteid. *"Siin Põhjatähe all"* I–II (Stockholm 1962, 1964, tlk. H. Eller) tõlkimine jäi kirjastuse "Vaba Eesti" tegevuse lõppemise tõttu pooleli. Raimond Kolga retsensioon käsitleb küll ka kolmandat osa, milles Koskela pere raskete kaotuste hinnaga võidule jõuab. L. Kettuneni sulest on postuumselt avaldatud kriitilised seisukohad, mis korrigeerivad teoses "valge" ja "punase" vale vahekordi ning kirjaniku ideoloogilisi eksimusi Soome, Eesti ja Karjala ajaloo kujutamisel (Eesti Päevaleht 1963).

Erkki Palolampi memuaarteos *"Kollaa peab vastu"* (Göteborg 1956, tlk. V. Ristkok) kirjeldab nii Karjala hävingut kui tema vaimu murdmatust, nii "positsioonisõja põrgut" kui ülevat isamaalist idealismi. **Väinö Tanneri** *"Olin välisministriks Talvesõja ajal"* (Göteborg 1951) ja **Gustav Mannerheimi** *"Mälestused"* (Stockholm 1952, tlk. V. Uibopuu) annavad ülevaate Soome riigielust ja välissuhetest.

Tuuli Reijoneni tõsielu-romaani *"Kes on süüdi?"*(Stockholm 1962, tlk. V. Uibopuu) on nimetatud kirjanduslikuks monumendiks eestlasest põgenikule. Humaansust mõistab kirjanik kohustusena aidata kannatavat inimest, hoolimata sealjuures aitajast enesest või riigi poliitikast.

Eeva Joenpelto *"Rüütel laante süngusest"* (Toronto 1967, tlk. H. Ingelman) vaatleb peategelase mälestuste kaudu Soome arenguteed iseseisvuse saavutamiseni. Romaani pealkirjaks on alistamatu soomlase Venemaal tuntud ja kasutatud hüüdnimi.

Jorma Korpela *"Pihtimus"* (Toronto 1962, tlk. H. Ingelman) on armastusromaan, mis käsitleb inimsuse probleemi sõjaoludes. **Jussi**

Talvi irooniline *"Elu on ilus"* (Toronto 1963, tlk. H. Ingelman) vaatleb töölismiljööd ja -liikumist sõjaeelses Soomes, kajastades sealjuures peategelase pettumusi Nõukogude Liidu töölaagrites, kuhu ta sattus propaganda meelitusel majanduskriisi aastatel 1929–1930. **Kalle Päätalo** *"Hämariku eel"* (Toronto 1966) kujutab peategelase mõttematka minevikku, mis seostub tema viimse teekonnaga lapsepõlvekoju. **Olavi Siippaineni** *"Igaviku nurmel"* (Toronto 1968) filosofeerib sümboolsetes piltides inimese valiku ning vastutuse teemadel, taustaks Euroopa poliitika ja möödunud sõjad. **Esko Koivu** *"Esmaspäev"*(Toronto 1965) on vaimukas tähendamissõna heast ja kurjast. **Mauri Sariola** *"Ei nõidus ega palve"* (Toronto 1968) käsitleb noorte meeste eneseteostuse probleeme. Samalt autorilt on tõlgitud ka rahvusvahelise kuulsuse pälvinud kriminaalromaan *"Laia tee seadus"* (Toronto 1967, tlk. H. Ingelman). **Hilja Valtoneni** *"Preili kojamees"* (Toronto 1963, tlk. H. Ingelman) käsitleb talle omases humoristlik-ajaviitelises laadis karjala pagulaste saatust Soomes ja noore naise võitlust õiguse eest olla isiksus. Kordustrükina ilmus nimetatud kirjaniku ja ühtlasi kogu soome ajaviitekirjanduse tippteoseid *"Asenaine"* (Toronto 1972).

Eeva Kilpi *"Naine peeglis"* (Toronto 1963, tlk. H. Ingelman) keskendub abieluprobleemidele. **Pentti Holappa** *"Tina"* (Toronto 1964, tlk. H.Ingelman) oli soome modernismi menukamaid teoseid, saavutades edu eriti Rootsis. Kahe venna suhete kaudu lahatakse inimese julmust, ahnust, klassivahesid. Kujutuslaadis kasutatakse groteski ja ajatasandite segipaiskamist.

Teiste soomeugri rahvaste kirjandust on teatmeteoste, ajakirjade ning vanemate eneekeelsete antoloogiate, aga ka originaaltekstide varal tutvustanud Julius Mägiste, alustades artikliga "Märkmeid mordvalastst ja nende kirjandusest" (Tulimuld 1958, nr. 3). Selles antakse ülevaade kirjakeeltest ja kirjanduse ajaloost alates XIX sajandi katekismusetõlgetest. J. Mägiste iseloomustab mordva sõjajärgset kirjandust kui tüüpiliselt nõukogulikku. Tema arvates on luuležanridest poeem säilitanud kõige tihedama sideme vana eepilise rahvalauluga, proosakirjanduse suurimaks väärtuseks hindab ta aga rahvuslik-rahvalikku

tegelikkusekujutust. J. Mägiste on juhtinud tähelepanu Unto Parviaineni memuaarteosele "Beria laagrid" (Helsinki 1958), milles kujutatakse elu Mordva sunnitöölaagrites aastail 1946–1947. Uurimuses "Koidu ja Hämariku jälgi mordva luules" (Tulimuld 1967, nr. 3) esitab J. Mägiste oma kontseptsiooni Faehlmanni müüdi rahvaehtsusest ning võimalikust orientaalsest päritolust, tekstis leidub mordva luule tõlkeid. Müüdi jälgi on Mägiste täheldanud samuti mordva kunstluules, pakkudes tõlkenäiteid Petr Kirillovi teosest "Luuletused ja poeemid" (Saransk 1967).

Artiklis "Tšeremissi kirjanduse algaegadest" (Tulimuld 1965, nr. 1, 2) keskendub J. Mägiste mari kirjandusklassikute Sergei Tšavaini (Grigorjevi) ja M. Šketani (J. Maiorovi) loomingule, tõlkenäidetest esitab Mägiste Tšavaini luuletuse "Salu". J. Mägiste tunnustab mari kirjanduse rajajate teostes eeskätt looduse ja rahvaelu kujutust. Artiklis antakse ülevaade ka hilisemast mari kirjandusest. Kaasaegse mari kirjanduse näidetena on J. Mägiste tõlkinud kaks lüürilist pala Vassili Gorohhovi (1937) luulest. Mari proosast käsitleb J. Mägiste lähemalt Ossõp Shabdar(ov)i teost "Naise tee" artiklis "Üks tsheremissi (mari) kirjanik ja tema romaan" (Mana 1959, nr. 3). Kunstiliselt nõrgas tekstis hindab Mägiste väärtuslikeks taas looduspilte ning etnilist täpsust. "Üldmärkmeid soome-ugrilasist, eriti sürjaneist ja votjakeist ja nende kirjandusist N. Liidus" (Tulimuld 1959, nr. 1) pakub põhjalikku ajaloolis-kultuurilist ülevaadet; udmurdi (votjaki) kirjanduse vaatluses toetub Mägiste nii iseenda kui J. Margi omaaegsetele artiklitele ajakirjades "Eesti Kirjandus" ja "Eesti Keel". Komi e. sürja kirjanikest käsitleb ta filosoof Kalistrat Žakovit, üht komi rahvuslikest juhtidest, hilisemat sotsioloogi USA-s Pitirim Sorokinit ning G. ja V. Lõtkinit. Vaadeldakse ka uuemat komi kirjandust, järelmärkustes juhib J. Mägiste tähelepanu kirjandusbibliograafiale.

"Vogulitest (mansidest) ja vogulite luulest" (Tulimuld 1964, nr. 2) toetub ungari professori Bela Kalmani 1962. a. ilmunud saksakeelsele ülevaatele. Lühiartikli lisana on Kalmani ja Mägiste tõlkes avaldatud kolm luuletust Juvan Šestalovi kogust "Mu isamaa lõhn" (1958).

Soomerootsi kirjandusest pakub põhjaliku ülevaate I. Grünthali "Sügiskirjandust Skandinaaviast II" (Mana 1962, nr. 1), tõstes esile Edith Södergrani ja Hagar Olssoni luulet ja märkides tunnustavalt Christer Kihlmani romaani "Vaata ette, õnnis!" (1961). Leo Ågreni romaanile "Isade veri" (1961) heidab I. Grünthal ette tendentslikkust ja võrdleb seda A. Jakobsoni "Vaeste-Patuste aleviga". Soomerootsi ja eesti kirjanduse pikka aega ainsa kontaktsuhtena on I. Grünthal märkinud J. W. Jannseni teksti "Mu isamaa, mu õnn ja rõõm", pidades seda ekslikult J. L. Runebergi tõlkeks, tegelikult saavad aga kahe kirjanduse kontaktid alguse juba Kristjan Jaak Petersoniga.

H. Stocki tõlkes on ilmunud kolm Johan Ludvig Runebergi luuletust (Mana 1958, nr. 2).

Soomerootsi maalikunstniku, luule-, draama-, novelli- ja romaanikirjaniku Rabbe Enckelli "Esseed elu sõgedast sõidust" (Stockholm 1961) tutvustab A. Vihalemma kirjutis "Üks täisfiguuris autoportree" (Mana 1962, nr. 1). K. Laitineni arvustus "Kriitikute kriitik" (Mana 1959, nr. 1) käsitleb Göran Printz-Påhlsoni esseevalimikku "Solen i spegeln" ("Päikene peeglis", Stockholm 1958), mis keskendub modernluule teoreetilistele probleemidele ning luuletajate Gunnar Ekelöfi, Erik Lindegreni ja Karl Vennbergi loomingule.

SKANDINAAVIAMAADE KIRJANDUS

Rootsi kui ühe olulisema eesti pagulaste asukohamaa kirjandusest on eesti ajakirjandus püüdnud luua võimalikult tervikliku pildi. Algust tegi G. Suits oma programmilise artikliga "Carl Michael Bellman" (Eesti Looming III, 1945), rõhutades kontaktivõtu vajalikkust Põhjamaade kultuurikeskkonnaga. 1945. aastal möödus 150 aastat Bellmani surmast, G. Suits tutvustas peale Bellmani loomingu ja ajastu ka tema isikuga seotud traditsioone Rootsis (nn. Bellmani päeva 27. juulil).

Tähelepanu väärib *"Rootsi luulepõimiku"* ilmumine G. Suitsu tõlkes (Stockholm 1951). Antoloogia hõlmab 130 luuletust 22 autorilt Victor Rydbergist kuni Erik Lindegrenini, s.o. romantismist sürrealismini.

Rootsi kirjandusklassikat on perioodikas tutvustatud varasemate tõlkeautorite tuntusele apelleerides. Nii on Selma Lagerlöfiga (Nobeli preemia 1909) seotud paikadest kirjutanud "Eesti Päevaleht". Verner von Heidenstami (Nobeli preemia 1916) 100. sünniaastapäevale pühendatud kirjutises (Mana 1959, nr. 4) on meenutatud tema põhiteost "Karolingid" I–II, millest eestikeelne valik "Karl XII sõjakaaslased" ilmus 1937. a. "Nobeli laureaatide" sarjas Ernst Raudsepa tõlkes. Heidenstami luulest, mille püsiväärtuste üle polemiseerisid omal ajal rootsi modernistid, on I. Grünthali tõlkes avaldatud luuletus "Tuhande aasta pärast".

Sõnumis **Axel Munthe** 90. sünnipäeva tähistamisest (Kauge Kodu 1947, nr. 10/11) meenutatakse tema peateost "San Michele raamat", mis

oli Eestis ilmunud 1938. a. Heino Meistri tõlkes K. A. Hindrey eessõnaga. Kordustrükina ilmus *"San Michele raamat"* 1952. a. Torontos.

Gustav Frödingi 100. sünniaastapäeva puhuses kirjutises (Mana 1960, nr. 2/3) meenutab I. Grünthal G. Suitsu ja A. Orase tõlkeid 1930-ndate aastate eesti ajakirjades ja tutvustab Frödingit käsitlevaid uurimusi, luulenäitena on esitatud "Vaene munk Skarast" A. Orase tõlkes. August Strindbergi draamade lavastusi Eestis on vaadelnud A. Adson (Mana 1962, nr. 4). Alex Esseri ülevaates "Kirjanduse sügishooaeg Rootsis 1960" (Mana 1960, nr. 4) käsitletakse Pär Lagerkvisti, Artur Lundkvisti, Ivar-Lo Johanssoni, sõjaeelse rootsi kirjanduse suurkuju Eyvind Johnsoni, Evert Lundströmi ja Karl-Axel Häglundi loomingut. E. Johnsoni romaanitriloogiat "Krilon" (1941–1943) tutvustas kirjaniku loominguülevaate taustal I. Grünthal (Mana 1960, nr. 2/3), samas avaldas ta ka kirjanik Harry Martinsoni lühitutvustuse. I. Grünthalilt pärinevad veel sisutihedad ülevaateartiklid rootsi kirjandusest "Sügiskirjandust Skandinaaviast" (Mana 1961, nr. 4) ja "Rootsi kirjandus 1962" (Mana 1962, nr. 4), milles on tähelepanu pööratud nii tuntud autoritele (V. Moberg, P. Lagerkvist, E. Johnson) kui ajaviite- ja lastekirjandusele. Astrid Lindgreni on I. Grünthal tutvustanud ka eesti kirjanduse ülevaates "Kerge sörk ja priske traav" (Tulimuld 1967, nr. 3).

Luule poolelt on I. Grünthali tõlkes ilmunud kolm Johannes Edfeldti luuletust (Mana 1962, nr. 4). Artiklis "Kadund aja käänakuil" (Mana 1960, nr. 4) annab I. Grünthal ülevaate G. Ekelöfi, K. Vennbergi, H. Martinsoni ja Elsa Grave loomingust.

Nils Ferlini valimiku vabas tõlkes *"Laule ja luulet"* (Lund 1984) avaldas A. Vihalemm. Ferlini vormivirtuoosliku, näiliselt lihtsa luule objektiks on eetiline inimene.

Artiklis "Rootsi kirjandus 1963" (Mana 1964, nr. 1) tõstab I. Grünthal taas esile J. Edfelti, seekord luulekoguga "Aastate peegel", millest M. Underi tõlkes on avaldatud ka viis luuletust. Üldistava pealkirja all "Rootsi mereluulet" on Liidia Tuulse tõlkinud Anders Österlingi ja Karin Boyet (Tulimuld 1960, nr. 2), Tuulse tõlkes on ilmunud ka Magda Bergquist v. Mirbachi luulet (Tulimuld 1966, nr. 2). Rootsi lüürika üht kõige silmapaistvamaks peetud esindajat käsitleb Paul Laan artiklis

"Bertil Malmberg – inimene ja deemon" (Mana 1959, nr. 4). Luuletaja uuenduslikkus seisnes traditsioonilise stroofivormi purustamises, keerulise värsiarhitektoonikaga haakus poeedi metafüüsiline maailmavaade. Artikkel esitab rohkesti tõlkenäiteid, samas ajakirjanumbris ilmus ka Malmbergi "Kommentaar luuletusele "Õhtu"" koos miniatuurluuletuse tekstiga :"Tüünesse sinavasse varju/ koonduvad paplid" ning viis luuletust erinevatest kogudest, tõlkijaiks P. Laan ja I. Laaban. Veel leiab ringvaateosast Knut Hamsunile pühendatud B. Malmbergi luuletuse "Kaljusse raiutud".

Eesti perioodikas on arvustuste kaudu tutvustatud ka rootsi kaasaegset proosat, kaasa arvatud memuaarkirjandust. Seejuures on vaatlusalusteks valitud peamiselt eetikasõnumiga, omas ajas olulisi probleeme käsitlevad teosed. Nii on Max Lasberg käsitlenud Sven Fagerbergi zenbudismi vaimsusest kantud debüütromaani (Mana 1958, nr. 3), Kai Nõu Pärnamaa tutvustab artiklis "Hjalmar Bergmani elust ja loomingust" E. H. Linderi teost, millesse on koondatud motiiviuuringud Bergmani loomingust seoses tema biograafiaga (Mana 1963, nr. 3–4).

Sageli on retsensioonide ülesandeks olnud lugejate tähelepanu juhtimine teostele, kus käsitletakse eestlaste või Eestiga seonduvat – seda eriti memuaaride puhul. Nii on eesti keelde tõlgitud **Einar Lundborgi** (Umberto Nobile päästja 1928. a.) raamat *"Soomusautoga Eesti Vabadussõjas. Minu rindeelamusi 1919–1920"* (Lund 1968, tlk. J. Remmelgas), varem oli teost perioodikas tutvustanud Evald Uustalu. Eesti soomusauto "Kalevipoeg" ülema, vabatahtlikuna Eesti Vabadussõjast osavõtnu päevik on antimilitaristlik.

Gunnar Mattssoni noorsoopedagoogilise suunitlusega *"Printsess"* (Toronto 1967, tlk. H. Ingelman) kujutab kirjaniku enda armastusluugu, toonitades elu põhiväärtusi. Originaalteos oli aluseks populaarsele filmile. Eestikeelne tõlge ei saavuta aga sellega võrreldavat emotsionaalsust.

Pär Lagerkvisti (Nobeli preemia 1951) romaan *"Barrabas"* (Toronto 1953) ilmus M. Underi tõlkes ja eessõnaga. Tänini erinevaid tõlgendusvõimalusi pakkuv romaan käsitleb inimeksistentsi põhiküsimusi, vihkamise ja armastuse konflikt on jätkuvalt aktuaalne. M. Underi sõnul ei saavutanudki Barrabas kontakti armastuse maailmaga, tema tõlkes kõlavad nimitegelase surmaeelsed sõnad ristil: "Sinu kätte annan ma oma vaimu", mille jätkuks on "sest sina oled mind lunastanud". Arnold Raveli tõlge (Tln. 1986) eirab kiriklikku traditsiooni, esitades tõlke: "Sinu kätte annan ma oma hinge".

Norra kirjandusklassikast on kordustrükina avaldatud üsna palju teoseid, põhjuseks kindlasti nende vastu sõjaeelses Eestis tuntud huvi, aga ka asjaolu, et mitmed Põhjamaade kirjanduse tõlkijad, nagu Agnes Antik, Aino Ränk, Adelaide Lemberg elasid paguluses. **Bjørnstjerne Bjørnsoni** (Nobeli preemia 1903) romaanidest avaldati taastrükina *"Jumala teedel"* (Vadstena 1947, tlk. A. Antik) ja *"Mary"* (Toronto 1953, tlk. A. Ränk). I. Grünthal on Bjørnsoni 50. surma-aastapäeva puhul avaldanud arvamust, et kirjaniku rahvusromantiline luule, aga ka dramaturgia on maailmakirjandusliku tähtsuse minetanud (Mana 1960, nr. 2/3). Bjørnsoni loomingu hindas I. Grünthal ebaoriginaalseks: see üksnes kordavat Brandest, Ibsenit ja Strindbergi. Küll on aga I. Grünthal tunnustanud Bjørnsoni äratajarolli Norras ning eriti ta viiekõitelise kirjavahetuse kultuuriloolist väärtust.

Johan Bojeri loomingust avaldati taastrükina neli romaani: *"Vang, kes laulis"* (Toronto 1962, tlk. M. Pedajas), *"Uus tempel"* (Toronto 1971, tlk. A. Hanko), *"Suur nälg"* (Toronto 1972, tlk. A. Hanko) ja eesti paguluskonnale lähedase probleemistikuga *"Väljarändajad"* (Toronto 1972, tlk. A. Lemberg).

Sigrid Undsetilt (Nobeli preemia 1928) ilmus kordustrükis romaan *"Ida Elisabeth"* (Toronto 1957, tlk. A. Antik). Sõja tõttu pooleli jäänud romaan *"Madame Dorthea"* (Toronto 1954, tlk. A. Antik) oli kavandatud kirjaniku perekonnasaagana, mis käsitleb XVIII sajandi Norrat.

Knut Hamsuni (Nobeli preemia 1920) loomingust avaldati kordustrükis romaanid *"Paan"* (Toronto 1952, tlk. M. Reiman ja K. Sinikas), *"Segelfossi alevik"* (Toronto 1955, tlk. A. Hanko), *"Maa õnnistus"* (Toronto 1958, tlk. M. Pedajas), *"Hulkurid"* I–II (Toronto 1958–1959, tlk. A. Karuste), *"August"* (Toronto 1960, tlk. M. Pedajas), *"Viktoria"* (Toronto 1962, tlk. R. Janno), *"Naised kaevul"* (Toronto 1963, tlk. A. Lem-

berg) ja *"Müsteeriumid"* (Toronto 1964, tlk. M. Reiman). M. Underi tõlkes ja eessõnaga avaldati Hamsuni viimane raamat *"Rohtunud radadel"* (Göteborg 1952) (A. Adson on mitmel pool kontseptuaalsemalt täpsemaks pealkirja vasteks pidanud "Umbekasvanud teedel"). Originaalteose ilmumist 1949. a. tervitati Rootsis, aga ka eesti pagulaskriitikas kui demokraatliku sõnavabaduse taassünni ilmingut Norras ja Euroopas. Sisuliselt on see päevik, mis kajastab kirjaniku riigireetmise-protsessi aastail 1945–1948. Hamsuni tekstis leidub nii kibedat irooniat võitjate aadressil kui ka eneseirooniat. Tema kollaboratsioon sakslastega sõjaaegses okupeeritud Norras ajendas nii ametlike võimude kui kaaskodanike kahesugust suhtumist vanasse kirjanikku: kaasatundjaid oli ehk enamgi kui hukkamõistjaid. Fašistlikes kuritegudes Hamsun end süüdi ei tunnista, ajaleheartiklite puhul palub aga mõista õigesti nende patriootilist missiooni.

Hamsuni kustutamist norra kirjandusloost ning maailmakirjandusest ei pidanud õigeks ka tema vastased. Eesti pagulasperioodika on tähistanud Hamsuni tähtpäevi ja tutvustanud lugejatele norra ajakirjanduses avaldatud mälestusi, teoste käsitlusi ning ümberhinnanguid. Huvi Hamsuni loomingu ja saatuse vastu on seega enam kui puht kirjanduslik: sellel on poliitilise ja ideoloogilise võitluse pitser. A. Adson protesteeris K. Hamsuni nekroloogis (Kodukolle 1952, nr. 4) kirjanikule esitatud ametliku süüdistuse vastu, põhjendades oma seisukohta asjaoluga, et kommuniste (M. Andersen-Nexø, P. Picasso, Fr. Joliot-Curie) ja nendele sümpatiseerijaid (Thomas Mann) pole karistatud. Koos nekroloogiga avaldati ka Hamsuni novelli "Seeba kuninganna" III osa.

Trygve Gulbransseni triloogia *"Ja taamal laulavad metsad"* (Toronto 1953), *"Tuuled puhuvad Vaimudemäelt"* (Toronto 1953) ja *"Ei lähe kõrvalteed"* (Toronto 1954) ilmus A. Antiku tõlkes. Eestis oli neist esimene ilmunud 1939. aastal ajakirjas "Vallatu Magasin" ja A. Hanko tõlkes raamatuna. (Kahe järgmise romaani tõlke käsikirjad asuvad Eesti Kirjandusmuuseumis.) Saagapärane, romantilise värvinguga läbilõige Norrast aastatel 1760–1810 on tänu psühholoogilisele teostusele ja eetiliselt rangele, Uuel Testamendil põhinevale nõudlikule hoiakule

inimese suhtes jätkuvalt populaarne.

Norra kirjandusuudiseid on vahendanud "Mana" ringvaated, tutvustatud on näiteks Aksel Sandemose romaani "Libahunt" ja Sigurd Hoeli "Nõiaringi" (Mana 1959, nr. 2). Luuletaja Arnulf Øverlandi 70. sünnipäeva puhul ilmus lühiartikkel I. Grünthali sulest (Mana 1959, nr. 4). Øverlandi luulele on iseloomulik inimlik kaastunne, tõe ja õiguse ning õigluse janu. Kogust "Kalamees ja tema hing" (1951) on I. Grünthal tõlkinud luuletuse "Sadamas" koos autori kommentaariga ning viidanud luuletajat käsitlevale esseistikale norra perioodikas.

Taani kirjandusest ilmus kordustrükina **Hermann Bangi** *"Isamaatud"* (Toronto 1952, tlk. A. Antik). Taastrükis avaldati ka **Johannes Anker Larseni** *"Tarkade kivi"* I–II (Toronto 1961, tlk. A. Antik) ning **Henrik Pontoppidani** (Nobeli preemia 1917) *"Surnute riik"* I (Toronto 1973, tlk. A. Hanko), mis jäi "Orto" viimaseks väljaandeks.

Kelvin Lindemanni kolonialismi- ning orjandusliku rassismi vastane romaan *"Maja rohelise puuga"* (Toronto 1954, tlk. A. Antik) maalib pildi XVIII sajandi Kopenhaagenist, taani vana kaupmeeskonna ning nende traditsioonide langusest võitluses tekkivate monopolistlike kompaniidega. Psühholoogilise kirjanduse meistri **Aage Donsi** loomingust avaldati kriminaalse koega armastusromaan *"Siin kohtuvad kõik teed"* (Toronto 1955, tlk. A. Antik), mis käsitleb aristokraatse ning plebeiliku kultuuri konflikti. Romaani pingestab ajastukujutus: inimsuhted, kired ja ideoloogiline võitlus sõjaeelses Taanis.

Johannes Vilhelm Jensenit (Nobeli preemia 1944) tutvustas taani ajakirjaniku Knut Mölleri kirjutis (Kodukolle 1945, nr. 1), tõstes eriti esile romaane "Gudrun", "Himmerlandi lood" ning "Pikk reis". Ülevaate taani kirjandusest annab I. Grünthal ulatuslikus essees "Kirjandust Skandinaaviast III–IV" (Mana 1962, nr. 2, 3). Taani-eesti ajaloo- ja kultuurisuhete vaatlust alustab I. Grünthal XIX sajandi esimeset poolest ja mainib ka 1930-ndate aastate rahvaülikoolide idee elluviimist Eesti Vabariigis. Kahe kultuuri suhete oluliseks tähiseks peab ta Elmar Salumaa monograafiat Søren Kirkegaardist. Hans Christian Anderseni muinasjuttude tõlkimisel oli Grünthali hinnangu järgi oluline tähtsus

omaaegsel kirjastus "Pääsukese" sarjal "Laste jututuba" (ta jätab mainimata Anderseni tõlked XIX sajandil). Ülevaade käsitleb ka sõjaeelses Eestis tõlgitud taani kirjandust (kuid nimetamata on näiteks Karin Michaelise "Bibi"-seeria). Otsekontaktidest on osutatud G. Suitsu ning A. Kalda suhetele Georg Brandesega ja E. Vilde Kopenhaageni-aastatele. Isiklikest lugemismälestustest on I. Grünthal elamuslikuna maininud Kaj Munki draamat "Sulatusahi" (lav. "Vanemuises" 1940).

Vello Helgi eessõnaga **Richard G. Borgelini** raamatut *"Dannebrogi lipu all. Taani vabatahtlikud Eesti Vabadussõjas"* (Stockholm 1973) on tutvustanud E. Uustalu (Mana 1974, nr. 41). Eestikeelne tõlge ilmus esmalt "Uudislehe" veergudel, tõlkijaks ajakirjanik Harri Päärt. Tõlke redigeeris ja kommenteeris Jüri Remmelgas.

Islandi kirjandus on esindatud kolme romaaniga. **Kristmann Gudmundssoni** *"Elu hommik"* (Göteborg 1958, norra keelest tlk. J. Aavik) käsitleb nurjunud isikliku elu ning eduka sotsiaalse eneseteostuse konflikti XX sajandi alguse maa- ja rannaelu taustal. Esteetiliselt jääb teos siiski alla taani keeles kirjutanud kaasmaalase **Gunnar Gunnarssoni** romaanidele, kellelt avaldati A. Antiku tõlkes kordustrükina saagapärane *"Borgi rahvas"* (Toronto 1961) ja *"Õndsad on lihtsameelsed"* (Toronto 1962).

SAKSA KIRJANDUS

Saksa kirjandus on perioodikas esindatud põhjalikumalt kui raamatutena ilmunud tõlgete kaudu. Luule klassikuist pälvis tähelepanu eelkõige **Johann Wolfgang Goethe**, kelle 200. sünniaastapäeva tähistati 1949. aastal, 1962 aga möödus 130 aastat tema surmast. Artiklis "Goethe ja meie" (Meie Tee 1949, nr. 10) valgustab Hugo Peets Goethe loomingu suhteid Eestiga alates esimesest, Fr. R. Kreutzwaldi tõlgitud luuletusest 1848. a. Põhjalikumalt on käsitletud luuletuse "Madame La Marale rõõmsaks aastavahetuseks" (Weimar 1831) prototüübi, lauljatar La Mara isikut ja eluteed, kelle haud oli Tallinnas Kopli surnuaial. Eesti lugejaid informeeriti ka J. W. Goethe "Teoste" mälestusväljaande ilmumisest 24 köites (Kauge Kodu 1947, nr. 12/13).

Suursündmuseks kujunes A. Orase tipptasemel eestindus Goethe *"Faustist"* I–II (Lund 1955, 1962), tõlget väärtustab rikkalik ja erudeeritud kommentaarium. A. Orase järelsõna hindab Goethe luule kõrgemaks kui Fausti filosoofia. Poleemikas, kas eelistada A. Orase või August Sanga tõlget (viimane ilmus Tallinnas 1967), on leidnud tunnustust mõlemad versioonid. A. Oras on tõlkinud ka luuletusi Goethe "Lääne-Ida diivanist" I (Tulimuld 1965, nr. 2) ning teisigi luuleklassikuid: Fr. Schilleri "Kaks luuletust" (Mana 1963, nr. 1), Rainer Maria Rilke "Varaseid laule" (Mana 1960, nr. 4) ja Heinrich Heine "Hilisluulet" (Mana 1961, nr. 4).

Šveitsis eksiilis elanud ja seal 1945. a. surnud Georg Kaiseri kirjanduspärandit on tutvustatud ajakirjas "Kauge Kodu" (1947, nr. 8/9).

Meeles on peetud Artur Schopenhaueri tähtpäeva ning juhitud tähelepanu olulisematele monograafilistele käsitlustele tema kohta (Mana 1960, nr. 4). A. Mägi essee "Viimsed humanistid?" (Tulimuld 1954, nr. 2) vaatleb T. Manni "Doktor Faustust" kõrvutatuna K. Ristikivi "Hingede ööga". Kultuuritraditsioone Teise maailmasõja kogemuste valguses käsitleb A. Mägi essees "Dostojevski, Thomas Mann, Tammsaare" (Sõna 1949, nr. 6).

Hedwig Courts-Mahleri biograafiat tutvustab Oskar Angelus kirjutises "Naiskirjanik, kes kirjutas "muinasjutte täiskasvanutele"" (Eesti Päevaleht 1968).

Sõjaeelsest saksa kirjandusest on kordustrükkidena avaldatud **Gerhard Hauptmanni** (Nobeli preemia 1912) romaan *"Atlantis"* (Göteborg 1958, tlk. A. Aspel) ja **Georg Ebersi** *"Vaarao tütar"* (Toronto 1972, tlk. A. Kivikas). Viimane on heal kirjanduslikul tasemel romaan üksikisiku rollist ajaloosündmustes, taustaks Vana-Egiptuse ja Pärsia suhted. Kordustrükis, muudetud pealkirjaga (varasem tõlkepealkiri "Sõdur Katrin") ilmus ka **Adrienne Thomas'** *"Sõdurite õde"* (Toronto 1973, tlk. M. Pedajas), mis mõistab Esimese maailmasõja kogemuse põhjal hukka sõja ja sõjasüüdlased.

Hermann Hesse (Nobeli preemia 1946) teostest avaldati *"Mägede poeg"* (Toronto 1952, tlk. Dagmar Stock, originaal "Peter Camenzind"). Nn. saksa kodukohakirjandusse kuuluv autobiograafiliste sugemetega tsivilisatsioonikriitiline romaan jaatab Assisi Franciscuse eluvaadet.

Saksa sõjaaegse ja -järgse kirjanduse tutvustused algasid ülevaadetega kirjandusturust, hõlmates ka tõlkeid saksa keelde (Kauge Kodu 1947, nr. 6/7). Karl-Heinz Bolay kirjutis "Uus inimkuju saksa kirjanduses" (Tulimuld 1954, nr. 1) käsitleb teoseid, mis kujutavad inimest Teises maailmasõjas, jaatavad inimeksistentsi põhitõdesid ja eitavad sõda kui mõttetust. Keskseina on ta vaadelnud Heinrich Bölli (Nobeli preemia 1972) romaane "Rong oli täpne" (1949), "Rändur, kui tuled Spa'sse" (1950) ning "Ja ei lausunud ühtegi sõna" (1953). H. Bölli romaane on perioodikas arvustanud ja saksa uuematele kirjandusteostele laiemaltki tähelepanu pööranud O. Angelus ja M. Lasberg, viimane on käsitlenud ka Gerd Gaiseri romaani "Lõpuball" (1958, rootsi keeles 1960),

mis kujutab endast nn. "uut romaani".

Soome-ugri keeltest ning eesti pagulaskirjandusest huvitunud luuletaja ja tõlkija Karl-Heinz Bolay (1914) isikut ja loomingut tutvustab V. Uibopuu artiklis "Inimene, mitte number" (Tulimuld 1954, nr. 1), tõstes esile ta luule aktuaalset probleemistikku ja vorminovaatorlust. Arvustuses luulekogule "Blumen und andere Menschen" (1983) esitab V. Uibopuu ka värsinäiteid ning hindab poeedi erksat, sümboliteks kujunevat loodusnägemust ja luulepiltlikkust – (Tulimuld 1984, nr. 1).

Artiklis "Tolmu ja tuha lunastus" (Tulimuld 1952, nr. 5) on J. Kaup analüüsinud Erich Maria Remarque'i romaani "Elusäde" (New York 1952) kui paralleeli esikteosele "Läänerindel muutuseta". O. Angeluse kõrval on ka I. Iliste huvitunud Idast Läände põgenenud kirjanike loomingust. Gerhard Zwerenzi romaanides tõstab ta esile protesti poliitilise karjerismi ning surve vastu. I. Iliste tõlkes on nimetatud kirjanikult ilmunud luuletus "Leipzig II" (Vaba Eesti 1962, nr. 4–5). Teistest saksa kirjanikest käsitleb Iliste põhjalikumalt Uwe Johnsonit ja Jürgen Rühlet.

Eesti keelde tõlgitud saksa sõjakirjanduse ja memuaristikateosed analüüsivad sageli Saksamaa kaotuse põhjusi. **Hans Helmuth Kirsti** *"Null-kaheksa-viisteist"* (Toronto 1957, tlk. A. Adson) süüdistab natslikku ideoloogiat ja saksa sõduri ettevalmistust Friedrich Suure aegse kasarmudrilli vaimus. A. Adson hindab saatesõnas romaani keskpäraseks, kuid eesti lugeja jaoks huvitavaks seetõttu, et teos lubab heita pilku Saksa armees teeninud eesti noormeeste kannatustesse. Lisapeatükis on Adson tutvustanud romaani kaht järgmist köidet. **Richard Kaufmani** *"Taevas ei maksa protsente"* (Toronto 1963, tlk. V. Ristkok) näeb Saksamaa allakäigu põhjust demokraatia hülgamises 1920-ndate aastate lõpus. Kirjanik süüdistab ka privileegid kaotanud aadli revanšitaotlusi ja propaganda poolt rahvale patriootilise missioonina pealesurutud rassismi. Diplomaat **Peter Kleistilt**, kes kuulus Ribbentropi lähikonda ja oli teeninud Rosenbergi idakantseleis, on tõlgitud memuaarteos *"Mahamängitud võit"* (Stockholm 1952). Autor süüdistab kaotuses natslikku politseirežiimi, Saksamaa okupatsioonivõime ja eelkõige rassismi. Austria kirjaniku ja ajakirjaniku **Erich Kerni** *"Suur*

joobumus" (Toronto 1956, tlk. J. Kaup) analüüsib peamiselt 1941–1945 aastate idasõjakäigu kaotamise põhjusi. Teost väärtustab nõukogude süsteemi, sõjaväe, propaganda ja Euroopa-sõjakäigu asjatundlik kriitika. Raamatus kirjeldatakse ka Eestit, sest autor on koos Eesti Waffen-SS-ga teinud läbi rinde kokkuvarisemise Narva all.

Joseph Scholmeri Vorkuta-raamatus *"Surnud tulevad tagasi"* (Toronto 1956, tlk. A. Adson) torkab silma arstist autori poliitika-alane kompetentsus. Teoses on positiivselt iseloomustatud eestlastest kaasvange. Poola päritoluga **Gustav Herlingi** laagrimälestused aastatest 1939–1942 Arhangelski lähistelt Jertsovost *"Maailm omaette"* (Toronto 1956, tlk. W. Mettus) on keskendunud inimväärikuse püsimisele kõigi alanduste ja raskuste kiuste.

Austraalia päritolu **Annemarie Selinko** *"Désirée"* (Toronto 1955, tlk. J. Aavik) käsitleb Napoleoni keisririiki ja selle langust. Huumoriküllane tekst kujutab endast vormilt Napoleoni esimese kihlatud mõrsja, hiljem marssal Bernadotte'i abikaasa, Rootsi ja Norra kuninganna Desidaria kujuteldavat päevikut. Kirjaniku käsitluses väärtustatakse naist kui mehe missiooni- ja saatusekaaslast. Tõlkija eessõna korrigeerib ajaloofaktide tõesust ilukirjanduslikus tekstis.

Kirjutises "Saksa luuletaja Hermann Stock Rootsis" (Tulimuld 1953, nr. 3) tutvustatakse literaati ka M. Underi ja B. Kangro luule saksa keelde tõlkijana. M. Underi tõlkes avaldati H. Stocki luuletused ajakirjas "Tulimuld" (1971, nr. 3). Saksa-prantsuse kunstnikust luuletaja Jean (Hans) Arpi loomingust on I. Laaban tõlkinud kolm luuletust (Vaba Eesti 1962, nr. 4–5). I. Laabani sulest on samuti pärit põhjalik ülevaade "Paul Celan ja kaasaegne saksa luule" (Mana 1957, nr. 1; 1958, nr. 2). Saksa luule käsitlus on seejuures seotud maailmakirjandusega, aga ka eesti luule arengusuundadega. Laaban vaatleb Celani kui pagulaskirjanikku – Heine, Nietzsche ja Rilke saatusekaaslast, kes on ladina kultuuri alal teeninud saksa vaimsust. Lisatud on Celani luule näited artikli autori tõlkes. Artikli teises osas käsitletakse Johannes Hübneri, Franz Moni, Karl Krotowi ja Ingeborg Bachmanni luulet, näited on tõlkinud I. Laaban ja I. Grünthal. Austria poeedi Georg Trakli neli luuletust ilmusid Oskar Ehaste tõlkes (Tulimuld 1967, nr. 3) koos biograafiliste andmete

ning luule temaatika- ja vormianalüüsiga.

Artiklites "Saksa ja euroopa romaani situatsioonist" (Tulimuld 1954, nr. 3–5) ning "Euroopa romaani vitaalsusest Austrias" (Tulimuld 1956, nr. 6) on I. Ivask käsitlenud moodsa ja klassikalise romaani erinevusi, mida ta seletab eelkõige urbaniseerumisega. Esile on toodud saksa (T. Mann) ja austria (Robert Musil, Franz Kafka, Hermann Broch, Heimito von Doderer) panus maailmakirjandusse ning romaaniuuendusse ja märgitud austria luule mõju maailmakirjandusele (Nikolaus Lenau, Hugo von Hofmannstahl, R. M. Rilke, G. Trakl, F. Werfel jt.). Põhjalikumalt vaadeldakse H. v. Dodereri kui saksa uueneva romaani üht esinduslikumat autorit. Ivask rõhutab tema puhul konkreetse, meelelise tõelisuse osatähtsust. I. Ivask on käsitlenud ka austria kirjandusele pühendatud esseeraamatut "Suur pärand" (Eesti Päevaleht 1962).

Saksa kirjanduse tutvustustes tõuseb küllalt kesksele kohale **Edzard Schaperi** (1908–1984) looming. Elanud Eesti Vabariigi kodanikuna aastatel 1930–1940 Haapsalus, põgenes ta nii kommunistliku kui natsistliku režiimi jälitatuna Soome, sealt vaherahu sõlmimise järel edasi Rootsi ning Šveitsi. Oma vaimseks kodumaaks pidas Schaper aga Eestit. O. A. Webermanni hinnangul pälvib Schaper kohta eesti kirjandusloos, kuna on avaldanud eestiainelisi teoseid ja käsitlenud sageli Eesti ja Baltikumi saatust (Sõna 1956, nr. 1). Webermanni sõnul on piirialal Ostrowis sündinud, Ida ja Lääne kultuuriga kokkupuutunud kirjanikul eriline vaist just piiriga seotud probleemide nägemiseks. Schaperi loomingus tähistab piir nii konkreetset tegevuspaika kui eetiliste probleemide sümbolkujundit. Jõululegendis *"Täht piiri kohal"* (Rooma 1964, tlk. V. Lepik) on tegevuspaigaks Eesti ja Nõukogude Liidu piir, probleemiks aga igavesed küsimused nagu piir idealismi ja materialismi, usu ja uskmatuse, kohusetäitmise ja inimlikkuse, elu ja surma vahel. Artiklis "Edzard Schaper ja tema looming" (Mana 1959, nr. 3) on V. Lepik polemiseerinud A. Adsoni tõlgendustega. Adson vastab omapoolse kirjutisega "Soliidsuse nimel" (Mana 1959, nr. 4), juhtides ühtlasi tähelepanu kirjaniku Baltikumi käsitlevale artiklitevalimikule "Untergang und Verwandlung" pühendatud sõnavõttudele ajalehtedes "Teataja" ning "Vaba Eestlane" 1956. a. Schaperi nekroloogi kirjutas

Jüri Adila (Rahvuslik Kontakt 1984, nr. 2).

Publitsist ja kultuuriajaloolane Erik Thomson on artiklis "Kaasaegsest balti-saksa vaimsest loomingust" (Tulimuld 1952, nr. 2) vaadelnud peamiselt Eestist pärinevaid baltisaksa kirjanikke. Käsitlus hõlmab ka teadus-, eelkõige ajalookirjandust. Keskse teosena käsitletakse H. Hesse "Klaaspärlimängu", teistest autoritest on nimetatud Arthur Lutherit, Ingeborg v. Hubatius-Himmelstjernat, Dora Hasselblatti ja E. Schaperit. *Esticat* käsitleb Thomson ka artiklis "Meie kodumaa kaasaegses saksakeelses kirjanduses" (Tulimuld 1954, nr. 6). Tema enese kohta on avaldanud tähtpäevakirjutise "Erik Thomson 50-aastane" I. Grünthal (Mana 1965, nr. 1+2).

Eesti ajaloo, kultuuri ja kirjanduse seisukohalt on väga oluline *"Henriku Liivimaa Kroonika"* (Stockholm-Rooma 1962, tlk. J.Mägiste) ja **Balthasar Russowi** *"Liivimaa Kroonika"* (Stockholm 1967, tlk. D. ja H. Stock) avaldamine. Paul Johanseni arvustus (Mana 1963, nr. 1) valgustab põhjalikumalt ka Henriku isikut.

INGLISKEELNE KIRJANDUS

Inglise keelest on tõlkeid kõige arvukamalt, seda enam, et mõnede eksootiliste maade kirjanduse tõlkimisel on inglise keel olnud vahenduskeeleks.

Angloameerika kirjanduste puhul on aga valik olnud ebaühtlasem kui mõne teise rahvuskirjanduse puhul: bestselleri kommertsidiktaat on ilmsem. Omas laadis on valik siiski heatasemeline, tõlkimist õigustav ja rikastab lugejat nii emotsionaalselt kui intellektuaalselt.

Inglise klassikast on kordustrükis avaldatud **John Bunyani** *"Kristlase usurännak"* (Toronto 1967, tlk. D. H. Matsson) ja *"Vabaduse kuulutus"* (Toronto 1967). **Oscar Wilde**'ilt ilmus taastrükina *"Dorian Gray portree"* (Toronto 1957) A. H. Tammsaare tõlkes ja eessõnaga. Õppeotstarbelised, paralleelse kakskeelse tekstiga *"Lord Arthur Savile'i roim"* (Geislingen) ja *"Canterville'i vaim"* (New York) ilmusid F. Oinase tõlkes, kuid täpne ilmumisaasta on teadmata. O. Wilde'i dramaatilist estetismi on artiklis "Liblikalt liblikatele" käsitlenud M. Valgemäe (Tulimuld 1961, nr. 2).

Perioodikas on keskset tähelepanu pälvinud suurklassikute William Shakespeare'i ja Christopher Marlow' tähtpäevad: 1964. a. möödus nende mõlema sünnist 400 aastat. A. Orase tõlkes ja eelmärkusega varustatult ilmus Shakespeare'i laule näidenditest ja sonette "Manas" (1964, nr. 4-5), samast leiab ülevaate Shakespeare'i ajastu muusikast. Eduard Reiningi artikkel "Ja tee sinna ei kasva rohtu: Ääremärkusi Shakespeare'i 400. sünnipäeva puhul" (Tulimuld 1964, nr. 2) käsitleb kirjaniku näidendeid, nende tõlkeid ja lavastusi Eestis. Martin Puhvel

vaatleb kirjutises "Shakespeare ja Marlow. Neljasaja-aastane sild kahe ajastu vahel" (Mana 1965, nr. 1+2) mõlema kirjaniku loomingu interpretatsiooni ning eri koolkondade osatähtsust selles. Arvustuses Karin Kase raamatule "Shakespeare Eesti teatris" (Tln. 1964) hindab I. Grünthal uurimust üldiselt positiivselt (Mana 1964, nr. 4–5).

Shakespeare'i-eelsest inglise kirjandusest on A. Orase tõlkes ilmunud John Miltoni "Valgusele" ("Kaotet paradiis" III, Mana 1962, nr. 2).

Inglise ajaviitelise põnevusklassikaga on ootuspäraselt tegelenud Johannes Aavik. Mälestusartikkel "Üks põnevusjuttude autor" (Mana 1959, nr. 2) on pühendatud Arthur Conan-Doyle'i 100. sünniaastapäevale. J. Aaviku tõlkes ilmus **Agatha Christie** *"Herkulese vägiteod"* (Toronto 1970). Kirjaniku saatesõna tutvustab detektiivžanri arengut koos teoreetiliste põhjendustega ning kommenteerib Heraklese-müüti. A. Christie nekroloogi kirjutas Hele Lüüs (Teataja 1991). Ajaviitekirjandusest avaldati veel **Kennard Ray** *"Saladuslik tuba"* (Geislingen 1948).

Kaasaegse inglise kirjanduse ülevaateid on avaldatud mitmeid: "Kaasaegne inglise kirjandus" "Eesti Loomingus" I (Helsinki 1944), E. Howard Harrise "Inglise kirjandus tänapäeval" (Tulimuld 1950, nr. 3), Karl Eineri "Londoni kiri" (Kodukolle 1953, nr. 6). Anglo-walesi poeeti E. H. Harrist mälestab Einar Sanden artiklis "Lehekülgi ühest suvisest päevikust" (Mana 1963, nr. 3–4). E. H. Harris oli kirjandusteadlane ja pedagoog, ta külastas Eestit enne Teist maailmasõda, valdas eesti keelt ning on avaldanud ülevaated "Literature in Estonia" (1943, 2. tr. 1947) ja "Estonian Literature in Exile" (1949), peale selle valimiku eesti luulest "Estonian Poetry".

Inglise uuemast luulest on kõige enam tähelepanu pälvinud T. S. Eliot (Nobeli preemia 1948). Tähtpäevaartiklis "T. S. Eliot – ajavaimu ja ajatu vaimu luuletaja" (Tulimuld 1954, nr. 2) tutvustab Gert Helbemäe kirjaniku elu- ja loometeed ning tsiteerib Elioti luulet inglise keeles, eestikeelse proosatõlkega. Kirjaniku filosoofiast tõstetakse esile eetiliste väärtuste kaitset ja jumalatunnetust. Elioti tippluulena on Helbemäe käsitlenud poeeme "Tuhapäev" (1930) ja "Neli kvartetti" (1945), värssdraamadest nimetanud "Kokteiliõhtut" ja "Usaldusväärset

ametnikku". A. Orase essee "T. S. Elioti "Neli kvartetti". Lühimärkmeid" (Tulimuld 1960, nr. 2) vaatleb kirjaniku mõju maailmakirjandusele ja meenutab Elioti-tutvustusi Eestis alates 1920-ndatest aastatest. "Neljast kvartetist" on A. Oras tõlkinud kaks, kommenteerides nende pealkirjasümboolikat ja tunnetusfilosoofiat: poeemi "Tuhapäev" (Mana 1960, nr. 1) ja "Marina" (Mana 1960, nr. 4).

Artiklis "Uku Masing ja John Masefield" (Tulimuld 1966, nr. 2) käsitleb A. Oras Masefieldi teost "Otsijad" kui Masingu luuletuse "Tontide eest taganejate laul" (kogust "Neemed Vihmade lahte") eeskuju, mille pildistikku ning filosoofiat Masing on edasi arendanud.

Inglise kaasajadraamast annab ülevaate G. Helbemäe "Teatrikiri Londonist" (Mana 1961, nr. 4), tutvustades John Osborne'i "Martin Lutherit", Lawrence Durrelli "Sapphot", Arnold Weskeri "Kööki", Harold Pinterit jt.

Inglise proosakirjandusest on I. Grünthali tõlkes avaldatud Brian G. Dowley arvustus "Teisel pool hekki", mis käsitleb L. Durrelli tetraloogiat "Aleksandria-kvartett" (1957–1960) (Mana 1960, nr. 2–3). Kirjutises on esitletud sõjajärgse inglise kirjanduse olulisi autoreid (Edward Morgan Foerster, Aldous Huxley, David Herbert Lawrence, Evelin Waugh, Christopher Isherwood, George Orwell, Graham Greene).

G. Orwelli loomingust ilmus ajakirjas "Meie Tee" 1948–1949 "Loomade farm", pealkirjaga "Loomade talu", tõlkijaks Leeni Mamm. Sama ajakiri avaldas ka kirjaniku nekroloogi (1950, nr. 1).

Pagulasperioodika on tähelepanu pööranud D. H. Lawrence'i kõlbluse seisukohast kõmutekitanud romaanile "Leedi Chatterley armuke" (Mana 1960, nr. 4).

M. Lasbergi sulest on ilmunud artikkel "Pessimistlik mustriotsija. Inglise kirjanik William Golding" (Vaba Eesti 1960, nr. 5), milles hilisema Nobeli preemia laureaadi (1983) loomingus tõstetakse esile allegoorilis-sümboolsel tasandil kirjutatud ideeromaanid. Goldingi sõnumis näeb Lasberg valitsevat pessimismi. Goldingi romaani "Kärbeste jumal" Eestis ilmunud tõlget (Tln. 1964) on arvustanud Paul Saagpakk (Mana 1966, nr. 4). Köitvas ja mitmekülgses interpretatsioonis (psühhoanalüütiline, poliitilis-ühiskonnakriitiline ja kristlik tasand) käsitleb

ta romaani eeskätt apokalüptilisena. Tegelasi vaatleb retsensent nende nimesümboolikast ja tegevusloogikast lähtudes.

Arvustuses "Fanaatiline pagulane" (Mana 1965, nr. 4) on Paul Saagpakk tutvustanud Andrew Fetleri romaani "Rändurid", mis käsitleb Euroopas toimunud mullistusi Esimese ja Teise maailmasõja järel.

Graham Greene'i loomingust ilmus paguluses romaan *"Südamesoov"* (Toronto 1955, tlk. V. Veskimäe). Teoses kujutatakse Teise maailmasõja aastaid ühes Lääne-Aafrika koloonias ning vaagitakse inimsuhteid katoliikliku eetika printsiipidest lähtudes, pearõhuga õigluse ja vastutuse kategooriatel. Kirjutises "Poolel teel" (Tulimuld 1953, nr. 4) tõstab J. Viidang esile romaani vahetut sõjatraagika tunnetust. Väites Greene'i romaani põhjal, et mõisted "patt" ja "süü" on kaasaegses maailmas sama aktuaalsed kui Dostojevski ja Tolstoi päevil, käsitleb Viidang kristluse aadet sõjajärgses euroopa kirjanduses laiemaltki. Seejuures polemiseerib ta prantsuse ja saksa eksistentsialistidega, leides nende loomingus vaimset nihilismi ja hingelist tühjust.

William Somerset Maughami vaimukas, erinevate kontinentide ja riikide lõikes sõdadevahelist elu irooniliselt käsitlev romaan *"Vahe tera"* (Toronto 1956, tlk. V. Woitk) kujutab inimese vaevalist teed õnnele ja lunastusele. J. Aaviku tõlkes on ilmunud soliidne valik kirjaniku lühiproosat *"Vihmasadu ja muid novelle"* (Toronto 1966), mille saatesõnas tõlkija kiidab eriti kirjaniku põnevaid situatsioone ja puänti, samuti iseäralikke inimtüüpe, kelles näeb nii Maupassant'i eeskuju kui tšehhovlikke jooni.

Evelyn Waugh' *"Must murjan"* (Toronto 1962, tlk. V. Ristkok) on vaimukas satiir sõjaeelsest Euroopast ja selle koloniaalpoliitikast. Tegevuspaigaks on väljamõeldud Aafrika kuningriik, mille Oxfordi haridusega "murjanist" kuningas kaasaja moodsatele utoopiatele toetudes üles ehitab ning siis koos iseenda ja Inglise koloniaalvõimuga põhja viib.

Eestis ilmunud Waugh' romaani "Kallis kadunuke" (Tln. 1967, tlk. Helmi Tillemann) kohta avaldas arvustuse J. Toots (Aja Kiri 1977, nr. 3). Põhiliselt tunnustavas retsensioonis leidub etteheiteid vaid idioomide ebatäpse tõlkimise kohta. Artiklis osutatakse eesti tõlkijate enesetäiendamise vajadusele ja võimalustele.

John Boynton Priestley ulmelis-iroonilises laadis romaan *"Võluring"* (Toronto 1967, tlk. H. Ingelman) keskendub inimõnne võimalustele tänases maailmas, nähes väljapääsu isiksuse terviklikkuses ja ajakategooriate muutmises.

Nicholas Monsarrat' *"Julm meri"* I–II (Toronto 1954, tlk. V. Veskimäe) käsitleb sõjategevust Atlandil aastail 1939–1945. Tõlkija on avaldanud ka romaani eeltutvustuse koos autori biograafiaga (Kodukolle 1953, nr. 11). Monsarrat vaatleb sõda kui inimlikkuse eetilist piiri, see asjaolu muudab ta lähedaseks V. Linna ("Tundmatu sõdur") või E. Hemingway ("Jumalaga, relvad!") loomingule. Tekstist hoovab monumentaalset uhkust inglise meremehe tubliduse ja missioonitunde üle.

Ronald Sethi memuaarid *"Langevarjurina Eestis"* (Toronto 1957, tlk. W. Mettus) jutustavad sõjavangi sattunu saatusest Tallinnas sakslaste juures, Prantsusmaal ja Saksamaal.

Arthur Joseph Cronin on esindatud kolme romaaniga. *"Hispaania aednik"* (Toronto 1958, tlk. V. Ristkok) eitab inglise militarismi, bürokratismi, variserlikkust ja ebaloomulikku elu. *"Õigus peab võitma"* (Toronto 1962, tlk. I. Külvet) käsitleb kohtuprotsessi raames kuritegevuse ja surmanuhtluse probleemi, aga ka inimese, eriti üla- ja põhjakihi sotsiaalseid ambitsioone ning moraalitust. *"Juudapuu"* (Toronto 1963, tlk. I. Külvet) on romaan reetmisest, eelkõige enesereetmisest.

Daphne du Maurier' armastusromaan *"Rebecca"* (Toronto 1957, tlk. V. Woitk) käsitleb maailmakirjanduses eriti sõdadevahelisel perioodil moes olnud nn. "teise naise" motiivi – just teine naine võib osutuda tõeliseks armastuseks. Teose vastu äratas huvi ka eessõnas käsitletud plagiaadiprobleem. Probleemiasetuse ja miljöö poolest meenutab romaan mõneti Ch. Brontë "Jane Eyre'i".

Süü ja lunastuse küsimusi käsitleb möödunud sõja ning sõjajärgse elu taustal ka *"Patuoinas"* (Toronto 1959, tlk. V. Ristkok), rakendades E. A. Poe ja O. Wilde'i loomingust tuntud teisikumotiivi. *"Klaasipubujad"* (Toronto 1965, tlk. H. Ingelman) kujutab Suure Prantsuse revolutsiooni aegu kirjaniku perekonnapärimuse valguses.

Anya Setoni *"Avalon"* (Toronto 1967, tlk. H. Ingelman) on romaan

normannide sissetungi aegsest X sajandi Inglismaast. Kujutades eelkõige naise saatust, püütakse selles lahendada ka Avaloni saare saladust.

Marguerite Steeni teos *"Päike on mu saatus"* I–II (Toronto 1957, tlk. K. Einer) eitab orjust ja rassismi, seistes eelkõige naise õiguste eest. Tegevus toimub Hispaania õukonnas ning sellele alluval Kuubal, aga ka Inglismaal ja Kullarannikul. *"Võitluse härjad"* (Toronto 1967, tlk. H. Ingelman) kujutab kodusõja-järgset Hispaaniat, käsitledes siingi naisemantsipatsiooni.

Thomas B. Costaini *"Viimne armastus"* (Toronto 1966, tlk. H. Ingelman) kujutab Napoleoni vangipõlve St. Helenal ja ta oletatavat viimast armastust Betsy Balcombi. Keisrile kui traagilisele geeniusele on vastandatud juhm bürokraatia.

June Franklini *"Võta kinni, kui saad"* (Toronto 1964, tlk. H. Ingelman) käsitleb abielulahutust kui eetilist probleemi klassikalise armastuskolmnurga kaudu. **Harri Bloomi** *"Kättemaks"* (Toronto 1965, tlk. H. Ingelman) on köitev psühholoogiline romaan inimsuhetest Lõuna-Aafrikas.

Iiri kirjandusest annab ülevaate Põhja-Iiri luuletaja ja kunstiajaloolase John Hewitti artikkel "Iiri luule ja draama alates 1800" (Tulimuld 1955, nr. 2) G. Helbemäe tõlkes. Käsitletud on iiri rahvuskirjanikku Thomas Moore'i (1779–1852) ja ta kuulsaid "Iiri meloodiaid" (1807–1834), euroopa luule ajalukku kuuluvat nn. kelti renessansi keskset autorit William Butler Yeatsi, draamakirjanikest Bernard Shaw'd, O. Wilde'i ja John Millington Synge'i. W. B. Yeatsi (Nobeli preemia 1923) loomingust on avaldatud "Purjeil Bütsantsi" P. Saagpaku tõlkes ja kommentaariga, milles avatakse Bütsantsi mõiste sisu luuletaja loomingus (Mana 1968, nr. 2). Tõlkija lühiessee käsitleb Yeatsi iiri rahvusliku ärkamise ja kelti renessansi taustal.

Ameerika uuemat kirjandust tutvustab "Eesti Looming" III (1945) ülevaatega "Ameerika kirjandusturg sõja ajal", hõlmates ka tõlkekirjandust. Artiklis "Ameerika kirjanduslik järelkasv" (Kauge Kodu 1947, nr. 12/13) nimetab Ain Kalmus kaasaegses kirjanduselus tooniandvaks Esimese maailmasõja järel esile kerkinud kirjanike põlvkonda (Ernest

Hemingway, John Dos Passos, F. Scott Fitzgerald, Willa Cartner, Theodor Dreiser, Sinclaire Lewis). Ameerika kirjanduses tuuakse esile lõuna temaatika eriline osakaal (William Faulkneri ja Erskine Caldwelli sotsiaalkriitilised romaanid, Margaret Mitchelli "Tuulest viidud" ja Frank Yerbi "The Foxes of Harrow"). Artiklis tutvustatakse ka uut kirjanikepõlvkonda proosas ja luules (teiste hulgas filmi kaudu üldtuntuks saanud Peggy Qoodwini bestsellerit "Clementine").

Ilse Lehiste on artiklis "Carl Sandburg. Visand ühest ameerika luuletajast" (Kauge Kodu 1947, nr. 3/4) tutvustanud rootsi päritolu kirjanikku, keda peeti suurimaks poeediks pärast Whitmanit. Luulenäited (kogudest "Suits ja teras" 1918–1920 ja "Tere hommikust Ameerika!") on esitatud paralleelselt inglise ja eesti keeles. Kirjutises "Naervate vete legend" tutvustab Endel Kuik Henry Wadsworth Longfellow' indiaani eepost "Legend Haiawathast" (Kodukolle 1953, nr. 10). A. Orase tõlkes ja saatesõnaga ilmus viis Robert Frosti luuletust (Tulimuld 1954, nr. 4). Frieda Drewerki saatesõnaga ja I. Grünthali ning H. Grabbi tõlkenäidetega on tutvustatud luuletaja Emily Dickinsoni (Mana 1968, nr. 1). F. Drewerki tähtpäevakirjutis "Thoreau" vaatleb kirjaniku ja filosoofi pärandit (Mana 1962, nr. 3).

Enn Arikese artikkel "Valge ja musta mehe dialoog" (Vaba Eesti 1964, nr. 1) käsitleb Harlemist pärit neegerkirjanikku James Baldwini.

Ameerika draamakirjandusest on I. Grünthal artiklis "Naeratav O'Neill" (Mana 1962, nr. 4) tutvustanud kirjaniku komöödiat "Oi noorus", hilisdraamasid "Ehita üha kõrgemale" ja diloogiat "Poeedihakatus" ning "Pikk päevatee kaob öösse". M. Valgemäe kirjutist "Ekspressionismist Eugene O'Neilli näidendeis" (Tulimuld 1962, nr. 4) täiendab bibliograafiline järelmärkus. Sama autori artikkel "Paar sõna ühest marksistlikust näitekirjanikust" (Vaba Eesti 1964, nr. 1) käsitleb Clifford Odetsi loomingut ja maailmavaadet, kõrvutades teda Arthur Milleri ja teistega. Daima Mailis Türneri "Teatrikiri Broadwaylt" (Tulimuld 1956, nr. 6) tutvustab peamiselt Tennessee Williamsit, sama kirjaniku loomingut käsitleb Türner ka artiklis "Dünaamilised draamad degenereeruvast lõunast" (Tulimuld 1958, nr. 3), tõstes esile karakteriloomet ja sotsiaal- ning individuaalpsühholoogilise realismi sünteesi.

Thornton Wilderi loomingut, kaasa arvatud romaane, on tutvustatud seoses tema näidendite lavastustega Berliinis ja Münchenis (Kauge Kodu 1947, nr. 3/4). D. M. Türneri "Päev Thornton Wilderiga" (Tulimuld 1957, nr. 4) annab ülevaate kirjaniku tegevusest, O. A. Webermanni "Thornton Wilder'i pidukõne" (Mana 1958, nr. 3) polemiseerib kirjaniku raamatuga "Kultuurist demokraatias" (1957). Webermann ei jaga Wilderi pessimismi. Kaitstes kultuuripärandit, sealhulgas religiooni, rõhutab ta vaimuelu sõltumatust. Wilderi raamatut on kriitiliselt käsitlenud ka T. S. Eliot.

Proosatõlgetest on **Pearl Buck** (Nobeli preemia 1938) esindatud kolme romaaniga. *"Uhke süda"* (Toronto 1952, tlk. J. Aavik) kaitseb naisemantsipatsiooni klassikalisel tasandil, toetades andeka naise õigust loometööle. *"Suur armastus"* (Toronto 1962, tlk. K. Einer) kujutab üht õnnelikku abielu maailmasõdade eel- ja järelajas. Romaan jälgib ameerika elulaadi ja moraali teisenemist. Mõlemas mainitud teoses leidub autobiograafilisi jooni. *"Naiste paviljon"* (Toronto 1964, tlk. H. Ingelman) käsitleb hiina perekonnaelu läbi ida ja lääne kultuuri vastandava prisma. Läänelik elulaad on kirjaniku käsituses humaansem eelkõige naise seisundi ning ühiskondliku rolli tunnustamise mõttes.

Ülevaate "Pearl Bucki elust ja loomingust" (Kodukolle 1952, nr. 6) on avaldanud S. Ekbaum. Tähtpäevakirjutisega "Pearl Buck eesti keeles" (Eesti Päevaleht 1962) märgiti kirjaniku 70. sünnipäeva, kirjutis toetub tema memuaarteosele "Minu mitu maailma". Buckilt ilmus tõlkeid ka sõjaeelses Eestis ("Hea maa", "Ema").

Ernest Hemingway (Nobeli preemia 1954) loomingust avaldati uustõlkena *"Jumalaga, relvad!"* (Toronto 1955, tlk. V. Ristkok), Eestis oli see ilmunud 1937. a. Jüri Variste tõlkes. Nimemärgi all K. A. on ilmunud kirjanikku tutvustav käsitlus "Ernest Hemingway – moodne müüt" (Kodukolle 1954, nr. 12). Uurimuslikult sisukad on I. Iliste "Ernest Hemingway – elu ja stiil rituaalina" (Mana 1959, nr. 2) ja M. Puhveli "Ernest Hemingway kirjanduslik areng" (Tulimuld 1959, nr. 2). Kirjaniku lühiproosat on avaldatud M. Lasbergi tõlkes (Mana 1959, nr. 1, 2; 1962, nr. 1).

John Steinbecki (Nobeli preemia 1962) loomingust on tõlgitud

lühiromaanid *"Tortilla kõrgendik. Kuu on madalal"* (Toronto 1961, tlk. I. Külvet). "Kuu on madalal" käsitleb inglise vastupanuliikumist Teises maailmasõjas okupeeritud La Manche'i saarestikus. Teoseid "Tortilla kõrgendik" ja *"Karbiküla"* (Toronto 1967, tlk. H. Ingelman) võib nimetada pätiromaanideks, mis pakuvad humaanse sissevaate asotsiaalsesse ühiskonnakihti. I. Külvet võrdleb tõlke eessõnas Steinbecki teoste maailma Oskar Lutsu tagahoovipiltidega. Kirjaniku huumor vaheldub nukrusega, paroodia asendub kaastundega. Nauditavad on nii situatsioonikoomika, tegevuse hoogsus kui ka inimtüübid, kelle "filosoofia" kaudu kritiseeritakse kaasaegset maailmapilti. Meeleolukam, süvakihte haaravam on "Tortilla kõrgendik", mis kujutab endast XV sajandi inglise kirjaniku sir Thomas Malory proosaeepose "Arturi surm" koomilist jäljendust. Romaani "Me tusameele talv" on pagulasperioodikas käsitletud kui satiiri nn. külma sõja vastu (Mana 1962, nr. 4).

William Faulkneri (Nobeli preemia 1949) *"Võitmatud"* (Göteborg 1955, tlk. H. Eller) vaatleb Ameerika kodusõda läbi lapsesilmade. Nooruk kasvab vastutustundeliseks inimeseks koos lõunariiklastega, kes oskasid kanda kaotust ja suutsid loobuda kättemaksust. Tõlkija annab eessõnas ülevaate kirjaniku loomingust, rõhutades selle stiilist keerukust.

Margaret Mitchelli sajandi bestseller *"Tuulest viidud"* I–II (Toronto 1956, 1958, tlk. H. Roné ja K. Einer) osutus ilmumisaja kontekstis pagulaskonna jaoks aktuaalseks, kirjeldades ühe turvalise maailma kokkuvarisemist Ameerika kodusõjas. Peale karakterikujutuse ning üldise kirjanduskultuuri on romaanil ka ideoloogilisi väärtusi: teos mõistab hukka okupatsiooni ja kollaboratsiooni, kujutab patriotismi ja sõja argitegelikkuse vastuolu, intelligentsi võimetust maailma muuta ning osutab naisemantsipatsiooni paratamatusele.

Neegerkirjaniku **Frank Yerbi** *"Tuulest tuulde"* I–II (Toronto 1963, tlk. W. Mettus, originaali pealkiri "The Foxes of Harrow") on üsna lähedane Mitchelli romaanile, ehkki selle suhtes ka mõneti poleemiline – seda eriti värvilise naise orjaseisundi käsitlemisel. Yerbi põhikontseptsiooni järgi oleks saanud neegreid vabastada ka ilma sõja ning Lõuna tsivilisatsiooni hävinguta.

Brian Moore'i *"Vastus põrgust"* (Toronto 1963, tlk. I. Külvet) ja *"Tema õnn"* (Toronto 1965, tlk. H. Ingelman) käsitlevad iiri pagulaste kohanemisraskusi rahvaste ühtesulatamise ameerika tiiglis. *"Kirg ja üksindus"* (Toronto 1964, tlk. I. Külvet) tunneb kaasa ühe naise saatusele, kelle probleemide lahendus peitub inimlikes suhetes.

William Woolfolki *"Mu nimi on Morgan"* (Toronto 1965, tlk. H. Ingelman) käsitleb ameerika juutide rahvusidentsuse probleemi. Teose nimitegelane on amerikaniseerunud, kuid ei pääse oma päritolukeskkonnast vabaks. Dramaatilist pingestatust kannavad filmimaailma intriigid ja armulood.

Edna Ferberi *"Hiiglane"* (Toronto 1961, tlk. V. Ristkok ja K. Einer) kujutab haritud naise armastus- ja abieluromaani kaudu poolfeodaalse Texase elulaadi, taunides kultuuritust ja rassismi. **John Guntheri** *"Kaotatud linn"* (Toronto 1967, tlk. H. Ingelman) annab noore abielupaari kogemuste taustal pildi 1930-ndate aastate Viini diplomaatilistest ja ajakirjandusringkondadest, epiloogis ka sõjajärgsest Ameerikast. **Charles H. Knickerbockeri** *"Dünastia"* (Toronto 1966, tlk. H. Ingelman) vaeb inimsuhteid läbi arsti kutse-eetika. **John P. Marquandi** *"Südamlikult, Willis Wayde"* (Toronto 1959, tlk. K. Einer) on nn. eduameeriklase paroodia, satiir ameerika elulaadi pihta ajavahemikus 1922–1950.

Frank G. Slaughteri *"Constantinus Suur. Lõõmava risti ime"* I–II (Toronto 1971) keskendub Rooma impeeriumi lagunemise taustal keisri isikule. **Frances Parkinson Keyesi** *"Mina, kuningas"* (Toronto 1967, tlk. H. Ingelman) kujutab Hispaania õukonda – kuningas Felipe IV suhetes teda mõjutavate naistega ning katoliikliku maailma ühendamise missiooni taandumist.

Johannes Aaviku 75. sünnipäevaks avaldatud **Edgar Allan Poe** *"Enneaegne matmine ja teisi jutustusi"* (Stockholm 1955, koost. ja tlk. J. Aavik) pakub valiku vanu ja uusi tõlkeid koos põhjaliku saatesõnaga eesti ja inglise keeles. Tõlkija kommenteerib nimijutustust ka maailmasõdade kogemuse aspektist.

Kirjaniku 100. sünniaastapäevale pühendatud artiklis (Sõna 1949, nr. 4) käsitleb J. Aavik E. A. Poe isikut elukeskkonna ja talendi suhete teooria valguses.

Kanada kirjanduse tõlked käsitlevad vaimuvabaduse ja rahvussuhete probleemi peamiselt Quebec'i ajaloo taustal. **Herman Bulleri** romaan *"Ja mullaks ei pea sa saama..."* (Toronto 1966) kujutab Guibord'i protsessi – kirik ei lubanud teda matta katoliiklikule kalmistule. **Hugh MacLennani** *"Kaks üksindust"* I–II (Toronto 1962, tlk. I. Külvet) vaatleb inglaste ja prantslaste suhteid Quebec'is ajavahemikul 1917–1939 peamiselt inglaste vaatepunktist. Sama kirjaniku *"Öö möödunud on"* (Toronto 1961, tlk. K. Einer) kujutab sõjajärgset Kanadat tagasivaadetega 1930-ndatesse aastatesse. Romaan väärtustab võitluse elu eest kõigi eksistentsi- ning tsivilisatsioonipainete kiuste.

Eestis elanud ja õppinud kanada-prantsuse poetessi Mary Devergnast portreteerib tähtpäevakirjutises "Juured ulatuvad Otepääle" Hannes Oja (Vaba Eestlane 1992).

Austraalia ingliskeelse kirjanduse ülevaate "Kirjandust Lõuna Risti alt" avaldas J. Viidang (Tulimuld 1952, nr. 3), hõlmates kirjandusloo XIX sajandist alates (Henry Lawson, Joseph Furphey jt.).

Austraalia pärisrahva viis müütilise ja kangelassisuga muinasjuttu avaldas eestikeelses tõlkes koos looduslähedast tsivilisatsiooni kirjeldava saatesõnaga Raul R. Parv (Olion 1957, nr. 4).

Aafrika kirjandustest leiab pagulasperioodikast lühikese ülevaate (Mana 1961, nr. 1), kus Aafrika "oma" kirjanikena nimetatakse valge rassi esindajaid Nadine Gordimeri, Doris Lessingit, Ronald M. Segali, mustanahalistest aga ka Eestis tuntud Peter Abrahamsi, kes viibis pagulasena Jamaikal. Aafrika suure lüürikuna mainitakse Leopold Sédor Sanghari, tõstes esile tema "Laulu Kongole".

Fanny de Siversi retsensioon "Mõtteid ühe Prantsuse Lääne-Aafrika raamatu puhul" (Tulimuld 1954, nr. 1) vaatleb Guinea kirjaniku Camara Laye romaani "Must laps". Retsensent käsitleb autorit oma rahvustunde minetanud haritlasena, sellest lähtekohast juurdleb ta ka tõe ja vale vahekorra üle teoses.

PRANTSUSE KIRJANDUS

Prantsuse kirjanduse tutvustus eesti perioodikas hõlmab mahukamas ja väärtuslikumas osas luulet. Suhteliselt palju on tähelepanu pööratud ka nn. uuele romaanile ja eksistentsialistlikule filosoofiale. Seoses kirjanike tähtpäevadega on avaldatud fragmente klassikute teostest.

André Gide'i loomingut, sealhulgas sõjaeelseid tõlkeid eesti keelde, on põgusalt tutvustatud seoses Nobeli preemiaga 1947 (Kauge Kodu 1947, nr. 12/13). J. Aaviku tõlkes avaldati "Ärakadund poja tagasitulek" (Mana 1960, nr. 2/3). Tõlkija on selgitanud "kadunud poja" semantikat germaani ja romaani keeltes ning eesti keeles.

Gustave Flaubert'i "Püha Antoniuse kiusatusest" (1874) on avaldatud katkend "Saaba kuningaemanda ilmumine" A. Saareste tõlkes (Mana 1957, nr. 1).

Prantsuse luuleklassikat esindab neli Arthur Rimbaud' luuletust "Maldamise pidud" I. Laabani tõlkes (Mana 1972, nr. 39), Charles Baudelaire'i luule A. Orase tõlkes "Tulimullas" (1960–1970-ndatel aastatel, viimased tõlked "Tühjuse iha" ja "Eelelu" 1990, nr. 1). Sama kirjaniku "Matk", "Lesbos" ja "Mässaja" ilmusid I. Laabani tõlkes (Mana 1959, nr. 2; 1967, nr. 32). I. Laaban on vahendanud ka Guillaume Apollinaire'i "Künkad" (Mana 1960, nr. 2/3), kirjaniku elukäiku tutvustab samas ajakirjanumbris I. Grünthal, käsitledes teda avangardismi isana.

Jaan Puhvel on tutvustanud Paul Valéry poeeme "Valéry ja "Le Cimetière Marin"" (Tulimuld 1956, nr. 5) ning "Valéry ja "Fragment du

Narcisse"" (Tulimuld 1959, nr. 1).

I. Laabani artikkel "Portreid tänapäeva prantsuse luulest" (Eesti Looming IV, 1946) käsitleb sürrealiste Paul Éluard'i, Pierre-Jean Jouve'i, Saint-John Perse'i ja André Gaillard'i koos tekstis esitatud tõlkenäidetega. S.-J. Perse'i isikut ja diplomaaditegevust tutvustatakse seoses talle Nobeli preemia määramisega (Mana 1960, nr. 4). Ülevaates "Kaasaegse prantsuse luule suundumisi" (Mana 1965, nr. 1+2) käsitleb A. Aspel luuleuuenduse üldisi probleeme ning luuletajaid nende loomingu taustal, esitades ühtlasi biobibliograafilisi andmeid. Uut prantsuse luulet iseloomustab Aspeli arvates elulähedus, mis on samaaegselt ka elukaugus ja elusügavus.

Fanny de Siversi artikkel "Kirjutamisest ja lugemisest praegusel Prantsusmaaal" (Tulimuld 1959, nr. 1) tutvustab nimekaist autoreist Robert Merle'i, Pierre Gascari, Maurice Druoni ja Françoise Sagani. Lugejate enamik eelistas klassikat, loetavad kirjanikud olid Antoine de Saint-Exupéry, Andre Malraux ja Jean Giono, kes olid kõik ka arvestatavad kriitikud. Giono romaanidest on tutvustatud ajaloolist triloogiat ja selle keskset köidet "Meeletu õnn" (1957).

Üksikteoste retsensioone on ilmunud F. de Siversi ja I. Grünthali sulest. Viimane on käsitlenud ka prantsuse uut romaani ning Álain Robbe-Grillet', Nathalie Sarraute'i jt. loomingut. Romaaniuuendust Prantsusmaal seostab Grünthal Ida ja Lääne kultuuridebatiga, eelistades uut romaani sotsialistlikule realismile. F. de Sivers andis kriitilise hinnangu Sartre'i autobiograafiale "Sõnad".

Vahur Linnuste on tutvustanud prantsuse uut draamat: J.-P. Sartre'i "Altona vangid" (Vaba Eesti 1960, nr. 2) ning alžeeria-prantsuse draamakirjanikku Kateb Yacine'i (Vaba Eesti 1963). Artiklis "Schehadé teatriluule" käsitles Linnuste prantsuse avangarditeatrit (Mana 1963, nr. 2).

Kõige enam on prantsuse kirjanikest tähelepanu pälvinud Albert Camus – seda alates Nobeli preemia määramisest 1957. a. (Mana 1957, nr. 1). Esmatutvustuse "Katkust" avaldas rootsikeelse tõlke põhjal kirjutises "Vabadusvõitlus eri aspektist" A. Mägi (Tulimuld 1952, nr. 2). Kirjaniku filosoofiat kõrvutab ta J.-P. Sartre'i eksistentsialismiga, temaatikat aga eesti kirjanduse okupatsiooniainesega. A. Aspeli essee

"Vaikusest Albert Camus' "Võõras" ja "Katkus". Nende romaanide eestinduse puhul" (Mana 1968, nr, 1) arvustab 1963. a. avaldatud H. Rajandi tõlget. Retsensent jääb sellega rahule, tõdedes ühtlasi vajadust lülitada eesti kultuur sõjajärgsesse Lääne mõttesfääri. Polemiseerides eessõna autori O. Ojamaa kontseptsiooniga Camus' humanismist, näeb Aspel selles tõelist humanismi. Aspel on puudutanud ka Jean Giono poleemikat Camus' vastu, oletades, et oma vastuargumentides on Giono toetunud tema poolt tõlgitud A. H. Tammsaare "Tõele ja õigusele". Camus' loomingu ülevaade ilmus koos tema surmateatega (Mana 1960, nr. 1).

A. Camus', J.-P. Sartre'i, M. Heideggeri ja K. Jaspersi filosoofiat kui eksistentsialistlikku koolkonda on artiklis "Eksistentsialism" käsitlenud Richard Koolmeister (Tulimuld 1957, nr. 6). Autorile on olnud vastuvõetavaim Jaspersi isikuvabaduse kategooria, kokkuvõttes on ta eksistentsialismi suhtes aga kriitiline.

Francois Mauriac'i (Nobeli preemia 1952) loomingust avaldati romaan *"Langenud inglid"* (Toronto 1954, tlk. V. Veskimäe), mis käsitleb katoliikliku eetika valguses inimese lunastatavust. Liiderlikust mõrvarist peategelasel aitab puhastuda ta antipood noor preester.

Francoise Sagani loomingust ilmus ühiste kaante vahel kaks n. ö. skandaalset romaani *"Tervitan sind, kurbus"* ja *"Eriline naeratus"* (Toronto 1960, tlk. K. Einer). Mõlemad käsitlevad armastuseetikat, kritiseerides ühtlasi kõrgema seltskonna jõudeelu. Armastust käsitab kirjanik mitte pelga kire või naudinguna, vaid sidemena kahe inimese vahel, ka lunastusena.

Fanny de Siversi tõlkes, eessõna ja kommentaariumiga ilmus Maarjamaa taskuraamatu seerias (nr. 1) **Blaise Pascali** *"Mõtted"* (Rooma 1971). Teksti filosoofiliseks sisuks on inimelu mõtte ja inimväärikuse probleemid, tõeotsimine kui jumalaotsimine. Tõlkija on avaldanud oma teoreetilise käsitluse selles küsimuses.

Kordustrükina avaldati **M. Leblanc**'i põnevusromaan *"Õõnes nõel"* (Helsinki 1945) Arséne Lupin'i seeriast, **Anatole France**'i (Nobeli preemia 1921) *"Sylvestre Bonnard'i roim"* (Toronto 1960, tlk. J. Kurfeldt) ja **André Maurois**' *"Armastuse heitlikkus"* (Toronto 1960, tlk. O. Olesk).

Kodu-Eestis ilmunud tõlgetest on A. Aspel arvustanud Ch. Baudelaire'i luuletuskogu "Kurja lilled" artiklis "Baudelaire'i luulet eesti keeles" (Mana 1969, nr. 2). Tõlke ilmumist nimetas ta suursündmuseks eesti kultuurielus; tõlkijaist neli elasid Nõukogude Eestis, kaks välismaal ja nõnda ületati selle väljaandega ka Teise maailmasõja järel tekkinud kultuurilõhe. Tõlkijaist hindab kriitik enim A. Sanga, A. Orast ja I. Laabanit.

Belgia kirjandusest avaldati kordustrükina **Maurice Maeterlincki** (Nobeli preemia 1911) *"Tarkus ja saatus"* (Toronto 1955, tlk. A. Aspel).

VENE KIRJANDUS

Vene kirjandusklassikute tähtpäevadeks on mälestuskirjutusi avaldanud A. Adson, tutvustades ühtlasi nende loomingut, sealhulgas tõlkeid eesti keelde. "Nikolai Gogoli 150-nes sünnipäev" (Mana 1959, nr. 2) käsitleb romaani "Surnud hinged", "Tarass Bulbat" ja lühiproosat, hinnates nende tõlkeid eesti keelde küll nõrgaks. "100 a. Tšehhovi sünnist" (Mana 1960, nr. 1) annab ülevaate kirjaniku loomingust, rõhutades selle populaarsuse kasvu Läänes. "Mälestusi Leo Tolstoi 50. surmapäeva puhul" (Tulimuld 1961, nr. 2) keskendub kirjaniku teoste retseptsioonile. Kirjaniku isiku, eetika ja loomingu käsitlus on pädev ja stiilne. Tolstoi inimesekujutust hindab Adson kõrgelt kogu maailmakirjanduse kontekstis.

Leonid Andrejevi teosest "Dies irae" on nimemärkide A. P. ja R. E. all tõlgitud "Laul esimene" ja "Laul teine" (Mana 1960, nr. 1). Peeter Arumaa on meenutanud Ossip Mandelštami (Mana 1958, nr. 2–3), A. Adsoni artikkel "Vene kirjanikest pikas paguluses" (Tulimuld 1961, nr. 4; 1962, nr. 1), mis põhineb G. Struve teosel "Vene kirjandus maapaos", käsitleb Igor Severjanini ja Juri Šumakovi sidemeid iseseisvusaegse Eestiga ning annab ülevaate aastatel 1918–1920 emigratsiooni siirdunud vene kirjanikest ja Teise maailmasõja järgsest pagulaskoolooniast keskusega Pariisis. Artikkel sisaldab ka eestikeelses tõlkes värsinäiteid. Vene pagulasluuletajatest on Adson tutvustanud Georgi Ivanovi, seda eeskätt kogu "Luuletused" (1943–1958) põhjal (Mana 1959, nr. 4). Adsoni hinnangul on tegemist tüüpilise pagulasluulega, mille temaatikas korduvad kodumaa, sõdade-eelse Peterburi ja pagu-

luse motiivid ning mille filosoofilist pessimismi korvab erakordne tundehellus. Adsoni sulest on pärit ka pagulaspoeetide Gleb Struve ja Boriss Filippovi loomingu ülevaade (Tulimuld 1967, nr. 3) ning artikkel "Iseloomulikku vene emigrantide luules" (Tulimuld 1960, nr. 4). Viimane neist põhineb Jüri Ivaski koostatud antoloogial "Läänes". Adsoni käsitluses esindavad just venelased XX sajandi klassikalist pagulust: pikka kodumaast eemalolekut tõlgendavad nad mitte ülekohtu, vaid õnnetusena ning sellest on tingitud loomingu põhihelina nukrus ja religioossus. Artiklile lisanduvad rütmilises proosas tõlgitud luulenäited. Kirjutises "Kes läksid tagasi" (Tulimuld 1963, nr. 4) tutvustab A. Adson A. Sedõhhi raamatut "Kauged, lähedased" (1963), mis käsitleb kodumaale tagasi pöördunud vene pagulaste (M. Tsvetajeva, A. Kuprin, I. Ehrenburg, V. Majakovski) saatust. Jossip Brodski (Nobeli preemia 1987) paguluses ilmunud kogu arvustab Adson artiklis "Viis aastat vaba luuletamise eest" (Tulimuld 1965, nr. 4), esitades üksikosade (romanside) kommentaare koos proosanäidetega. Adson tunnustab kõrgelt Brodski stiili. Kirjaniku elu- ja loometee lühiülevaadet E. Saare sulest (Aja Kiri 1980, nr. 4–5) täiendab luuletuse "Kunstnik" tõlge (tlk. Andres Ehin, esmatrükk Eestis ajakirjas "Noorus" 1969).

Tatjana Petrovskaja artikli "Kuuekümnendad aastad Nõukogude Vene kirjanduses" (Tulimuld 1964, nr. 2) lähtepunktiks on I. Ehrenburgi "Sula". 1960-ndate aastate üldpilti esindavad autori käsitluses M. Dudintsevi "Mitte üksnes leivast", J. Jevtušenko, A. Voznessenski ja A. Solženitsõn ("Üks päev Ivan Denissovitši elust"). Nooremate loomingust tõstetakse esile V. Aksjonovi "Apelsinid Marokost" ja "Tähepilet". A. Solženitsõni (Nobeli preemia 1970) "Üks päev..." on leidnud eri aspektidest käsitlemist mitmes eesti pagulasperioodika väljaandes, artikkel "Nad olid nagu vennad" (Meie Tee 1963, nr. 1–2) vaatleb näiteks jutustuse eestlastest tegelasi. I. Iliste käsitleb seda teost artiklis "Stalini pärijate kultuuripoliitika" (Vaba Eesti 1963, nr. 2). Samas ilmub J. Jevtušenko "Stalini pärijad" ja katkend "Ennatlikest memuaaridest". Tervikuna ilmus viimatimanitud teos I. Iliste tõlkes saksa ja prantsuse keele vahendusel (Mana 1963, nr. 3–4, 1964, nr. 1, 2). Ka M. Jürma artikkel "Kas on uusi tuuli nõukogude kultuurielus?" (Mana 1962, nr. 3) vaatleb

J. Jevtušenko ja I. Ehrenburgi memuaare, lisaks neile B. Pasternaki "Doktor Živagot" kui lahtiütlemist sotsialistlikust realismist ja V. Aksjonovi teost "Tähepilet". Kriitiliselt suhtub I. Ehrenburgi mälestusteraamatusse "Inimesed, aastad, elu" O. Angelus (Eesti Päevaleht 1968), sama autor on käsitlenud ka M. Šolohhovi romaani "Vaikne Don" (Eesti Päevaleht 1966).

Anna Ahmatova "Reekviemist" avaldati seoses M. Underi tõlkeversiooni valmimise ning selle eeltutvustusega kaks luuletust (Tulimuld 1966, nr. 2). Järelmärkuses käsitletakse ka poetessi biograafiat. Tervikuna ilmus *"Reekviem"* venekeelse paralleeltekstiga, A. Ranniti sissejuhatava essee ja F. Mauriac'i prantsuskeelse epiloogiga varustatult 1967. a. New Yorgis. Arvustuses "Ahmatova Underi tõlkes" (Mana 1969, nr. 1) leidis Viktor Terras, et Under on intiimsem ja lüürilisem, säilitades samas algteksti traagilise intonatsiooni. Dramaatiline, süüdistava paatosega originaal äratab ja toetab rahva vastupanuvõimet, Underi tõlge vahendab enam süütu inimese kannatust. Terras leidis ebatäpsusi ka meetrumis, kuid tunnustas kokkuvõttes Underi teksti esteetiliselt enama kui lihtsalt tõlkena.

Rohket tähelepanu on pälvinud **Boriss Pasternaki** romaan *"Doktor Živago"* (Stockholm 1960, tlk. A. Adson – proosa, M. Under – luule), mis tekitas Pasternaki (sund)loobumise tõttu Nobeli preemiast 1958. a. poliitilise skandaali. Retsensioonis "Eestindatud "Doktor Živago"" (Tulimuld 1962, nr. 3) nimetab A. Rannit Underi ja Adsoni tõlget korrektseks. Tõlke tekst on emotsionaalne ja meeldejääv, kuigi keelekasutus mõjub mõnevõrra vanamoodsana. P. Reets on tutvustanud eesti lugejale romaani juba saksakeelse tõlke põhjal artiklis "Doktor Zhivago elu ja surm" (Mana 1959, nr. 2). Autor tõlgendab teose metafoorikat ning keskendub eksistentsiküsimustele, surma ja ülestõusmise metamorfoosile. Harry H. Puusepp hindas artiklis "Inimene Žhivago" (Rahvuslik Kontakt 1959, nr. 7) Pasternaki rahvakäsitust, kuna mõiste sisu vastavat revolutsioonieelse Venemaa ja Lääne demokraatlike maade traditsioonile. Põhjalikult on teost analüüsinud I. Ivask, avades romaani lõpus esineva luuletsükli sümboolse suhte põhitekstiga. Tekst tervikuna on Ivaski sõnul süntees "vana" romaani eepikast ja "uue" romaani

poeetikast (Mana 1959, nr. 3). Essees "Boris Pasternak: revolutsioon ja traditsioon vene kirjanduses" (Tulimuld 1959, nr. 1, 2) leiab Ivask, et teose poeetiline tekst on märksa olulisema esteetilis-ideoloogilise tähendusega kui pelgalt poliitiline pamflett. Pasternaki kristluse uustõlgenduses näeb ta vastupanu igasugusele dogmaatikale. Pasternaki isikut ja loomingut on käsitlenud veel A. Adson ja I. Ivask, viimane teeb seda kirjaniku nekroloogis.

Pagulasperioodikas on kommenteeritud Mihhail Šolohhovi kõnet Göteborgi üliõpilastele, mis puudutas romaani retseptsiooni ja Pasternaki saatust Nõukogude Liidus pärast teose ilmumist välismaal (Mana 1960, nr. 1).

Vene memuaristikast on paguluses tõlkena avaldatud **Viktor Kravtšenko (Kravtshenko)** *"Ma valisin vabaduse"* (Stockholm 1948). Teos hõlmab perioodi Venemaal aastatel 1930–1944, kujutades endast totalitaarriigi kriitikat. Vene filosoofilist mõtet tutvustab Sergei Soldatovi essee "Tõetunnetuse põhimõtted" (Rahvuslik Kontakt 1981, nr. 4, 1982, nr. 1).

Ukraina klassikast on "Manas" meenutatud Tarass Ševtšenko 100. sünniaastapäeva.

TÕLKED, TUTVUSTUSED

Ladina-Ameerika kirjanikest on tutvustatud poetessi, värsket Nobeli preemia laureaati Gabriele Mistral'i (Kodukolle 1945, nr. 12). Põhjaliku käsitluse nikaraagua kirjanikust Rubén Daríost kui silmapaistvast modernistist on avaldanud F. Drewerk (Mana 1961, nr. 4). Artikkel toob paralleele teiste ibero-ameerika luuletajate hulgast.

Argentiina kirjandusest ilmus **Ricardo Güiraldese** *"Don Segundo Sombra"* (Toronto 1961, tlk. W. Mettus). A. Murakini arvustus (Tulimuld 1962, nr. 2) tunnustab tõlget, mis vahendab hästi loodust, gautšoromantikat, tööd ja poeesiat, folkloori ning filosoofiat.

Ungari kirjandusest avaldati kordustrükis kaks romaani F. Oinase tõlkes. **Jozsef Nyirö** *"Mägede mees"* (Toronto 1970; originaalis "Uz Bence") esindab rumeenia ungari kirjandust. Peategelane Uz Bence on ungarlaste rahvuskangelane, kes sattus ungari keelt ja tavandeid kaitstes konflikti rumeenia võimuga ja kelle kuju ümber koonduvad kohalikud naljandid ja legendid. **Lajos Zilahy** armastusromaan *"Kaks vangi"* I–II (Toronto 1967) käsitleb Esimese maailmasõja ning 1917. aasta revolutsiooni taustal sõjast muserdatud inimeste psüühikat.

Koguteoses "Hoiak" (Stockholm 1946) on A. Suits käsitlenud ungari juudi päritoluga kirjanikku A. Koestlerit, kes Inglismaale põgenenuna avaldas oma teoseid inglise keeles ning köitis lugejaid kaasajakujutusega.

Julian Schopflin väidab artiklis "Ungari kirjandus paguluses" (Tulimuld 1953, nr. 5), et ungarlastel pole paguluses tegelikku kirjandust ja kirjanduselu, kuna puudub ühendus eri asukohamaade vahel. 1919. a. ungari pagulastest nimetab autor kommunistist kirjanduskriitikut Georg Lukácsit, kellel oli aastatel 1945–1948 suur mõju koduma

isele kirjandusele. 1930-ndate aastate põgenikud avaldasid oma töid võõrkeeltes ja nende looming läks rahvuskirjandusele seetõttu suures osas kaduma. Pärast Teist maailmasõda elasid paguluses tuntud kirjanikud Sandor Morai ja L. Zilahy. I. Iliste tutvustab 1956. a. Läände põgenenud ungari kirjanikke Tibor Mérayd, Tibor Déryt ja Lászlo Némethit, kelle teoseid on tõlgitud saksa keelde (Mana 1961, nr. 2–3).

A. Murakini tõlkes ilmus katkend Imre Madáchi "Inimese tragöödia" 15. vaatusest (Tulimuld 1957, nr. 5). Tõlkija saatesõna annab ülevaate klassiku elukäigust ja lüürikast, keskendudes eelnimetatud draamale.

Itaalia keelest on tõlgitud **Giovanni Guareschi** romaan novellides *"Don Camillo väike maailm"* (Stockholm 1957, tlk. J. Säkk). Nauditava huumoriga kujutatakse selles võitlust humaansuse ja demokraatia eest sõjajärgses itaalia külas.

Antonio Possevino *"Kiri Mantova hertsoginnale"* ilmus Roomas 1973. a. "Maarjamaa taskuraamatu" sarjas (nr. 2, tlk. V. Salo). Sissejuhatuse ja kommentaariumi autoriks on Vello Helk. Imre Lippingu retsensioon (Mana 1974, nr. 1) tõstab esile tõlke ja lisade korrektsust. Mantovast pärit paavsti legaat Possevino aitas kaasa Vene–Poola vaherahu sõlmimisele 1582. a. Oma "Kirjas" tutvustas ta ka eestlasi, eelkõige nende katoliku kirikuga seonduvaid tavasid.

Itaalia pagulaskirjanikest on tutvustatud vastupanuliikumises osalenud Ignazio Silonet ja tema kõnet "Haritlaskonna väärikusest" PEN-klubide 19. kongressil 1947. a. (Kauge Kodu 1947, nr. 8/9).

P. Arumaa reisipäevikuna vormistatud kultuurilooline essee "Kirjad Itaaliast" (Tulimuld 1952, nr. 5) käsitleb ulatuslikumalt filosoof Benedetto Grocet ja ta "Kogutud teoseid", eriti Napoli ajalugu ja fašistliku perioodi kirjanduselu kajastavat kirjavahetust romaanikirjanik Karl

Vassleriga. P. Arumaa vaatleb ka itaalia uuenevat kirjandust. Ülevaade samast ainest on ilmunud "Manas" (1961, nr. 4), nimetatud on Italo Calvinot, Italo Svevot jt. prosaiste.

Valimik itaalia luulet I. Grünthali tõlkes (Mana 1961, nr. 4) tutvustab Guiseppe Ungarettit, Eugenio Montalet ja Salvatore Quasimodot. Tõlki- ja järelmärkus käsitleb Eesti ja Itaalia kultuurisuhteid, mainitakse B. Groce "Esteetika" tõlget V. Ridalalt ja selle seost J. Semperi kriitikutegevusega, itaalia futuristide mõju eesti kirjanikele (R. Roht, H. Visnapuu, A. Kivikas), itaalia kirjanike tõlkeid eesti keelde ja teatrilavastusi. Itaalia kirjandusklassikast mainib I. Grünthal Torquato Tassot ja Giovanni Boccacciot, sajandivahetuse lüürikast tõstab esile "suurt kolmikut" (Giosuè Carducci, Giovanni Pascoli, Gabriele D'Annunzio), uuemast luulest Ungarettit. Salvatore Quasimodo (Nobeli preemia 1959) loomingut tutvustavad luulenäited kogudest "Elu pole unenägu" (1949) ning "Ja äkitselt on õhtu" (1952).

India kirjandusklassikast ilmus kordustrükis **Rabindranath Tagore**'i (Nobeli preemia 1913) *"Laulupalvelus. Gitandzhali"* (Toronto 1953), *"Aednik"* (Toronto 1956) ja *"Puuviljapõim"* (Rooma 1977) Hugo (Uku) Masingu tõlgetena inglise keelest. Tagore romaanidest avaldati kordustrükina *"Kodu ja maaailm"* (Toronto 1971, tlk. O. Truu), mille sõnumiks on tõdemus "vägivald põhjustab vägivalda".

Inglise keele vahendusel on tõlgitud **Manohar Malgonkari** mahukas romaan *"India vürstid"* (Toronto 1967, tlk. H. Ingelman), mis kujutab kolonialismiperioodi India vürstiriikide valitsejate elulaadi ja mõttemalle.

Poola kirjandust on tutvustatud üksnes perioodikas. Artiklis "Kirjanikud Poolast" (Eesti Päevaleht 1959) vaatleb O. Angelus Kazimierz Brandyse loomingut, eriti tema intelligentsiteemalist teost "Kuningate ema" (1957). Kirjutises "Kaks põgenikku jutustavad" (Eesti Päevaleht 1962) käsitletakse Tadeuz Nowakowski ja Marek Hlasko teoseid.

I. Iliste tutvustab Ida-Euroopa vaimuelu (Mana 1961, nr. 2–3), sh.

poola kirjandust saksakeelsete tõlgete põhjal, esitades ka bibliograafia. Iliste nimetab K. Brandyst, Jaroslaw Iwaszkiewiczit, Slawomir Mrożekit, Leopold Tyrmandi, Jerzy Andrzejewskit, Stanislaw Jerzy Leci jt. Lisatud tõlkenäited pärinevad Mrożeki satiirivalimikust "Elevant" ja Leci aforismikogust "Kasimata mõtteid" (Mana 1961, nr. 2–3). Mrożeki kui poliitilise satiiri meistri puhul on M. Valgemäe (Mana 1968, nr. 2) tunnustanud Aleksander Kurtna "Elevandi" (Tln. 1964) ja "Tango" (Tln. 1967) tõlkeid. M. Valgemäe on tutvustanud ka S. Mrożeki näidendit "Suursaadik" (Tulimuld 1990, nr. 1). Pariisi teatripidustustel lavastatud Leon Kruczkowski draamat "Vabaduse esimene päev" käsitleb V. Linnuste artiklis "Poola ja Jugoslaavia vabadusdramaatikat" (Vaba Eesti 1962, nr. 4–5), tõstes esile näidendi eetilised probleemid.

Artiklis "Nobeli laureaat Balti konverentsil Minnesotas" (Tulimuld 1982, nr. 3) vaatleb Tõnu Parming Cseslaw Miloszi (Nobeli preemia 1980) loomingut.

Tšehhi kirjandusest on P. Arumaa tõlkes ilmunud Rootsis elava pagulase Robert Vlachi ülevaade "Kaasaegse tšehhi luule teid" (Tulimuld 1953, nr. 4). R. Vlach oli sõdadevahelisel perioodil silmapaistev tundelüürik. Luulet 1948. aasta järgses Tšehhoslovakkias iseloomustab ta ideoloogilise võitluse kandjana, tšehhi lüürika õitseajaks peab aga sõdadevahelist perioodi. I. Iliste on märkinud tšehhi kirjanduse vähest tõlgitust maailmakeeltesse (Mana 1961, nr. 2–3). Tšehhi-eesti kirjandussuhteid on vaadelnud Ants Hartmann kirjutises "Kuldne linn ja Öö astmes X" (Tulimuld 1990, nr. 1). Ta annab läbilõike F. Kafka loomingust ja selle tunnetusfilosoofiast ning Vaclav Haveli viiest näidendist ning esseest "Katse elada ilma valeta". Seejuures kõrvutab Hartmann nii Ristikivi ("Hingede öö" 1953) ja Kafkat, Kafkat ja Havelit kui ka Havelit ja Kangrot. Viimatimainitute loomingu ühise motiivina näeb ta unenäolist ebatõeluse maailma, mis omandab sümboli mõõtmed. Kafkal rajaneb tunnetusfilosoofia Talmudi õpetusele, Havelil euroopalikule (Faůsti–Mefisto) traditsioonile. Haveli näidendid käsitlevad sotsialistlikku diktatuuri, milles ideoloogia omandas religioosse rituaali tähenduse.

I. Iliste vaatleb ka ***Rumeenia*** ja ***Jugoslaavia*** kirjandust. Eksiilis elavad rumeenia kirjanikud (tuntumad neist romaanikirjanik Petru Dumitriu ja draamakirjanik Ionesco) avaldasid oma teoseid prantsuse keeles. M. Valgemäe on käsitlenud Ionesco loomingut ning ta näidendi "Ninasarvik" triumfikäiku maailma teatrilavadel (Vaba Eesti 1961, nr. 6).

Jugoslaavia kirjandust tuntakse I. Iliste andmetel peamiselt tänu Ivo Andrićile (Nobeli preemia 1961). Kirjaniku loomingut on põhjalikumalt tutvustanud I. Grünthal (Mana 1961, nr. 4), keskendudes nn. Travniki-triloogiale ("Sild üle Drina", "Travniki kroonika", "Preili"). Grünthal mainib meisterliku karakaterikujutajana ka sloveeni kirjanikku Ivan Cankarit, kroaadi lüürikut ja draamakirjanikku M. Krležat ja montenegro romaanikirjanikku Miodrag Bulatovotši.

Kreeka kirjandusest annab ülevaate I. Ivaski poeetilise reisikirja vormis essee "Vahemerest, Kreekast ja luulest" (Mana 1963, nr. 2). Luuletajatest käsitletakse Mikos Theodorakist, Odysseus Elytist, Giorgos Seferist jt. Luulenäited on tõlkinud I. Grünthal, proosanäitena esitatakse katkend "Delfi" Michel Butori reisiraamatust I. Iliste tõlkes prantsuse keelest. Artiklile on lisatud bibliograafia. G. Seferist on tutvustatud seoses talle Nobeli preemia andmisega (Mana 1963, nr. 3–4).

Hispaania raamatuturgu tutvustavad peamiselt statistilised andmed (Kauge Kodu 1947, nr. 10/11). Hispaania kodusõja 25. aastapäevale pühendatud lühiülevaates (Mana 1961, nr. 4) on hispaania kirjandust vaadelnud I. Grünthal, nimetades mitmeid kirjanikke – sealhulgas sõjaeelse generatsiooni tipptaseme esindajana Ramón del Valle-Inelóni ja silmapaistvat luuletajat Frederico García Lorcat. Artiklis "Hispaania luulest ja J. Guillén'ist" (Tulimuld 1952, nr. 2) rõhutab Ivask, et murrang traditsiooni ja modernsuse vahel ei olnud Hispaania luules ja draamas nii terav kui teistes Läänemaades. XX sajandi hispaania tipp-kirjanduseks pidas Ivask lüürikat, Jorge Guilléni aga XX sajandi klassikuks (Tulimuld 1954, nr. 5). Artiklile lisatud luuletõlked on samuti I. Ivaski sulest. J. Guilléni 70. sünnipäeva puhul avaldati I. Ivaski tõlkes luulepõimik (Tulimuld 1963, nr. 2). Tõlkija tõstab esile Guilléni

luule elujaatust, mis erineb kaasaega tugevasti mõjustanud prantsuse sümbolismi pessimismist. Poeemi "Sõõr" (1941–1943) tõlgendab Ivask kui inimliku lootuse ja valguse kuulutust.

Valimik hispaania luulet I. Grünthali tõlkes (Mana 1961, nr. 4) esitleb Ruben Dariót, Juan Ramón Jiménezet (Nobeli preemia 1956), Rafael Albertit, Jorge Guilléni, Frederico García Lorcat, Vicente Aleixandret. Järelmärkuses on peale luuletajate biobibliograafiliste andmete esitatud kokkuvõte eesti ning hispaania kirjandus- ja kultuurisuhetest.

Salvador Dalí memuaare on artiklis "Lapskuningas ja kargud" rootsikeelse tõlke põhjal tutvustanud E. Kõks (Mana 1961, nr. 4)

Juudi kirjandusest on O. Angelus avaldanud katkendeid satiirik Efraim Kishoni jutustustekogust "Merehaige vaal" pealkirjaga "Iisraellane reisil" (Eesti Päevaleht 1968).

Türgi kirjanikest on Hilda Esko tutvustanud luuletaja Fazil Hüsnü Daglarcat, kes oli XX sajandi türgi luulerenessansi sümboliks. Ülevaade on koostatud ingliskeelse tõlkekogumiku "Valitud luuletusi" põhjal (Tulimuld 1979, nr. 4).

Eskimote rahvuslikust loomingust ja kirjandusest on andnud ülevaate Leho Lumiste (Eesti Päevaleht 1969).

KOKKUVÕTTEKS

Väliseesti tõlkekirjanduse maht pole eriti suur. Arvestamata võõrkeeltes ilmunud eesti kirjanike teoste tõlkeid eesti keelde ja lastekirjandust, avaldati paguluses umbes 170 ilukirjanduslikku tõlketeost (nimetusi on mitmeköiteliste teoste arvel küll mõnevõrra vähem). Žanridest on ülekaalus romaan. Umbes neljandiku teostest moodustavad – enamasti sõjaeelse väärtkirjanduse – kordustrükid. Ajaviiteteoseid ilmus suhteliselt vähe. Mõned raamatud ja ka perioodikatõlked võivad tänase päeva vaateveerult tunduda väheütlevad, kuna käsitletavad probleemid on minetanud aktuaalsuse. See ei välista aga teoste väärtust ilmumisajas. Paraku mõjutas tõlketeoste valikut sageli ka juhus või orienteerumine eeldatavale müügiedule.

Tõlkekirjandust hõlmavates bibliograafiates leidub kahtlemata lünki, kuna osa teoseid ilmus raamatuklubiliste väljaannetena ning nende levik oli piiratud. Tõlgete hulk ühest või teisest konkreetsest keelest olenes mõnevõrra eesti lugejaskonna arvukusest vastavas keele- ning kultuuripiirkonnas. Aga ilmnes ka vastupidine tendents – tõlkeid rootsi keelest on näiteks suhteliselt vähe, sest arvestati lugejaskonna enamiku võõrkeele oskust. Kõige rohkem on paguluses avaldatud tõlkeid soome, inglise, norra ja saksa keelst, soosituim on olnud Mika Waltari ja Knut Hamsuni looming. Kõige viljakamad tõlkijad olid Johannes Aavik, Valve Saretok-Ristkok ja Harri Ingelman.

Tõlkeraamat peegeldab eelkõige üleminekut traditsiooniliselt kirjanduselt modernsematele suundadele. Sama suunitlust on mõnevõrra radikaalsemaltki toetanud kirjandusperioodika. Nii ulatuslikumad

käsitlused kui lühikroonikad on tutvustanud maailmakirjanduse hetkeseisu ning rahvuskirjanduste ajalugu ja olevikku. Võõrkirjanduse populariseerijana väärib esiletõstmist Ivar Grünthal.

Tõlgete keelelis-esteetiline tase on üldiselt korrektne. Nagu originaalkirjandus, nõnda on ka tõlked aidanud säilitada ja arendada emakeelsust paguluses, olnud sillaks maailmakirjanduse ning omakultuuri vahel.

BIBLIOGRAAFIA

Üldist

II. + **J. Kaup**, Tõlkekirjandus meie olundis. Tulimuld 1952, nr. 4, lk. 221-224.
+ **A. Murakin**, Võõras kiusab. Tulimuld 1957, nr. 4, lk. 186–192.
+ **P. Lindsaar**, Meie paguluse vaimne pale. (Sh. tabelid: Eestikeelses tõlkes ilmunud. Kirjastused avaldasid tõlkekirjandust; Eesti keeles on tõlkeid avaldatud järgmistest keeltest. Vastastikune kultuurvahendus tõlkekirjanduse näol. Tulimuld 1974, nr. 1, lk. 31–39; nr. 2, lk. 93–99.
+ **A. Oras**, Silpidest ja luulest. Tulimuld 1967, nr. 3, k. 131–136.
+ **A. Vilms**, Sõida tasa üle silla /Eesti keele võimalustest luule tõlkimisel/. Tulimuld 1987, nr. 1, lk. 14–15.
+ **A. Raun**, Tõlkimisest. Tulimuld 1989, nr. 4, lk. 216–219.

I. Maailmakirjanduse peajooni. Toim. H. Jänes. Stockholm 1968.
II. F. Sivers, Maailma kirjandusest ja kirjanduse maailmast. Tulimuld 1969, nr. 2, lk. 126–127.
+ **H. Grabbi**, Mana 1970, nr. 37, lk. 101.

II. V. Kõressaar, Eesti kvantiteerivast heksameetrist. "Ilias" eesti keeles. Mana 1963, nr. 2, lk. 150–153.
+ **A. Oras**, Vergilius ja eesti heksameetri probleem. Tulimuld 1962, nr. 4, lk. 242–248.

I. P. Vergilius Maro, Bucolica – Karjaselaulud. New York 1970.
+ **P. Vergilius Maro**, Aeneis. Lund 1975.
II. E. Roos, Trooja puuhobune. /Kommentaar Vergiliuse "Aeneisile"/ Tulimuld 1951, nr. 4, lk. 264–266.
+ **A. Oras**, Järelmärkus Vergiliuse-tõlgete kohta. Mana 1960, nr. 4, lk. 179–180.
+ **A. Oras**, Vergiliuse pastoraalid. Tulimuld 1966, nr. 3, lk. 133–137.
+ **V. Terras**, Vergiliuse ekloogid Ants Orase tõlkes. Tulimuld 1971, nr. 1, lk. 52–53.
+ **V. Kõressaar**, Antiikkirjandusest eesti keeles. Ants Oras kui Rooma luule tõlkija. Tulimuld 1972, nr. 2, lk. 81–88.
+ **J. Mägiste**, Ants Orase "Aeneise"-tõlke keelelise kujunduse puhul. Tulimuld 1976, nr. 1, lk. 35–41.

II. J. Aavik, Yhe luuletaja suurjuubel. Mana 1957, nr. 1, lk. 4–10.
+ **J. Puhvel**, Luulemere eksilaevur /Odysseus eesti tõlgetes/. Tulimuld 1963, nr. 1, lk. 34–38.
+ **P. Reets**, Kaksteist fragmenti. Mana 1963, nr. 2, lk. 79–80.

II. R. Silberberg, Lao Tse Filosoofia. Vaba Eesti 1960, nr. 4, lk. 94.

I. Valitud peatükke Vanast Testamendist. Uppsala 1963.
+ Piibel. Vana ja Uus Testament. London 1968.
II. V. Tauli, Uus piiblitõlge. Mana 1964, nr. 4–5, lk. 299–304.
+ **J. Aavik**, Piiblitõlke puhul. Mana 1964, nr. 4–5, lk. 305–306.
+ **V. Salo**, Vana viin vastses lähkris. Meie uue piiblitõlke puhul. Mana 1969, nr. 1 (35), lk. 43–46; nr. 2 (36), lk. 46–52.

II. A. Oras, Keskaegsest ladina kirikuluulest. Mana 1958, nr. 2 (1), lk. 4–7.
+ **A. Oras**, Keskaja ja vararenessansi antoloogia okupeerit Eestis. Tulimuld 1963, nr. 3, lk. 203–206.

II. J. Puhvel, Telgitegija telgitagused. /rets. Umar Hajjam, Nelikvärsid. Tln. 1967/ Mana 1968, nr. 2 (34), lk. 36–37.
+ **J. Puhvel**, Korjuse kõnetorust. /rets. Vetâla kakskümmend viis juttu. Tln. 1969/ Mana 1970, nr. 37, lk. 83–85.

Läti kirjandus

I. A. Eglitis, Inimene Kuult. Toronto 1956.
II. A. J. Läti kirjandusest maapaos. Hoiak. Stockholm 1946, lk. 83–85.
+ **L. Schvarts**, Läti loov jõud paguluses. Kauge Kodu 1947, nr. 8–9, lk. 18-20.
+ **K. Dravinš**, Läti kirjandus paguluses. Tulimuld 1951, nr. 2, lk. 151–153.
+ **H. Stock**, Lätlanna mälestusi saksa keeles. Tulimuld 1952, nr. 3, lk. 177-178.
+ **I. Ivask**, Saateks Marie Underi luuletõlkeile läti keelest. Mana 1958, nr. 2, lk. 20.
+ **I. Ivask**, Aleksandrs Tšaksi poeem "Elu" ja selle koht läti luules. Mana 1958, nr. 3 (2), lk. 1–5.
+ **J. Andrups**, /Vastused "Mana" ankeedile läti kirjanduse kohta/ Mana 1959, nr. 1, lk. 55–56.
+ **L. Tuulse**, Zenta Maurina elust ja tööst. Tulimuld 1961, nr. 2, lk. 135–141.
+ **A. Ivask**, Viimaseaja läti eksiilkirjandus. Mana 1964, nr. 4–5, lk. 265–269.
+ **G. Irbe**, Tõlkeluulet reservatsiooniga. Mana 1964, nr. 4–5, lk. 337.
+ **A. Adson**, Pilk naabri luulemaale. Tulimuld 1965, nr. 2, lk. 130–131.
+ **A. Ivask**, Läti luuletajanna Aspazija ja Marie Under. – Marie Underi eluraamat II. Lund 1974, lk. 149–152.

Leedu kirjandus

II. J. Lingis, Leedu pagulasajakirjandus. Hoiak. Stockholm 1946, lk. 79–83.
+ **I. Ivask**, W. K. Matthews Balti rahvaste sõbrana. Tulimuld 1958, nr. 5, lk. 226–230.
+ **I. Ivask**, Kaasaegne leedu luuletaja Henrikas Radauskas. Mana 1959, nr. 1, lk. 3–8.
+ **H. Radauskas**, /Vastused "Mana" ankeedile leedu kirjanduse kohta/.

Mana 1959, nr. 1, lk. 54–55.
+ **M. Valgemäe**, Kummitused. Tulimuld 1985, nr. 3, lk. 135–136.

Soome kirjandus

I. J. Aho, Laastud. Toronto 1954.
+ **J. Aho**, Kas mäletad – ? Toronto 1970.
+ **P. Holappa**, Tina. Toronto 1964.
+ **S. Ivalo,** Viiburi plahvatus. Vadstena 1950.
+ **E. Joenpelto**, Rüütel laante süngusest. Toronto 1967.
+ **L. Kettunen,** Südame sillad. Helsinki 1960.
+ **A. Kallas**, Leiuretkedel Londonis. Vadstena 1945.
+ **A. Kallas**, Mu saatuse maa. Vadstena 1947.
+ **A. Kallas**, Seitse neitsit. Vadstena 1950.
+ **A. Kallas**, Armastuse vangid. Toronto 1952.
+ **A. Kallas**, Päevaraamat. Aastaist 1897–1906. Toronto 1954.
+ **A. Kallas**, Päevaraamat. Aastaist 1907–1915. Toronto 1955.
+ **A. Kallas**, Hinge sild. Päevikulehti aastaist 1916–1921. Lund 1956.
+ **A. Kallas**, Suurlinnade udus ja säras. Päevikulehti aastaist 1922–1926. Lund 1958.
+ **A. Kallas**, Pööripäevad. Päevikulehti a. 1927–1931. Lund 1960.
+ **E. Kilpi**, Naine peeglis. Toronto 1963.
+ **A. Kivi**, Seitse venda. Stockholm 1956.
+ **E. Koivu**, Esmaspäev. Toronto 1965.
+ **J. Korpela**, Pihtimus. Toronto 1962.
+ **V. Linna**, Tundmatu sõdur. Toronto 1957.
+ **V. Linna**, Must armastus. Toronto 1958.
+ **V. Linna**, Siin Põhjatähe all. I–II. Stockholm 1962, 1964.
+ **K. G. Mannerheim**, Mälestused. Stockholm 1952.
+ **E. Palolampi**, Kollaa peab vastu. Göteborg 1956.
+ **K. Päätalo**, Hämariku eel. Toronto 1966.
+ **T. Reijonen**, Kes on süüdi? Stockholm 1962.
+ **M. Sariola**, Laia tee seadus. Toronto 1967.
+ **M. Sariola**, Ei nõidus ega palve. Toronto 1968.
+ **O. Sippainen**, Igaviku nurmel. Toronto 1968.
+ **F. E. Sillanpää**, Inimesed suveöös. Toronto 1966.
+ **J. Talvi**, Elu on ilus. Toronto 1963.
+ **V. Tanner**, Olin välisministriks Talvesõja ajal. Göteborg 1951.
+ **M. Waltari**, Sinuhe. Toronto 1954.
+ **M. Waltari**, Tants üle haudade. Toronto 1955.
+ **M. Waltari**, Angelos. Toronto 1955.
+ **M. Waltari**, Kaarin Magnusetütar. Toronto 1956.
+ **M. Waltari**, Mikael Karvajalg. I–II. Toronto 1957.
+ **M. Waltari**, Mikael Hakim. I–II. Toronto 1958.
+ **M. Waltari**, Turms surematu. I–II. Toronto 1959.

+ **M. Waltari**, Ei ole homset päeva. Toronto 1962.
+ **M. Waltari**, Kuldkihar. Toronto 1963.
+ **M. Waltari**, Felix Õnnelik. Toronto 1963.
+ **M. Waltari**, Õispuu. Toronto 1963.
+ **M. Waltari**, Ahvatlev kuristik. Toronto 1964.
+ **M. Waltari**, Seda ei juhtu. Toronto 1964.
+ **M. Waltari**, Riigi saladus. Toronto 1965.
+ **H. Valtonen**, Preili kojamees. Toronto 1963.
+ **H. Valtonen**, Asenaine. Toronto 1972.
H. S. Haltsonen, Ülevaade soome kirjandusest pärast 1938. aastat. Eesti Looming I, 1944, lk. 110–115.
+ **V. Uibopuu**, Murranguajad ja Soome raamatuturg. Eesti Looming III 1945, lk. 116–117.
+ **A. Mägi**, Frans Eemil Sillanpää 60-aastane. Sõna 1948, nr. 2, lk. 46–50.
+ **A. Mägi**, /Aino Kallas/. Tulimuld 1953, nr. 4, lk. 201.
+ Kirjanduslik auhind Aino Kallasele. Tulimuld 1953, nr. 5, lk. 319.
+ **I. Talve**, Märkmeid Hella Wuolijoki kirjakogust. Tulimuld 1955, nr. 4, lk. 230–234.
+ **O. Loorits**, Aino Kalda autoportree. Olion 1956, november, lk. 23–25.
+ **T. Reijonen-Uibopuu**, Aino Kallas 2.8.1878 – 9.11.1956. Tulimuld 1956, nr. 5, lk. 208–210.
+ **I. Grünthal**, Uuno Kailas 1901–1933. Mana 1957, nr. 1, lk. 22–28.
+ **A. Mägi**, Simo Hurt ja Tumma. Tulimuld 1958, nr. 3, lk. 175–176.
+ **K. Laitinen**, Paavo Haavikko ja uus soome luule. Mana 1958, nr. 3 (2), lk. 12–20.
+ **K. Laitinen**, /Vastused "Mana" ankeedile soome kirjanduse kohta/. Mana 1959, nr. 1, lk. 53–54.
+ **K. Laitinen**, Helvi Juvonen in memoriam. Mana 1959, nr. 4, lk. 224–225.
+ **R. H.,** Memuaaridest. Eesti Päevaleht 19. VI 1959, nr. 68.
+ **E. Niinivaara**, Eestikeelne Kalevala. Tulimuld 1960, nr. 2, lk. 100–105.
+ **P. Lounela**, Rõhumise ja rumaluse vastu. Mana 1960, nr. 2/3, lk. 153–155.
+ **K. Kare**, Yrjö Jylhä. Luuletaja-saatuse taust ja mõned mälestuspildid. Mana 1961, nr. 1, lk. 29–35.
+ **R. Paris**, Aino Thauvón-Suitsi "Tuntemani Eino Leino" ja meie. Mana 1961, nr. 1, lk. 35–38.
+ **I. Kianto**, Kuld Lõvi sulerüütlid ehk soome kirjanike külaskäik Eestisse a. 1931. Tulimuld 1961, nr. 2, lk. 89–97.
+ **M. Jürma**, Meie naiskirjanike viimase aja loomingust. Mana 1961, nr. 2–3, lk. 191–197.
+ **J. Mägiste**, Sõnake Eino Leino Eesti-suhteist. Mana 1961, nr. 4, lk. 309-310.
+ **Fakt (=V. Kures)**, Saja-aastane Juhani Aho. Eesti Päevaleht 12. IX 1961, nr. 211.
+ **I. Kianto**, Päev Tallinnas. Tulimuld 1962, nr. 1, lk. 20–26.
+ **I. Grünthal**, Sügiskirjandust Skandinaaviast II. Mana 1962, nr. 1, lk. 54–60.

+ **S. Konsala**, Uue ja vana vahelik. Harri Kaasalaineni luulest. Mana 1962, nr. 3, lk. 182.
+ **G. (=I. Grünthal)**, Hõimusild. Mana 1963, nr. 1, lk. 40–41.
+ **A. Mägi**, Noor soome humorist. Tulimuld 1963, nr. 2, lk. 116–118.
+ **K. Kare**, Konsta Pylkkänen mõtlejana. Tulimuld 1963, nr. 2, lk. 118–120.
+ Kettuneni postuumne kriitika Väinö Linna ajalookujutusele. Eesti Päevaleht 18. IV 1963, nr. 90.
+ **V. Uibopuu**, Lauri Kettunen, asendamatu. Tulimuld 1963, nr. 3, lk. 162–171; 1964, nr. 1, lk. 3–17.
+ **R. Kolk**, Mõtteid Linna ümber. Mana 1963, nr. 3–4, lk. 187–189.
+ Kettuneni postuumne kriitika Väinö Linna ajalookujutusele. Eesti Päevaleht 18. IV 1963, nr. 90.
+ **K. Kare**, Vestleja kuuvalgel. Mana 1964, nr. 1, lk. 10–13.
+ **A. Mägi**, Soome eepika põhihoovusi – lõuna poolt vaadatuna. Tulimuld 1965, nr. 1, lk. 35–39.
+ **E. Vrager**, Reigi õpetaja taust. Eesti Päevaleht 30. IX 1965, nr. 226.
+ **G. Kurman**, /rets. A. Annist, "Kalevala" kui kunstiteos. Tln. 1969/. Mana 1971, nr. 38, lk. 110.
+ **A. Raun**, Aino Kallase karakteranalüüsi katse. Mana 1972, nr. 39, lk. 73–77.
+ **P. Soutkari**, Soome kirjandus eesti keeles. Bibliograafiline ülevaade. Tulimuld 1980, nr. 2, lk. 85–92.
+ **P. Lindsaar**, Romantism ja Kalevala. Tulimuld 1985, nr. 3, lk. 151–153.
+ **M. Varep**, Sajand Hella Wuolijoe sünnist. Aja Lugu 1989, nr. 2, lk. 21–28.
+ **E. Mallene**, Ilmari Kianto seniavaldamata reisikiri Eestist. Lmg. 1993, nr. 5, lk. 677–681.

Teiste soomeugri rahvaste kirjandus

II. J. Mägiste, Märkmeid mordvalasist ja nende kirjandusest. Tulimuld 1958, nr. 3, lk. 153–161.
+ **J. Mägiste**, Tšeremissidest ja nende kirjandusest. Tulimuld 1958, nr. 5, lk. 266–275.
+ **J. Mägiste**, Üldmärkmeid soome-ugrilasist, eriti sürjaneist ja votjakeist ja nende kirjandusist N. Liidus. Tulimuld 1959, nr. 1, lk. 28–38.
+ **J. Mägiste**, Üks tsheremissi (mari) kirjanik ja tema romaan. Mana 1959, nr. 3, lk. 194–196.
+ **J. Mägiste**, Vogulitest (mansidest) ja vogulite luulest. Tulimuld 1964, nr. 2, lk. 127.
+ **J. Mägiste**, Tšeremissi kirjanduse algaegadest. Tulimuld 1965, nr. 1, lk. 48–56; nr. 2, lk. 99–109.
+ **J. Mägiste**, Koidu ja Hämariku jälgi mordva luules. Tulimuld 1967, nr. 3, lk. 178–180.

Soomerootsi kirjandus

II. K. Laitinen, Kriitikute kriitik. Mana 1959, nr. 1, lk. 66–68.

+ **I. Grünthal**, Sügiskirjandust Skandinaaviast II. Mana 1962, nr. 1, lk. 54–60.
+ **A. Vihalemm**, Üks täisfiguuris autoportree. Mana 1962, nr. 1, lk. 60–63.

Rootsi kirjandus

I. N. Ferlin, Laule ja luulet. Lund 1984.
+ **P. Lagerkvist**, Barrabas. Toronto 1953.
+ **E. Lundborg**, Soomusautoga Eesti vabadussõjas. Minu rindeelamusi 1919–1920. Lund 1968.
+ **G. Mattsson**, Printsess. Toronto 1967.
+ **A. Munthe**, San Michele raamat. Toronto 1952.
+ Rootsi luulepõimik. Stockholm 1951.
II. G. Suits, Carl Michael Bellman. Eesti Looming III, 1945, lk. 93–104.
+ /A. Munthe 90/. Kauge Kodu 1947, nr. 10/11, lk. 48.
+ **A. Mägi**, Rootsi luulepõimik. Tulimuld 1951, nr. 6, lk. 466–467.
+ **M. Lasberg**, Hingede öö. Mana 1958, nr. 3 (2), lk. 68–71.
+ **P. Laan**, Bertil Malmberg – inimene ja deemon. Mana 1959, nr. 4, lk. 226–232.
+ **I. Grünthal**, /V. v. Heidenstam 100/. (Ringvaade). Mana 1959, nr. 4, lk. 270–271.
+ **I. Grünthal**, /G. Fröding 100/. (Ringvaade). Mana 1960, nr. 2/3, lk. 138–140.
+ **I. Grünthal**, /E. Johnson/. Mana 1960, nr. 2/3, lk. 141.
+ **A. Esser**, Kirjanduse sügishooaeg Rootsis 1960. Mana 1960, nr. 4, lk. 269–272.
+ **I. Grünthal**, Kadund aja käänakuil. Mana 1960, nr. 4, lk. 272–274.
+ **I. Grünthal**, Sügiskirjandust Skandinaaviast. Mana 1961, nr. 4, lk. 293–301.
+ **M. Lasberg**, Hommik pärast hingede ööd. Mana 1962, nr. 1, lk. 71–72.
+ **G. (=I. Grünthal)**, (Kultuurikroonika). Mana 1962, nr. 3, lk. 211–212.
+ **I. Grünthal**, Rootsi kirjandus 1962. Mana 1962, nr. 4, lk. 255–277.
+ **ArA (=A. Adson)**, Mana 1962, nr. 4, lk. 319.
+ **K. Nõu Pärnamaa**, Hjalmar Bergmani elust ja loomingust. Mana 1963, nr. 3–4, lk. 292–294.
+ **I. Grünthal**, Rootsi kirjandus 1963. Mana 1964, nr. 1, lk. 28–46.
+ **I. Grünthal**, Kerge sörk ja priske traav. Tulimuld 1967, nr. 3, lk. 157.
+ **E. Uustalu**, /rets. E. Lundborg, Soomusautoga Eesti Vabdussõjas. Minu rindeelamusi 1919–1920. Lund 1968/. Mana 1971, nr. 38, lk. 111–112.

Norra kirjandus

I. B. Bjørnson, Jumala teedel. Vadstena 1947.
+ **B. Bjørnson**, Mary. Toronto 1953.
+ **J. Bojer**, Vang, kes laulis. Toronto 1962.
+ **J. Bojer**, Uus tempel. Toronto 1971.
+ **J. Bojer**, Suur nälg. Toronto 1972.
+ **J. Bojer**, Väljarändajad. Toronto 1972.
+ **T. Gulbranssen**, Ja taamal laulavad metsad. Toronto 1953.
+ **T. Gulbranssen**, Tuuled puhuvad Vaimudemäelt. Toronto 1953.
+ **T. Gulbranssen**, Ei lähe kõrvalteed. Toronto 1954.

+ **K. Hamsun**, Paan. Toronto 1952.
+ **K. Hamsun**, Rohtunud radadel. Göteborg 1952.
+ **K. Hamsun**, Segelfossi alevik. Toronto 1955.
+ **K. Hamsun**, Maa õnnistus. Toronto 1958.
+ **K. Hamsun**, Hulkurid. I–II. Toronto 1958–1959.
+ **K. Hamsun**, August. Toronto 1960.
+ **K. Hamsun**, Viktoria. Toronto 1962.
+ **K. Hamsun**, Naised kaevul. Toronto 1963.
+ **K. Hamsun**, Müsteeriumid. Toronto 1964.
+ **S. Undset**, Madame Dorthea. Toronto 1954.
+ **S. Undset**, Ida Elisabeth. Toronto 1957.

II. A. Adson, Knut Hamsun +. Kodukolle 1952, nr. 4, lk. 20–22.
+ **I. G. (=I. Grünthal),** (Ringvaade). Mana 1959, nr. 2, lk. 129.
+ **I. Grünthal**, (Ringvaade). Mana 1959, nr. 4, lk. 269–270.
+ **I. Grünthal**, (Ringvaade). Mana 1960, nr. 2/3, lk. 138–139.

Taani kirjandus

I. J. Anker Larsen, Tarkade kivi. I–II. Toronto 1961.
+ **H. Bang**, Isamaatud. Toronto 1952.
+ **R. G. Borgelin**, Dannebrogi lipu all. Taani vabatahtlikud Eesti Vabadussõjas. Stockholm 1973.
+ **A. Dons**, Siin kohtuvad kõik teed. Toronto 1955.
+ **K. Lindemann**, Maja rohelise puuga. Toronto 1954.
+ **H. Pontoppidan**, Surnute riik. I. Toronto 1973.

II. K. Möller, Isiklikku ja inimlikku Johannes V-st /J. V. Jensen/. Kodukolle 1945, nr. 1, lk. 14.
+ **I. Grünthal**, Kirjandust Skandinaaviast III–IV. Mana 1962, nr. 2, lk. 155–159; nr. 3, lk. 221–222.
+ **E. Uustalu**, /rets. R. G. Borgelin, Dannebrogi lipu all. Taani vabatahtlikud Eesti Vabadussõjas/. Mana 1974, nr. 41, lk 99–100.

Islandi kirjandus

I. K. Gudmundsson, Elu hommik. Göteborg 1958.
+ **G. Gunnarsson**, Borgi rahvas. Toronto 1961.
+ **G. Gunnarsson**, Õndsad on lihtsameelsed. Toronto 1962.

Saksa kirjandus

I. G. Ebers, Vaarao tütar. Toronto 1972.
+ **J. W. Goethe**, Faust I–II. Lund 1955, 1962.
+ **G. Hauptmann**, Atlantis. Göteborg 1958.
+ Henriku Liivimaa Kroonika. Stockholm–Rooma 1962.
+ **G. Herling**, Maailm omaette. Toronto 1956.
+ **H. Hesse**, Mägede poeg. Toronto 1952.
+ **R. Kaufman**, Taevas ei maksa protsente. Toronto 1963.

+ **E. Kern**, Suur joobumus. Toronto 1956.
+ **H. H. Kirst**, Null-kaheksa-viisteist. Toronto 1957.
+ **P. Kleist**, Mahamängitud võit. Stockholm 1952.
+ **B. Russow**, Liiwimaa Kroonika. Stockholm 1967.
+ **E. Schaper**, Täht piiri kohal. Rooma 1964.
+ **J. Scholmer**, Surnud tulevad tagasi. Toronto 1956.
+ **A. Sclinko**, Désirée. Toronto 1955.
+ **A. Thomas**, Sõdurite õde. Toronto 1973.

II. Varia. Kauge Kodu 1947, nr. 6/7, lk. 48.
+ Varia. Kauge Kodu 1947, nr. 8/9, lk. 48.
+ Varia. Kauge Kodu 1947, nr. 12/13, lk. 48.
+ **A. Mägi**, Dostojevski, Thomas Mann, Tammsaare. Sõna 1949, nr. 6, lk. 392–399.
+ **H. Peets**, Goethe ja meie. Meie Tee 1949, nr. 10, lk. 197–198.
+ **E. Thomson**, Kaasaegsest balti-saksa vaimsest loomingust. Tulimuld 1952, nr. 2, lk. 122–124.
+ **J. Kaup**, Tolmu ja tuha lunastus. Tulimuld 1952, nr. 5, lk. 306–307.
+ Saksa luuletaja Hermann Stock Rootsis. Tulimuld 1953, nr. 3, lk. 190.
+ **K.-H. Bolay**, Uus inimkuju saksa kirjanduses. Tulimuld 1954, nr. 1, lk. 43-46.
+ **V. Uibopuu**, Inimene, mitte number. Tulimuld 1954, nr. 1, lk. 54–55.
+ **A. Mägi**, Viimsed humanistid? Tulimuld 1954, nr. 2, lk. 78–81.
+ **I. Ivask**, Saksa ja euroopa romaani situatsioonist. Tulimuld 1954, nr. 3, lk. 168–172; nr. 4, lk. 234–241; nr. 5, lk. 283–293.
+ **E. Thomson**, Meie kodumaa kaasaegses saksakeelses kirjanduses. Tulimuld 1954, nr. 6, lk. 371–377.
+ **O. A. Webermann**, Edzard Schaper: Untergang und Verwandlung. Sõna 1956, nr. 1, lk. 52–57.
+ **I. Ivask**, Euroopa romaani vitaalsusest Austrias. Tulimuld 1956, nr. 6, lk. 264–269.
+ **I. Laaban**, Paul Celan ja kaasaegne saksa luule. Mana 1957, nr. 1, lk. 11–13; 1958, nr. 2 (1), lk. 34–36.
+ **A. Adson**, Edzard Schaper, Sie mähten gewaffnet die Saaten. Mana 1958, nr. 2 (1), lk. 57–59.
+ **V. Lepik**, E. Schaper ja tema looming. Mana 1959, nr. 3, lk. 170–184.
+ **A. Adson**, Soliidsuse nimel. Mana 1959, nr. 4, lk. 297.
+ **I. Grünthal**, /A. Schopenhauer/. Mana 1960, nr. 4, lk. 241.
+ **O. Angelus**, H. Böll – uus täht. Eesti Päevaleht 12. VII 1960, nr. 159.
+ **M. Lasberg**, Ajadokument imede maalt. Mana 1961, nr. 2–3, lk. 200–201.
+ **M. Lasberg**, Tagasivaated üle rusumägede. Mana 1962, nr. 1, lk. 69–70.
+ **A. Mägi**, "Fausti" tõlge valminud. Tulimuld 1962, nr. 4, lk. 313–314.
+ **I. Iliste**, Gerhard Zwerenz – süüdistus ja teeviide edasi. Vaba Eesti 1962, nr. 4–5, lk. 61–63.
+ Dr. I. Ivask austria kirjandusest. Eesti Päevaleht 18. VI 1962, nr. 138.
+ **P. Johansen**, Henriku Liivimaa Kroonika. Mana 1963, nr. 1, lk. 61–63.

+ **O. Angelus**, Saksa tuntuim kirjanik arvustab Adenaueri-epohhi. Eesti Päevaleht 7. IX 1963, nr. 208.
+ **I. Ivask**, Ants Oras Goethe tõlkijana ja tõlgitsejana. Mana 1964, nr. 3, lk. 188–199.
+ **I. Grünthal**, Erik Thomson 50-aastane. Mana 1965, nr. 1+2, lk. 77–78.
+ **A. Oras**, Goethe indiaaniaineline müstika. Tulimuld 1967, nr. 4, lk. 187–190.
+ **O. Angelus**, Naiskirjanik, kes kirjutas "muinasjutte täiskasvanutele". Eesti Päevaleht 6. VI 1968, nr. 128.
+ **V. Uibopuu**, Uudislüürikat naabrusest. Tulimuld 1984, nr. 1, lk. 53–54.
+ **J. Adila**, Edzard Schaper. Rahvuslik Kontakt 1984, nr. 2, lk. 27–30.

Inglise kirjandus

I. H. Bloom, Kättemaks. Toronto 1965.
+ **J. Bunyan**, Kristlase usurännak. Toronto 1967.
+ **J. Bunyan**, Vabaduse kuulutus. Toronto 1967.
+ **A. Christie**, Herkulese vägiteod. Toronto 1970.
+ **Th. B. Costain**, Viimne armastus. Toronto 1966.
+ **A. J. Cronin**, Hispaania aednik. Toronto 1958.
+ **A. J. Cronin**, Õigus peab võitma. Toronto 1962.
+ **A. J. Cronin**, Juudapuu. Toronto 1963.
+ **J. Franklin**, Võta kinni, kui saad. Toronto 1964.
+ **G. Greene**, Südamesoov. Toronto 1955.
+ **W. S. Maugham**, Vahe tera. Toronto 1956.
+ **W. S. Maugham**, Vihmasadu ja muid novelle. Toronto 1966.
+ **D. du Maurier**, Rebecca. Toronto 1957.
+ **D. du Maurier**, Patuoinas. Toronto 1959.
+ **D. du Maurier**, Klaasipuhujad. Toronto 1965.
+ **N. Monsarrat**, Julm meri. I–II. Toronto 1954.
+ **J. B. Priestley**, Võlurid. Toronto 1967.
+ **K. Ray**, Saladuslik tuba. Geislingen 1948.
+ **R. Seth**, Langevarjurina Eestis. Toronto 1957.
+ **A. Seton**, Avalon. Toronto 1967.
+ **M. Steen**, Päike on mu saatus. I–II. Toronto 1957.
+ **M. Steen**, Võitluse härjad. Toronto 1967.
+ **E. Waugh**, Must murjan. Toronto 1962.
+ **O. Wilde**, Canterville'i vaim. New York.
+ **O. Wilde**, Lord Arthur Savile'i roim. Geislingen.
+ **O. Wilde**, Dorian Gray portree. Toronto 1957.
II. Kaasaegne inglise kirjandus. Eesti Looming I. Helsinki 1944, lk. 132–135.
+ G. Orwell +. Meie Tee 1950, nr. 1, lk. 12.
+ **E. H. Harris**, Inglise kirjandus tänapäeval. Tulimuld 1950, nr. 3, lk. 232–235.
+ **J. Viidang**, Poolel teel. Tulimuld 1953, nr. 4, lk. 195–200.
+ **K. Einer**, Londoni kiri. Kodukolle 1953, nr. 6, lk. 25–27.
+ **V. Veskimäe**, Nicholas Monsarrat ja "Julm meri". Kodukolle 1953, nr. 11, lk. 13, 15–16.

+ **G. Helbemäe**, T. S. Eliot – ajavaimu ja ajatu vaimu luuletaja. Tulimuld 1954, nr. 2, lk. 84–94.
+ **J. Aavik**, Üks põnevusjuttude autor. Mana 1959, nr. 2, lk. 131–133.
+ **A. Oras**, T. S. Elioti "Neli kvartetti". Lühimärkmeid. Tulimuld 1960, nr. 2, lk. 106–108.
+ **B. G. Dowley**, Teisel pool hekki. Mana 1960, nr. 2/3, lk. 149–153.
+ **I. Grünthal**, (Ringvaade). Mana 1960, nr. 4, lk. 240.
+ **M. Lasberg**, Pessimistlik mustriotsija. Inglise kirjanik William Golding. Vaba Eesti 1960, nr. 5, lk. 114.
+ **M. Valgemäe**, Liblikalt liblikatele. Mõtteid Oscar Wilde'i dramaatilisest estetismist. Tulimuld 1961, nr. 2, lk. 147–151.
+ **G. Helbemäe**, Teatrikiri Londonist. Mana 1961, nr. 4, lk. 279–285.
+ **E. Sanden**, Lehekülgi ühest suvisest päevikust. Mana 1963, nr. 3–4, lk. 284–288.
+ **E. Reining**, Ja tee sinna ei kasva rohtu: Ääremärkusi Shakespeare'i 400. sünnipäeva puhul. Tulimuld 1964, nr. 2, lk. 101–112.
+ **I. Grünthal**, Mitte väljamõeldud. Mana 1964, nr. 4–5, lk. 321–322.
+ **M. Puhvel**, Shakespeare ja Marlow. Neljasaja-aastane sild kahe ajastu vahel. Mana 1965, nr. 1+2, lk. 7–12.
+ **P. Saagpakk**, Fanaatiline pagulane. Mana 1965, nr. 4, lk. 36.
+ **A. Oras**, Uku Masing ja John Masefield. Tulimuld 1966, nr. 2, lk. 79–80.
+ **P. Saagpakk**, Kärbeste jumal. Mana 1966, nr. 4 (31), lk. 44–48.
+ **J. Toots**, "Kadunukesest" kadunut. Aja Kiri 1977, nr. 3, lk. 8–9.
+ **H. Lüüs**, Agatha Christie 15.9.1890 – 12.1.1976. Teataja 30. III 1991, nr. 6.

Iiri kirjandus

H. J. Hewitt, Iiri luule ja draama alates 1800. Tulimuld 1955, nr. 2, lk. 109–113.
+ **P. Saagpakk**, William Butler Yeats. Mana 1968, nr. 2 (34), lk. 39–40.

Ameerika kirjandus

I. P. Buck, Uhke süda. Toronto 1952.
+ **P. Buck**, Suur armastus. Toronto 1962.
+ **P. Buck**, Naiste paviljon. Toronto 1964.
+ **W. Faulkner**, Võitmatud. Toronto 1955.
+ **E. Ferber**, Hiiglane. Toronto 1961.
+ **J. Gunther**, Kaotatud linn. Toronto 1967.
+ **E. Hemingway**, Jumalaga, relvad! Toronto 1955.
+ **F. P. Keyes**,„Mina, kuningas. Toronto 1967.
+ **C. H. Knickerbocker**, Dünastia. Toronto 1966.
+ **J. P. Marquand**, Südamlikult, Willis Wayde. Toronto 1959.
+ **M. Mitchell**, Tuulest viidud. I–II. Toronto 1956, 1958
+ **B. Moore**, Vastus põrgust. Toronto 1963.

+ **B. Moore**, Kirg ja üksindus. Toronto 1964.
+ **B. Moore**, Tema õnn. Toronto 1965.
+ **E. A. Poe**, Enneaegne matmine ja teisi jutustusi. Stockholm 1955.
+ **F. G. Slaughter**, Constantinus Suur. Lõõmava risti ime. I–II. Toronto 1971.
+ **J. Steinbeck**, Tortilla kõrgendik. Kuu on madalal. Toronto 1961.
+ **J. Steibeck**, Karbiküla. Toronto 1967.
+ **W. Woolfolk**, Mu nimi on Morgan. Toronto 1965.
+ **F. Yerbi**, Tuulest tuulde. I–II. Toronto 1963.
II. Ameerika kirjandusturg sõja ajal. Eesti Looming III. 1945, lk. 109–112.
+ **I. Lehiste**, Carl Sandburg. Visand ühest ameerika luuletajast. Kauge Kodu 1947, nr. 3/4, k. 31–33.
+ /T. Wilder/. Kauge Kodu 1947, nr. 3/4, lk. 48.
+ **A. Kalmus**, Ameerika kirjanduslik järelkasv. Kauge Kodu 1947, nr. 12/13, lk. 12–13.
+ **J. Aavik**, Edgar Poe elu ja looming. Sõna 1949, nr. 4, lk. 242–256.
+ **S. Ekbaum**, Pearl Bucki elust ja loomingust. Kodukolle 1952, nr. 6, lk. 25-26.
+ **E. Kuik**, Naervate vete legend. Henry Wadsworth Longfellow' indiaani eepose jälgedel. Kodukolle 1953, nr. 10, lk. 13–14.
+ **A. Oras**, Robert Frosti luule. Tulimuld 1954, nr. 4, lk. 227–229.
+ **K. A.**, Ernest Hemingway – moodne müüt. Kodukolle 1954, nr. 12, lk 4–6.
+ **D. M. Türner**, Teatrikiri Broadwaylt. Tulimuld 1956, nr. 6, lk. 243–252.
+ **D. M. Türner**, Päev Thornton Wilderiga. Tulimuld 1957, nr. 4, lk. 209–212.
+ **O. A. Webermann**, Tornton Wilder'i pidukõne. Mana 1958, nr. 3 (2), lk. 40–43.
+ **D. M. Türner**, Dünaamilised draamad degenereeruvast lõunast. Tulimuld 1958, nr. 3, lk. 149–152.
+ **I. Iliste**, Ernest Hemingway – elu ja stiil rituaalina. Mana 1959, nr. 2, lk. 93–107.
+ **M. Puhvel**, Ernest Hemingway kirjanduslik areng. Tulimuld 1959, nr. 2, lk. 115–118.
+ **F. Drewerk**, Thoreau. Mana 1962, nr. 3, lk. 179–181.
+ **I. Grünthal**, (Ringvaade). Mana 1962, nr. 4, lk. 290.
+ **M. Valgemäe**, Ekspressionismist Eugene O'Neilli näidendeis. Tulimuld 1962, nr. 4, lk. 291–300.
+ **I. Grünthal**, Naeratav O'Neill. Mana 1962, nr. 4, lk. 309–311.
+ Pearl Buck eesti keeles. Kirjaniku 70. a. sünnipäeva puhul. Eesti Päevaleht 29. VI 1962, nr. 147.
+ **M. Valgemäe**, Paar sõna ühest marksistlikust näitekirjanikust. Vaba Eesti 1964, nr. 1, lk. 11, 15.
+ **E. Arike**, Valge ja musta mehe dialoog. Vaba Eesti 1964, nr. 1, lk. 7–8.
+ **F. Drewerk**, Emily Dickinson. Mana 1968, nr. 1 (33), lk. 86–91.
+ **A. Kuldvere**, Põgus pilk Thornton Wilder'i loomingule ja ta loome-kuju markii Dona Maria emaarmastusele. Tulimuld 1990, nr. 2, lk. 73–76.

Kanada kirjandus

I. H. Buller, Ja mullaks ei pea sa saama... Toronto 1966.
+ **H. MacLennan**, Öö möödunud on. Toronto 1961.
+ **H. MacLennan**, Kaks üksindust. I–II. Toronto 1962.
H. H. Oja, Juured ulatuvad Otepääle. Mary Devergnas 80-aastane. Vaba Eestlane 24. III 1992, nr. 23.

Austraalia kirjandus

H. J. Viidang, Kirjandust Lõuna Risti alt. Tulimuld 1952, nr. 3, lk. 178–183.

Aafrika kirjandus

H. F. Sivers, Mõtteid ühe Prantsuse Lääne-Aafrika raamatu puhul. Tulimuld 1954, nr. 1, lk. 55–57.
+ **I. Grünthal**, (Ringvaade). Mana 1961, nr. 1, lk. 73–75.

Prantsuse kirjandus

I. A. France, Sylvestre Bonnard'i roim. Toronto 1960.
+ **M. Leblanc**, Õõnes nõel. Helsinki 1945.
+ **F. Mauriac**, Langenud inglid. Toronto 1954.
+ **A. Maurois**, Armastuse heitlikkus. Toronto 1960.
+ **B. Pascal**, Mõtted. Rooma 1971.
+ **F. Sagan**, Tervitan sind, kurbus. Eriline naeratus. Toronto 1960.
H. I. Laaban, Portreid tänapäeva prantsuse luulest. Eesti Looming IV, 1946, lk. 106–111.
+ /A. Gide/. Kauge Kodu 1947, nr. 12/13, lk. 48.
+ **A. Mägi**, Vabadusvõitlus eri aspektist. Tulimuld 1952, nr. 2, lk. 120–122.
+ **J. Puhvel**, Valéry ja "Le Cimetière Marin". Tulimuld 1956, nr. 5, lk. 204–208.
+ **I. G. (=I. Grünthal)**, Ringvaade. Mana 1957, nr. 1, lk. 46.
+ **A. Oras**, Märkmeid Paul Valéry kohta. Tulimuld 1957, nr. 1, lk. 20–23.
+ **R. Koolmeister**, Eksistentsialism. Tulimuld 1957, nr. 6, lk. 291–293.
+ **J. Puhvel**, Valéry ja "Fragment du Narcisse". Sissejuhatav märkus. Tulimuld 1959, nr. 1, lk. 39.
+ **F. Sivers**, Kirjutamisest ja lugemisest praegusel Prantsusmaal. Tulimuld 1959, nr. 1, lk. 69–71.
+ **I. Grünthal**, /A. Camus' mälestuseks/. Mana 1960, nr. 1, lk. 40–41.
+ **V. Linnuste**, Sartre'i uus näidend. Vaba Eesti 1960, nr. 2, lk. 61.
+ **J. Aavik**, Järelmärkus. /A. Gide'i "Ärakadund poja tagasitulekule"/. Mana 1960, nr. 2/3, lk. 95.
+ **I. Grünthal**, (Ringvaade). Mana 1960, nr. 2/3, lk. 137–138.
+ (Ringvaade). Mana 1960, nr. 4, lk. 239–240.
+ **V. Linnuste**, Mässudramaatik Yacine. Vaba Eesti 1963, nr. 2, lk. 29.
+ **V. Linnuste**, Schehadé teatriluule. Mana 1963, nr. 2, lk. 111–115.

+ **A. Aspel**, Kaasaegse prantsuse luule suundumisi. Mana 1965, nr. 1+2, lk. 15–21.
+ **A. Aspel**, Vaikusest Albert Camus' "Võõras" ja "Katkus". Nende romaanide eestinduse puhul. Mana 1968, nr. 1 (33), lk. 3–6.
+ **A. Aspel**, Baudelaire'i luulet eesti keeles. Mana 1969, nr. 2 (36), lk. 90–91.
+ **F. de Sivers**, Mõtteid Pascali tõlkimisel. Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi Aastaraamat I. Stockholm 1973, lk. 153–157.

Belgia kirjandus

+ **M. Maeterlinck**, Tarkus ja saatus. Toronto 1955.

Vene kirjandus

I. A. Ahmatova, Reekviem. New York 1967.
+ **V. Kravtshenko**, Ma valisin vabaduse. Stockholm 1948.
+ **B. Pasternak**, Doktor Živago. Stockholm 1960.
II. I. Ivask, Boris Pasternak: revolutsioon ja traditsioon vene kirjanduses. Tulimuld 1959, nr. 1, lk. 60–68; nr. 2, lk. 137–151.
+ **ArA (=A. Adson)**, Nikolai Gogoli 150-nes sünnipäev. Mana 1959, nr. 2, lk. 130–131.
+ **P. Reets**, Dr. Zhivago elu ja surm. Mana 1959, nr. 2, lk. 145–147.
+ **I. Ivask**, Boris Pasternaki romaani ja luule suhteist. Mana 1959, nr. 3, lk. 155–162.
+ **A. Adson**, Georgi Ivanov. Mana 1959, nr. 4, lk. 279–281.
+ **H. H. Puusepp**, Inimene Zhivago. Rahvuslik Kontakt 1959, nr. 7, lk. 39-45.
+ **A. Adson**, 100 a. Tšehhovi sünnist. Mana 1960, nr. 1, lk. 52–54.
+ **A. Adson**, Iseloomulikku vene emigrantide luules. Tulimuld 1960, nr. 4, lk. 315–317.
+ **I. Ivask**, Boriss Pasternak: 10.2.1890 – 30.5.1960. Tulimuld 1961, nr. 1, lk. 74–77.
+ **A. Adson**, Mälestusi Leo Tolstoi 50. surmapäeva puhul. Tulimuld 1961, nr. 2, lk. 152–154.
+ **A. Adson**, Vene kirjanikest pikas paguluses. Tulimuld 1961, nr. 4, lk 304–310; 1962, nr. 1, lk. 48–57.
+ **M. Jürma**, Kas on uusi tuuli nõukogude kultuurielus? Mana 1962, nr. 3, lk. 205–210.
+ **A. Rannit**, Eestindatud "Doktor Živago". Tulimuld 1962, nr. 3, lk. 216-221.
+ **Reporter**, Nad olid nagu vennad. Meie Tee 1963, nr. 1–2, lk. 15.
+ **I. Iliste**, Stalini pärijate kultuuripoliitika. Vaba Eesti 1963, nr. 2, lk. 30–31.
+ **A. Adson**, Kés läksid tagasi. Tulimuld 1963, nr. 4, lk. 258–263.
+ **T. Petrovskaja**, Kuuekümnendad aastad Nõukogude Vene kirjanduses. Tulimuld 1964, nr. 2, lk. 136–144.
+ **A. Adson**, Viis aastat vaba luuletamise eest. Tulimuld 1965, nr. 4, lk. 248-251.
+ **O. Angelus**, "Vaikse Don'i" parandused Kremli direktiivide järele. Eesti Päevaleht 25. II 1966, nr. 46.

+ **A. Adson**, Kahest pagulasluuletajast. Tulimuld 1967, nr. 3, lk. 181–184.
+ **K. Ristikivi**, Laokoon meie ajal. Tulimuld 1968, nr. 3, lk. 190–192.
+ **O. Angelus**, Ehrenburg häbeneb, meenutab ja vaikib Kremli roimadest... Eesti Päevaleht 17. IV 1968, nr. 89.
+ **V. Terras**, Ahmatova Underi tõlkes. Mana 1969, nr. 1 (35), lk. 26–27.
+ **E. Saar**, Jossip Brodski luulest. Aja Kiri 1980, nr. 4–5, lk. 30–32.
+ **S. Soldatov**, Tõetunnetuse põhimõtted. Rahvuslik Kontakt 1981, nr. 4, lk. 26–30; 1982, nr. 1, lk. 28–30.

Ladina-ameerika kirjandus

I. R. Güiraldes, Don Segundo Sombra. Toronto 1961.
II. F. Drewerk, Rubén Darío. Mana 1961, nr. 4, lk. 231–239.
+ **A. Murakin**, Ühe tõlke puhul. Tulimuld 1962, nr. 2, lk. 150–151.

Ungari kirjandus

I. J. Nyirö, Mägede mees. Toronto 1970.
+ **L. Zilahy**, Kaks vangi. I–II. Toronto 1967.
II. + **A. Suits**, Artur Koestler probleemikirjanikuna. Hoiak. Stockholm 1946, lk. 69–73.
+ **J. Schopflin**, Ungari kirjandus paguluses. Tulimuld 1953, nr. 5, lk. 317–318.
+ **A. Murakin**, Märkmeid Imre Madáchist. Tulimuld 1957, nr. 5, lk. 255–257.
+ **I. Iliste**, Järelmärkus. Mana 1961, nr. 2–3, lk. 142.

Itaalia kirjandus

I. G. Guareschi, Don Camillo väike maailm. Stockholm 1957.
+ **A. Possevino**, Kiri Mantova hertsoginnale. Rooma 1973.
II. /I. Silone/ Kauge Kodu 1947, nr. 8/9, lk. 48.
+ **P. Arumaa**, Kirjad Itaaliast. Tulimuld 1952, nr. 5, lk. 269–279.
+ **I. Grünthal**, (Ringvaade). Mana 1961, nr. 4, lk. 275–276.
+ **I. Lipping**, /rets. A. Possevino, Kiri Mantova hertsoginnale/. Mana 1974, nr. 41, lk. 99.

India kirjandus

I. M. Malgonkar, India vürstid. Toronto 1967.
+ **R. Tagore**, Laulupalvelus. Gitandzhali. Toronto 1953.
+ **R. Tagore**, Aednik. Toronto 1956.
+ **R. Tagore**, Kodu ja maailm. Toronto 1971.
+ **R. Tagore**, Puuviljapõim. Rooma 1977.

Poola kirjandus

II. O. Angelus, Kirjanikud Poolast. Eesti Päevaleht 5. V 1959, nr. 31.
+ **I. Iliste**, Järelmärkus. Mana 1961, nr. 2–3, lk. 142–143.

+ **V. Linnuste**, Poola ja Jugoslaavia vabadusdramaatikat. Vaba Eesti 1962, nr. 4–5, lk. 70–71.
+ **O. Angelus**, Kaks põgenikku jutustavad. Eesti Päevaleht 22. VIII 1962, nr. 193.
+ **M. Valgemäe**, Mrożeki "Tango". Mana 1968, nr. 2 (34), lk. 100–101.
+ **T. Parming**, Nobeli laureaat Balti konverentsil Minnesotas. Tulimuld 1982, nr. 3, lk. 161–162.
+ **M. Valgemäe**, Lavavalgelt. Tulimuld 1990, nr. 1, lk. 37–40.

Tšehhi kirjandus

II. R. Vlach, Kaasaegse tšehhi luule teid. Tulimuld 1953, nr. 4, lk. 237–244.
+ **A. Hartmann**, Kuldne linn ja Öö astmes x. Tulimuld 1990, nr. 1, lk. 3–9.

Rumeenia ja jugoslaavia kirjandus

II. I. Grünthal, Ringvaade. Mana 1961, nr. 4, lk. 274.
+ **M. Valgemäe**, Ionesco ja ta "Ninasarvik". Vaba Eesti 1961, nr. 6, lk. 83–84.

Kreeka kirjandus

II. I. Ivask, Vahemerest, Kreekast ja luulest. Mana 1963, nr. 2, lk. 83–94.
+ (Ringvaade). Mana 1963, nr. 3–4, lk. 268.

Hispaania kirjandus

II. Varia. Kauge Kodu 1947, nr. 10/11, lk. 48.
+ **I. Ivask**, Hispaania luulest ja J. Guillén'ist. Tulimuld 1952, nr. 2, lk. 93–98.
+ **I. Grünthal**, (Ringvaade). Mana 1961, nr. 4, lk. 276–277.
+ **E. Kõks**, Lapskuningas ja kargud. Mana 1961, nr. 4, lk. 305–307.

Türgi kirjandus

II. H. Esko, Fazil Hüsnü Daglarca. Sõdur ja Poeet. Tulimuld 1979, nr. 4, lk. 217.

Eskimote kirjandus

II. LTE(=L. Lumiste), Eskimote rahvuslik looming ja kirjandus. Eesti Päevaleht 2. IV 1969, nr. 77.

Eerik Teder

k ORDUSTRÜKID

TAUST

Möödunud sajandi keskpaigast kuni 1940. aastani lahkus Eestist majanduslikel põhjustel paremaid elamisvõimalusi otsima 200 000 eestlast Venemaale, umbes 100 000 aga Ameerikasse, Euroopasse, Austraaliasse jm. Väljarändajail säilis side kodumaaga kuni 1940. aastani (välja arvatud Venemaa, mis oli pärast 1918. aastat Eestist peaaegu isoleeritud), seega olid kättesaadavad nii Eestis ilmunud raamatud kui ajakirjandus. Haritlaste vähesus väljarändajate hulgas oli põhjuseks, miks ei loodud mainimisväärseid uusi kultuuriväärtusi, vaid piirduti tegevusega haridus- jt. seltsides. USA-s ilmus ometi paar ajalehte, ajakiri "Meie Tee" ning mõni väheoluline raamat.

Venemaal tegutses arvukalt eesti haridus- ja kultuuriseltse ning eestikeelseid koole, mis suleti 1930-ndate aastate lõpus. Ilmus mitu ajalehte ja ajakirja ("Oras", "Leegid" jt.), mille avaldamine samuti keelustati 1937. aastal. Kui tsaari ajal ilmus Peterburis ja Moskvas alla poolesaja eestikeelse trükise – peamiselt seltside väljaanded ja põhikirjad, vaid mõni üksik ilukirjanduslik teos –, siis Nõukogude Liidus avaldati küll mitusada eestikeelset trükist, aga enamiku neist moodustasid riigijuhtide kõned, propagandabrošüürid, tõlketeosed ja õpikud. Aastast 1926 tegutses Eesti Proletaarsete Kirjanikkude Assotsiatsioon, 1932–1937 Nõukogude Kirjanike Liidu eesti sektsiooni nime all. Selle liikmete (V. Buki, Eessaare Aadu, V. Juhkumi jt.) looming oli napp ja kannatas pealesurutud ideoloogia all. Väljapaistvaks luuletajaks kujunes Ain Rannaleet. Kirjanikele mõjus negatiivselt nii poliitiline kui kul-

tuuriline isoleeritus – enamik Eesti Vabariigi ajal ilmunud raamatuid oli keelatud. Peaaegu kõik Nõukogude Liidus elanud proletaarsed kirjanikud represseeriti aastail 1936–1937.

Teise maailmasõja keerises lahkus kodumaalt Soome, Rootsi, Saksamaale jm. 60 000–70 000 eesti põgenikku, seega 3–4 korda vähem, kui oli olnud varasemaid väljarändajaid. Nüüd oli kodumaa okupeeritud ja muust maailmast raudse eesriidega eraldatud. Hilisemad põgenikud olid valdavalt poliitilised pagulased ja nende hulgas oli rohkesti haritlasi ning haridusjanulisi noori. Näiteks tegutses Saksamaal, USA, Inglismaa ja Prantsusmaa okupatsioonitsoonides 30 000–40 000 eestlase kohta üle 100 eestikeelse algkooli, ligi paarkümmend gümnaasiumi ning põllutöö-, metsa-, mere- ja kunstikoolid. Poolelijäänud akadeemilist stuudiumi oli Saksa ülikoolide kõrval võimalik jätkata ka Balti Ülikoolis, mis tegutses aastail 1945–1949 Hamburgis ja Pinnebergis. Loengud toimusid saksa keeles, õppejõududena töötasid eesti, läti ja leedu teadlased (eestlasi ligi 50). Eesti osakonna rektorid olid professorid E. Öpik, A. Raun ja J. G. Estam. Filoloogialoenguid pidasid Eduard Bakis, Gustav ja Hildegard Must, Felix Oinas, Ivar Paulson, Alo Raun, Mihkel Toomse, Arthur Võõbus jt. Kahest tuhandest üliõpilasest oli eestlasi kolmsada, nende seas näiteks Ilse Lehiste, Heino Susi, Lauri Vaska. Sõjajärgsel perioodil trükiti rohkesti sõnaraamatuid, õpikuid jm. tarbekirjandust. Ainuüksi Saksamaal ilmus kuni 1946. aasta lõpuni üle paarikümne alg- ja keskkoolide õpiku.

Eksiilis omandas eestikeelne raamat olulise tähenduse – kirjandus aitas alal hoida rahvuslikku identiteeti, oli sillaks kaotatud kodumaa ja uue asukohamaa vahel. 1946. a. kirjutas J. Lõoke valimiku "Põimik koduluulet" saatesõnas, et "iga rida eesti kirjandust, iga värss eesti luulet tähendab meile varandust – koguni pühadust". Vähestel 1944. a. kodumaalt põgenejail oli kohvri põhjas mõni raamat. Seetõttu leiduski näiteks Saksamaa suurimas põgenikelaagris Geislingenis iga üheteistkümne inimese kohta üks Eestis ilmunud raamat, seegi peamiselt sõnaraamat (M. Jürma, 1966). Suure aarde omanikud olid need, kellel oli kaasas "Kalevipoeg", "Kevade", "Tõde ja õigus" või "Nimed marmortahvlil", Suitsu, Underi või Visnapuu luulekogu.

Põgenikelaagrites hakati kohe kirjandust – luulekogusid, omakoostatud laulikuid, antoloogiaid – paljundama. Seda tehti lausa ärkamisaegse vaimustusega; on teada, et Rootsis kirjutas üks põgenik käsitsi ümber terve "Kalevipoja". Selline tegevus aitas nii paljundajail kui lugejail süvendada huvi meie kirjanduse vastu, näiteks on I. Ivask väitnud, et eesti luule sügavused avastas ta koguteost "Arbujad" ümberkirjutamise ajal.

Pagulaste tähtsaimaks rahvuslikuks ülesandeks kujunes H. Parresti väitel "eesti kirjanduse kogumise ja vahendamise aktsioon" (Kauge Kodu 1946, nr. 1). Selle programmi üheks oluliseks osaks said eesti kirjandusklassika ja paljude iseseisvusaegsete teoste **kordustrükid**.

Kirjanduse publitseerimine algas n.-ö. eelpagulusajal ehk Soome päevil, mil lisaks eesti vabatahtlike ajakirjadele "Üle vee" (1944) ja "Kodutee" (1944) ning kirjanduslikule almanahhile "Eesti Looming" (1944–1946) ilmus esimese ilukirjandusliku teose taastrükina Karl Ristikivi *"Tuli ja raud"* (Helsingi–Stockholm 1944). Kavandati teistegi raamatute uuspublikatsioone; A. Oras, E. V. Saks ja A. Mägi hakkasid koostama mahukat antoloogiat "Eesti luule raudvara".

Andres Laur asutas Soomes 1944. a. **kirjastuse** "Orto", pärast samal aastal Rootsi ümberkolimist oli see suurim algupärandite ja kordustrükkide publitseerija aastail 1945–1950 (1951.–1973. a. asus kirjastus Torontos ja avaldas peamiselt tõlkeid). "Orto" võttis kasutusele raamatuklubi põhimõtted, mispuhul iga klubi liige pidi raamatute sarjad ette tellima; igas kuus ilmus üks teos. Klubi liikmetele oli raamatute hind tunduvalt madalam kui hiljem ostes, samuti saatis kirjastus neile mittemüüdavaid kinketeoseid.

Sarjakaupa ettetellimist kasutas edukalt ka 1950. a. B. Kangro poolt Lundis asutatud Eesti Kirjanike Kooperatiiv (EKK), millest kujunes tähtsaim väliseesti kirjastus. Nii "Orto" kui EKK hinnad olid rootsikeelsete raamatutega võrreldes ca 30% madalamad. Rootsis tegutsesid veel "Eesti Raamat", "Välis-Eesti", EMP, "Vaba Eesti" jt.

Sõjajärgseil aastail oli kirjastamine elav ka Saksamaal. Geislingenis taasalustas 1946. a. tegevust varem Pärnus asunud kirjastus "Kultuur", mis hiljem kolis üle Ameerikasse. Loodi ka väiksemaid kirjastu-

si ("Eddy", "Estoexil" jt.). Raamatute avaldamist Saksamaal pärssisid paberipuudus ja trükiloa taotlemine võimudelt; kirjastustegevus rauges pärast pagulaste jaoks äärmiselt ebasoodsat rahareformi.

Kordustrükkide intensiivne avaldamine algas 1946. aastal, mil lugejateni jõudsid A. Gailiti *"Isade maa"*, A. Kalmuse *"Soolased tuuled"*, A. Mälgu *"Hea sadam"* (kõik Vadstena, "Orto" väljaandel), H. Visnapuu luulevalimik *"Tuuline teekond"* (Augsburg 1946, "USA-ala Eestlaste Kirjastus") ning A. H. Tammsaare *"Tõe ja õiguse"* esimene osa koguni kahe kirjastuse – "Kultuuri" (Geislingen 1946) ja "Orto" (Vadstena 1946) väljaandel.

Välismaine Eesti Kirjanike Liit (VEKL) püüdis esialgu suunata kirjastusi avaldama väärtteoste kordustrükke, näiteks soovitati "Ortol" alustada klassika väljaandmist A. H. Tammsaare ja G. Suitsu loomingust. "Orto" avaldas küll "Tõe ja õiguse" viis köidet (Vadstena 1946–48), Suitsu luulekogusid aga oma plaanidesse ei võtnud ja polnud huvitatud edaspidisest koostööst kirjanike liiduga.

"Orto" juures tegutses alguses nõuandva organina kirjastusnõukogu, kuhu kuulusid Johannes Aavik, Juhan Aavik, A. Adson, H. Jänes jt. kultuuritegelased, kuid A. Laur ei arvestanud alati nõukogu ettepanekutega ja toimis pärast Kanadasse kolimist ainuotsustajana.

Kui VEKL sai teada, et UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitations Administration), kelle toetusel oli Saksamaal ilmunud õpikuid (näit. J. Parijõe jt. "Eesti koolilugemik" VI), kavatseb välja anda eesti ilukirjanduse sarja põgenikelaagreis tasuta jagamiseks, siis otsustati juhuslikkuse vältimiseks pakkuda abi valiku tegemises ja ühtlasi kaitsta kirjanike huve paguluses. VEKL-i aseesimees A. Oras esitas UNRRA Londoni peakorterisse mitu märgukirja, kuid kavandatud projekt jäi teostamata.

1940-ndate aastate lõpul süvenes konflikt VEKL-i ja "Orto" vahel, põhjuseks käsikirjade tagasilükkamine, kirjastusepoolne omavoliline teksti kärpimine, minimaalne honorar jm., viies kirjanike endi kirjastuse – Eesti Kirjanike Kooperatiivi (EKK) loomiseni Lundis 1950. aastal. Sellega ühines valdav osa kirjanikest. EKK juhatuse esimeheks valiti A. Gailit, sekretäriks V. Uibopuu, asjaajaja-direktoriks B. Kangro. Kollee-

giumi kuulusid K. Ast-Rumor, A. Gailit, G. Helbemäe, B. Kangro, A. Mälgi ja V. Uibopuu. "Ortole" jäid truuks A. Adson, J. Lattik ja mõned vähetuntud autorid. EKK lõpetas tegevuse 1994. aastal pärast B. Kangro surma, olles publitseerinud kokku 412 teost.

VALIMIKUD, ANTOLOOGIAD

Valimikest ja antoloogiatest koostati ja avaldati esialgu mitmesuguse sisu ja mahuga **laulikuid**, mis aitasid kaasa eestlaste laulutraditsiooni jätkumisele: *"Valimik eesti isamaalaule"* (Helsinki 1944), *"Eesti laulik"* (Vadstena 1944, 2. tr. 1946), *"Eesti laulik"* (1945), *"Ei saa mitte vaiki olla..."* I (Oldenburg 1945), *"Laula, laula, suukene..."* (Detmold 1946), *"Meie laulud"* (Geislingen 1949). Laulikuis leidus nii isamaalisi, religioosseid, tähtpäevadega seotud kui ka populaarseid rahvalikke laule. Enamasti on märgitud nii sõnade kui viisi autor; tekstide hulgas leidub A. Haava, L. Koidula, Fr. Kuhlbarsi, G. Suitsu, K. E. Söödi, M. Veske jt. luuletusi.

Erilist tähtsust omasid **kirjanduslikud valimikud**, mis andsid läbilõike eesti tuntumate autorite loomingust ja teadvustasid meie kirjanduspärandit. Kõik koostajad on vihjanud allikmaterjali nappusele. Soodsamas olukorras olid näiteks H. Jänes ja H. Rajamaa Rootsis, kes said kasutada seal elavate endiste ministrite ja saadikute H. Laretei ja A. Warma rikkalikke raamatukogusid.

Esimesena ilmus Herman Rajamaalt peamiselt noorsoole mõeldud *"Valimik kirjandust"* I (Forssa 1945), mille keskseks teemaks on kodu ja kodumaa-armastus. Valiku pearõhk on sajandivahetuse ja iseseisvusaja kirjandusel. Proosat esindavad A. Gailit, K. A. Hindrey, J. Lattik, M. Metsanurk, A. Mälk, J. Parijõgi, A. H. Tammsaare jt., luulet E. Enno, Juhan Liiv, L. Koidula, V. Ridala, G. Suits, M. Under, H. Visnapuu jt. Lisaks leidub valimikus rahvaluulet ja O. Lutsu lühinäidend "Sootuluke".

Sarnase eesmärgiseadega on Karl Koljo koostatud *"Valimik kirjandust"* I (Augsburg 1948), kuid see sisaldab näiteid varasemast perioodist, peamiselt ärkamisaegsest kirjandusest. Esindatud on autorid K. J. Petersonist kuni J. Tamme ja Jakob Liivini, rohkesti leidub isamaaluulet L. Koidulalt, Fr. Kuhlbarsilt, M. Veskelt jt. Mõned vähetuntud, nostalgilise tundetooniga luuletused on muutunud ajataustal saanud uue tähendussisu (näit. Fr. R. Faehlmanni "Suur on, Jumal, Su nimm"). Proosapaladest on kogumikus avaldatud Fr. R. Faehlmanni müüdid, J. V. Jannseni jt. jutud, pikematest jutustustest veidi kärbitult J. Pärna "Oma tuba, oma luba" ja E. Bornhöhe "Tasuja", näidenditest L. Koidula "Säärane mulk".

Stockholmi Eesti Gümnaasiumi rektori Henno Jänese koostatud *"Kodutuled"* (Vadstena 1946) sisaldab kolm klassikateost koos autorite loomingu lühiülevaadetega – A. H. Tammsaare "Kõrboja peremees", O. Lutsu "Kapsapea" ja F. Tuglase "Popi ja Huhuu". Vaieldav on H. Jänese üldhinnang O. Lutsu loomingule kui eelkõige ajaviitelist laadi kirjandusele (need seisukohad esinevad algselt juba 1938. a. ilmunud kirjandusõpikus ning korduvad eessõnas "Kevadele" (Geislingen 1948) ning õpikus "Ülevaade eesti kirjandusest" (Stockholm 1950)).

H. Jänes koostas ka mahuka luuleantoloogia *"Tuulekannel"* (Helsinki 1948), mis sisaldab eesti rahvalaule ja 20 kirjaniku loomingut – K. J. Petersonist kuni B. Kangroni – koos elu- ja loomelooliste andmetega. Ulatuslikumalt on esindatud E. Enno, L. Koidula, Juhan Liivi, G. Suitsu ja M. Underi luule.

Otto J. Kieseli valimik *"Vikerkaar"* (Stockholm 1955) tutvustab muinasjutte, muistendeid, mõistatusi ja nuputamisülesandeid, rahvanalju, kodu- ja ajaloolisi palu ning tuntud autorite luuletusi.

1960. aastal ilmus Helsingis kaks samasisulist, kuid erinevate pealkirjadega eesti kirjanduse antoloogiat – *"Eesti lugemik"* (koost. L. Vesterinen ja H. Winter) ning *"Sõnavakk. Valimik eesti kirjandust"* (koost. H. Jänes ja H. Winter). Nende ainus erinevus seisneb selles, et esimeses on H. Winteri soomekeelne, teises H. Jänese eestikeelne saatesõna. "Eesti lugemiku" tiitellehel on abistajatena märgitud ka E. Niinivaara ja H. Jänese nimed. Antoloogia aluseks on L. Vesterise

lugemiku esimene trükk (Helsinki 1936), mida H. Winter jt. on täiendanud. Tegemist on kirjandusloolise valimikuga, milles pearõhk lasub varasemal kirjasõnal, seetõttu pidas pagulaskriitika (A. Reinans) seda liiga rahvusromantiliseks ja ärkamisaegseks. Lisaks rahvalauludele on asjatundliku valiku läbi esindatud olulisemad luuletajad ja prosaistid (L. Koidula, Juhan Liiv, A. H. Tammsaare, F. Tuglas, E. Vilde, G. Suits, M. Under jt.), näitekirjanikest vaid O. Luts "Kapsapeaga". Kaasaegsetest autoritest leidub loomenäiteid B. Kangrolt, R. Kolgalt, K. Lepikult, K. Ristikivilt, I. Talvelt ja V. Uibopuult.

Teistel printsiipidel on A. Mägi koostanud *"Valimiku lugemist noortele"* (Stockholm 1978), koondades sinna noorte elu käsitlevaid proosapalu ja romaanikatkendeid kolme põlvkonna kirjanikelt, alates A. H. Tammsaarest kuni E. Toonani. Varasemaist autoreist on esindatud veel M. Metsanurk, F. Tuglas, A. Gailit, A. Kivikas, A. Mälk, R. Janno jt. Seoses eestikeelsete koolide arvu vähenemise ja noorte emakeelse sõnavara ahenemisega on selles teoses mõningaid väheesinevaid ja haruldasemaid sõnu asendatud harjumuspärasematega.

Sisult ja mahult uudsem ja kaasaegsem on Mare Aadli ja Edith Kotka-Nymani koostatud *"Eesti kirjanduse radadel"* (Stockholm 1987), mis on mõeldud kõrgastme ja gümnaasiumi õpilastele ning kõigile eesti kirjandusest huvitatuile. Mahukas valimikus on illustratsioonidena esitatud rohkesti autograafe. Lugemik algab näidetega folkloorist, Käsu Hansu ja K. J. Petersoni loomingust. Lisaks tuntumaile klassikuile on ulatuslikult esindatud ka kaasaegne luule ja proosa nii kodumaal (J. Kaplinski, V. Luik, P.-E. Rummo, H. Runnel, J. Kross, M. Traat jt.) kui eksiilis (G. Helbemäe, B. Kangro, R. Kolk, P. Krusten, K. Lepik, H. Nõu, K. Saarsen, E. Toona, A. Viirlaid jt.).

Täiskasvanuile adresseeritud valimikest jõudis esimesena lugejateni J. Lõokese koostatud *"Põimik koduluulet"* (Geislingen 1946), kus leidub 21 autori loomingut alates K. J. Petersonist ja M. Körberist kuni M. Underi, H. Visnapuu, H. Adamsoni ja B. Kangroni. Ülevaate eesti lüürikast annab Karl Kesa koostatud valimik *"Sinikangas"* (Geislingen 1948), milles on esindatud 32 poeeti pearõhuga iseseisvusaegsel luulel.

Ulatuslikumalt on tutvustatud Juhan Liivi, G. Suitsu, M. Underi ning H. Visnapuu loomingut.

Mahukaim ja esinduslikem on Arvo Mägi koostatud antoloogia *"Eesti lüürika"* I–II (Lund 1958–59), mis sisaldab 47 luuletaja loomingut. A. Mägi alustas antoloogia koostamist juba kodumaal, kuid kõik materjalid jäid Tartusse maha. 1944. aastal tekkis tal Soomes koos A. Orase ja E. V. Saksaga mõte panna kokku üheköiteline luulevalimik, kuid see idee ei teostunud, sest 1944. a. sügisel tuli kiiresti Soomest lahkuda. Pagulasena Rootsis hakkas A. Mägi 1946. a. paiku üksinda valimikku koostama. Professor A. Saareste aitas tal Soome Kirjanduse Seltsi raamatukogust raamatuid tellida, Rootsis oli vajalikke teoseid G. Suitsul ja A. Kivikal. "Eesti lüürikasse" koondatud autorkond ulatub K. J. Petersonist ja Fr. R. Faehlmannist kuni kaasajani, esindades eelistatult iseseisvusaegset ja arbujate luulet. Siit leiab aga ka antoloogiates üldiselt harvaesinevaid luuletajaid nagu Jakob Liiv, J. Lõo, J. Oks, R. Reimann, J. Oengo, P. Viiding. Üks A. Mägi koostatud antoloogia eripära on ka nende kirjanike loomingu esitamine, keda seni poliitilistel põhjustel paguluses oli maha vaikitud, nagu A. Alle, J. Barbarus, E. Hiir, J. Kärner, J. Sütiste, J. Semper. Näiteid on samuti toodud uuemast pagulasluulest (B. Kangro, A. Rannit, A. Vihalemm, K. Ristikivi, I. Laaban, K. Lepik, I. Grünthal, R. Kolk jt.). Eriti suure luuletuste arvuga on esindatud G. Suits, H. Visnapuu, B. Kangro, M. Under, Juhan Liiv ja E. Enno. Antoloogiat väärtustab koostaja pädev ülevaateartikkel eesti luule arengust poolteise sajandi vältel (II köites).

"Eesti lüürika" pälvis nii lugejate kui ka arvustajate tunnustuse. I. Grünthal pidas I köite valikut enamiku autorite puhul õnnestunuks, etteheiteid põhjustas aga näiteks G. Wulff-Õie ja A. Renniti väljajätmine (Mana 1958, nr. 4). H. Salu nimetas "Eesti lüürika" valikut samuti üldiselt õnnestunuks, kuid osutas mitme noore autori puudumisele ja mõne luuletaja, näiteks K. Ristikivi loomingu napile mahule (Mana 1959, nr.4). I. Ivask oli oma analüüsis (Tulimuld 1959, nr. 3) põhjalikum ning kriitilisem. Antoloogiat pidas ta paguluse perspektiivist koostatuks, sellest johtub tema sõnul aja- ning isamaaluule domineerimine. Ivaski arvates on "Eesti lüürikas" esindatud liiga vähe autoreid. Ka tema

vaidlustas ühe või teise konkreetse luuletaja valiku mahtu, pidades seda kas ebapiisavaks (U. Masing), ühekülgseks (J. Semper) või ülepakutuks (G. Suits, B. Kangro, K. Lepik). A. Mägi rõhutas oma vastulauses teesi lüürika subjektiivsusest, mis õigustab ka koostaja isiklikke maitseotsustusi (Tulimuld 1959, nr. 4).

Lisaks eelmainitud väljaannetele ilmus paguluses kaks eesti autorite tekste sisaldavat kogumikku, mille eesmärgiks oli pakkuda repertuaari deklamaatoritele ja näitekunstihuvilistele. Näitleja ning lavastaja Rein Andre kokkupandud *"Valimik ettekandeid"* (Stockholm 1947) sisaldab üldtuntud, peamiselt kodumaateemalisi luuletusi, koostaja poolt dramatiseeritud proosapalu või dialooge (A. Kitzbergi, A. Gailiti, A. Mälgu jt. loomingust) ning põimiku humoreske ja lühijutte (J. Lattikult, Juhan Liivilt, O. Lutsult, V. Pansolt jt.). H. Jänese koostatud *"Sõnajalad"* (San Francisco 1969) on tema varasema raamatu "Valimik deklamatsioone" (Trt. 1935) muudetud ja uuendatud väljaanne, koondades luuletusi, miniatuure, lühijutte, katkendeid proosaklassikast ning lühinäidendeid (O. Lutsu "Ülemiste vanake") või stseene näidenditest (näit. H. Raudsepa "Mikumärdist"). Pagulasautoreist on esindatud G. Helbemäe, V. Kudrese, Heljo Liitoja jt. looming; tõlkenäiteid leidub ka maailmakirjandusest.

Folklooriväljaandeid on paguluses ilmunud kolm. H. Jänese koostatud *"Eesti muinasjutud"* (Vadstena 1949) sisaldab üldtuntud muinasjutte M. J. Eiseni, J. Kunderi, J. Kõrvi, J. Parijõe jt. töötluses. Johannes Aaviku koostatud *"Eesti rahvalaule"* (New York 1970) eessõnas rõhutab V. Kõressaar esteetiliselt aluselt lähtuvaid koostamisprintsiipe ning märgib, et J. Aavik on toiminud sarnaselt "Kanteletari" koostajale E. Lönnrotile, kõrvaldades folkloorsest tekstist juhuslikud vead ja ebatäpsused. Kogumiku kolmas trükk erineb varasemaist (1919, 1935) selle poolest, et "Ilolaul" on avaldatud mitte J. Hurda "Vana kandle", vaid A. Annisti "Lauluema Mari" teksti järgi. Valimikus on publitseeritud J. Randvere (J. Aaviku) ballaad "Öö saladused" Fr. R. Kreutzwaldi muinasjutu "Kuuvalgel vihtlejad neitsid" ainetel.

Valimik *"Eesti vanasõnad"* (Toronto 1972, 2. tr. 1984, koost. U. Jürima) sisaldab üle 1200 vanasõna, kõnekäänu ja fraseoloogilise väljendi, mis on rühmitatud sisulise tähenduse järgi.

Oluliseks kultuuriliseks ja rahvuspoliitiliseks sündmuseks kujunes **rahvuseepose** publitseerimine eksiilis. Fr. R. Kreutzwaldi *"Kalevipoeg"* avaldati koguni kahes trükis (Vadstena 1947, Toronto 1954), H. Mugasto puugravüüridele lisanduvad esimeses väljaandes K. Raua tuntud, teises aga E. Haameri uued ja sugestiivsed illustratsioonid. 1947. aastal trükiti eepost isegi 2000 eksemplari, neist tuhat numereeritud.

LUULE KORDUSTRÜKID

1958. aastal oli kirjastusel "Vaba Eesti" kavas avaldada esimese klassikasarja "Raudraamatukogu" ettetellijaile kingitusena K. J. Petersoni laulude valimik "Luuletused" (Mana 1957, nr. 1). Kogu koostas ja kommenteeris K. Lepik, kes esitas käsikirja koos järelsõnaga kirjastuse omanikule I. Rebasele, kuid majanduslike raskuste tõttu jäi teos ilmumata.

Varasemast luuleklassikast trükiti paguluses **Lydia Koidula** *"Valitud luuletused"* (Vadstena 1949), koostaja H. Jänes, keeleline redigeerija J. Aavik. Valimik koondab peamiselt üldtuntud, rahva teadvusesse kinnistunud värsse. Saatesõnas rõhutab raamatu koostaja poetessi isamaa-, filosoofiliste, kodu-, loodus- ja armastuslaulude kestvust ja aktuaalsust ka kaasajas.

Juhan Liivi loomingust avaldati kaks kogu. *"Valitud luuletused"* (Detmold 1949, koost. ja toim. K. Kesa) sisaldab 52 tuntud luuletust, nagu "Helin", "Isamaale", "Ma lillesideme võtaks", "Must lagi on meie toal", "Üks suu", "Rändaja" jt. ning G. Suitsu pühendusluuletuse "Käkimäe kägu". Esiletõstmist väärivad raamatu illustratsioonid A. Veeberilt. Kirjaniku 100. sünniaastapäevaks ilmus K. Eerme koostatud ja A. Lee monotüüpiatega illustreeritud bibliofiilne valimik *"Kui tume veel kauaks ka sinu maa"* (Toronto 1964), mille eessõna kirjutas H. Oja. Liivi loomingu asendit meie kirjanduse arengus on paguluses esseevormis korduvalt käsitlenud I. Ivask, rõhutades luuletaja soome-ugrilikkust ja kosmilist elutunnetust (Mana 1964, nr. 4–5).

Karl Eduard Söödi *"Elurada"* (Toronto 1951) sisaldab kronoloogilises järjestuses 60 luuletust. Saatesõnas rõhutab koostaja A. Adson K. E. Söödi rolli ärkamisaja järellainetuse ja "Noor-Eesti" vahel ning toob lugejateni kirjaniku eluloo detaile, mis Eestis teadmata – ka K. E. Sööt üritas 1944. aastal kodumaalt põgeneda.

B. Kangro pani kokku **Ernst Enno** luulevalimiku *"Kadunud kodu"* (Göteborg 1950), kirjutades sellele ka eessõna. Tegemist on lühendatud ja järjestuses pisut muudetud versiooniga B. Kangro koostatud E. Enno "Valitud värssidest" (Trt. 1937). Saatesõnas antakse ülevaade E. Enno luule kujunemisest ja arengust ning rõhutatakse kirjaniku kodu- ja koduigatsusluule südamelähedust pagulaste jaoks. "Kadunud kodu" sisaldab 52 luuletust. Kirjastus "Orto" jättis paraku trükkimata valimiku ca 1,5 kuni 2 autoripoognalise lõpuosa, mistõttu puuduvad näiteks nii nimiluuletus kui üldtuntud "Koduigatsus" jpt. luuletused. Selline kirjastuse omaniku A. Lauri omavoli süvendas veelgi pingeid pagulastest kirjanikkonna, eriti B. Kangro ja "Orto" vahel ning kiirendas omakorda Eesti Kirjanike Kooperatiivi teket.

Gustav Suitsu luulest publitseeriti paguluses uuesti kõik senilmunud luulekogud: *"Elu tuli"* (5. tr. Stockholm 1947), *"Tuulemaa"* (3. tr. Stockholm 1953) ja *"Kõik on kokku unenägu"* (3. tr. Stockholm 1954), neist viimased kaks A. Johani illustratsioonidega. Faksiimileväljaandena, A. Vabbe illustreeritult avaldati ballaadi *"Lapse sünd"* kolmas trükk (Stockholm 1957). Kõigi taastrükkide teksti ja kompositsiooni aluseks on autori redigeeritud ja viimistletud "Kogutud luuletuste" (Trt. 1938) tekst.

G. Suitsu loomingu mahukaim ja kõige täielikum väljaanne on K. Lepiku koostatud *"Kogutud luuletused"* (Uppsala 1963), kus leidub nii üksikkogudest välja jäetud luuletusi kui ka kirjaniku poolt hiljem muudetud versioonide algvariante ja vahepealseid teisendeid. See teaduslikult korrektselt ettevalmistatud osa hõlmab raamatust peaaegu 200 lehekülge. Varem ilmunud luulekogude teksti osas on arvestatud autori viimast tahet: aluseks on viimaste Suitsu eluajal ilmunud trükkide tekst. Kogumikku on lisatud A. Mägi pikem essee "Gustav Suitsu luule äärjooni". K. Ristikivi on "Kogutud luuletusi" nimetanud raama-

tuks, mis on "samal ajal ka Suitsu luule saamis- ja arengulugu" (Teataja 1964), I. Ivask pidas väljaannet praktiliseks eesti poeetikaks, mis paneb aluse teaduslike monograafiate kirjutamisele (Tulimuld 1964, nr. 3).

H. Kiiski koostatud *"Valitud luuletused"* (Stockholm 1983) sisaldab 47 üldtuntud luuletust.

A. Mägi on tõdenud, et G. Suitsu mitmetahuline luule on eriti murrangu- ja kannatusteperioodidel olnud eesti lüürika eetiliseks selgrooks ja südametunnistuseks; B. Kangro nimetab Suitsu euroopa-mõõtmeliseks luuletajaks (Tulimuld 1956, nr. 3).

Rohkesti on taasavaldatud ka **Marie Underi** loomingut. Ilmunud on valimik *"Sõnasild"* (Vadstena 1945), kordustrükina *"Rõõm ühest ilusast päevast"* (Göteborg 1948), poetessi enda, A. Adsoni, A. Orase ja A. Ranniti koostatud mahukas valikkogu *"Südamik"* (Stockholm 1957), autori redigeeritud *"Kogutud luuletused"* (Stockholm 1958) ning ballaad *"Taevaminek"* (Stockholm 1963) koguni kahes trükis – luksusväljaanne S. Leitu värviliste illustratsioonidega ja K. Lutsu illustreeritud bibliofiilne raamat.

"Kogutud luuletustes" on Under redigeerinud mitmete varasemate sensuaalsete luuletuste tekste, kusjuures esialgseid variante ei ole lisatud. A. Orase pikemas esseistlikus eessõnas "Marie Underi luule" analüüsitakse poetessi loomingu arengut ja kohta meie kirjanduses, sedastades tema ja G. Suitsu mõju eesti lüürika veelkordsele uuenemisele arbujate kaudu. Hilisemas lühimonograafias "Marie Under" (Lund 1963) nimetab A. Oras Underit meie ja Põhjamaade ja võib-olla ka kogu nüüdisaja suurimaks naisluuletajaks. Underi loomingut on lisaks A. Orasele käsitlenud veel näiteks V. Kõressaar (Tulimuld 1963, nr. 1) ja A. Aspel (Mana 1974, nr. 41). P. Laan on arvustanud valimiku "Sõnasild" koostamisprintsiipe, osutades sensuaalsete sonettide puudumisele. "Südamikuga" jääb ta rohkem rahule (Mana 1958, nr. 2).

Artur Adsonilt on ilmunud valimik *"Värsivakk"* (Stockholm 1959), sisaldades loomingunäiteid kaheksast kogust, sealhulgas aastaist 1932–1938 pärinevast käsikirjalisest kogust "Rahumäe kannel" – viimane ilmus raamatuna Lundis 1973. a. "Värsivakk" sisaldab autori sadakond

tuntumat murdeluuletust. R. Kolk on hinnanud Adsoni luule ja selle murdekeele poeetilist hingust, teisalt aga taunis ta mõne üldtuntud luuletuse redigeerimist (Mana 1959, nr. 2). V. Kõressaar on pidanud Adsonit lõunaeestikeelse luule taaselustajaks ning arbujate-eelseks kõige prantsuslikumaks luuletajaks (Mana 1977, nr. 44).

Henrik Visnapuu loomingust nägid trükivalgust valikkogud *"Tuuline teekond"* (Augsburg 1946) ja *"Periheel. Ingi raamat"* (Geislingen 1947), mis koondavad valdavalt varemilmunud luulet, ning *"Kogutud luuletused"* I ja II (Stockholm 1964–65). Viimasele on pikema eessõna kirjutanud A. Mägi, kes muuhulgas sedastab Visnapuu mõju K. Lepikule ja nn. sõduriluuletajatele. "Tuulise teekonna" väljaandmist peab H. Parrest oluliseks kultuurisündmuseks (Kauge Kodu 1947, nr. 10/11).

Ootamatu oli **August Alle** väikese valimiku avaldamine Rootsis. Alur Reinans, kes oli üliõpilasena huvitunud 1920-ndate aastate ajaluulest, ladus ja trükkis bibliofiilse väljaandena 35 eksemplaris Alle *"Puseriti riimid"* (Uppsala 1959), mis sisaldab 11 luuletust kogust "Carmina barbata" (Trt. 1921).

Hendrik Adamsoni looming oli kodumaal mõlema okupatsiooni ajal rahvusliku meelsuse pärast põlu all. Eestis on tema luulest pärast sõda avaldatud vaid lühike valimik "Väikese luuleraamatu" sarjas (Tln. 1965), paguluses osutus ta aga korduvalt publitseeritud autoriks.

Kohe sõja järel ilmus Saksamaal bibliofiilse väljaandena ja E. Kõksi illustreeritult Adamsoni loodus- ja mõttelüürika valimik *"Kolm pilku"* (Geislingen 1947, koost. A. Kosesson ja E. Kõks). Raamat algab A. Ranniti värsstervitusega autorile ning sisaldab valdavalt aastail 1942–1944 ajakirjades avaldatud luuletusi. Saatesõnas iseloomustab H. Parrest poeeti looduse ja elu ürgsemate nähtuste kirjeldajana ning rõhutab tema oskust loovalt edasi anda nii vanemat kui uuemat rahvaluulet. H. Adamsoni *"Kogutud luuletused"* (Stockholm 1963) koostas A. Mägi, kirjutades väljaandele ka uurimusliku järelsõna. Teose illustratsioonid pärinevad O. Pajult. Lisaks kuues luulekogus ilmunud tekstidele on "Kogutud luuletustes" publitseeritud ulatuslik järelpõimik ajakirjanduses avaldatud ja käsikirjalisest loomingust. Seega jõudis lugejani Adam-

soni peaaegu kogu Rootsis kättesaadav luulepärand, kõrvale jäi vaid osa ajalehtedes ja vähetuntud väljaannetes ilmunust, samuti esperantokeelne looming. Järelsõnas analüüsib A. Mägi võrdlevalt murde- ja kirjakeelset loomingut, luuletuste poeetilist omapära, elu- ja loodustunnetust ning tõdeb, et "koos Juhan Liiviga on Adamson osutunud ühe meie tänapäeval viljakaima luulevooluse ergutajaks ja juuretise andjaks – see talupoja-Orfeus...". Adamsoni loomingu mõjutusi näeb A. Mägi nii Alveri, Kangro kui Vihalemma luules.

Adamsoni nekroloogis on J. Kaup esile tõstnud kirjaniku luule eleegilisust, pehmust, intiimsust ja huumorit (Kauge Kodu 1946, nr. 3).

Arbujad omandasid väliseestlaste jaoks lausa sümboolse ja prohvetliku tähenduse. Erilise koha saavutas kodumaal sisepagulasena peaaegu vaikinud **Uku Masing**, kelle esikkogu *"Neemed Vihmade lahte"* ilmus isegi kahes kordustrükis (Stockholm 1959, Toronto 1985), neist esimene Herman Talviku haruldaste illustratsioonidega ja I. Ivaski eessõnaga, teine esitrüki faksiimileväljaandena. A. Oras on 1959. aastal ilmunud raamatut nimetanud kunstiliselt kujunduselt üheks ilusamaks kogu eksiilajaloo kirjandustoodangus (Mana 1959, nr. 3).

Raamatu eessõnas rõhutab I. Ivask Masingu luule nägemuslikkust, prohvetlikkust ning kosmogoonilist algjõudu, paigutades eesti luuletaja maailmakirjanduse kontekstis muuhulgas näiteks W. Blake'i ja G. M. Hopkinsi lähedusse. Ühtlasi nendib ta Masingu mõjutusi K. Lepiku ja I. Grünthali loomingule. Sügavat usklikkust peavad poeedi loomingu oluliseks jooneks ka A. Mägi ja K. Ristikivi.

Siinkohal väärib esiletõstmist asjaolu, et kodumaal siseemigrandiks nimetatud Uku Masingu viie luuleraamatu esitrükid ilmusid paguluses aastail 1965–1985 peamiselt Vello Salo kaasabil või kirjastamisel: *"Džunglilaulud"* (Stockholm 1965), *"Udu Toonela jõelt"* (Rooma 1974), *"Piiridele pyydes"* (Rooma 1974), *"Aerutades hurtsikumeistriga"* (Toronto 1983) ja *"Kirsipuu varjus"* (Scarborough 1985).

Heiti Talviku *"Kogutud luuletused"* (Huddinge 1957) sisaldab kirjaniku mõlemas kogus avaldatule lisaks ka ajakirjanduses trükitud luuletusi. Teose eessõnas nimetab A. Oras Talvikut eesti luules 1930-ndatel aastatel toimunud idealistliku revolutsiooni südameks ja südametunnistuseks. A. Aspel on tõdenud H. Talviku saatuseluule kasvavat mõju kaasajal (Mana 1958, nr. 4), I. Grünthal osutanud poeedi unenäoliselt painavale kosmilisusele (Mana 1957, nr. 1), A. Rannit tõmmanud paralleele nii kunstnike Goya ja Fra Angelico kui Juhan Liivi ja Marie Underiga. A. Mägi lisab omalt poolt veel kaks aspekti – tema arvates on Talvik üks väheseid eesti lüürikuid, kes aimab 30-ndate aastate keskel prohvetlikult lähenevat maailmakatastroofi, kuid ennustab uue hommiku karmi kohut ja õhutab ööle kinnast näkku heitma. Teiseks, Talvik ei kasuta küll kordagi sõna "isamaa", on aga samas meie silmapaistvamaid isamaaluuletajaid.

Betti Alveri loomingust on paguluses ilmunud kaks valimikku – *"Luuletused ja poeemid"* (Stockholm 1956) ning *"Uued luuletused ja poeemid"* (Toronto 1968). Esimese eessõnas käsitleb A. Oras Alveri luuletajakäekirja arengut ning teadvustab H. Talviku osatähtsust tema kujunemisel poetessiks. Alveri loojanatuuri iseloomustavad "järelejätmatu vaimne otsing, siseheitluste vitaalsus, subtiilsus ilma blaseerumuseta, julgus suureks vormiks, valmisolek traagikale näkku vaatamiseks ilma kohkumata, võpatumata ja orientatsiooni kaotamata". Teise valimiku saatesõnas sedastab H. Grabbi Alveri loomingu uut, kõrgemat kvaliteeti. A. Mägi on poetessi "ürgarbujaks" nimetanud, K. Ristikivi pidanud oluliseks luuletaja rolli vaimuvabaduse ja kunstipühaduse kaitsmisel.

Bernard Kangro kodumaal ilmunud luuletused on uuesti avaldatud valimikes *"Ajatu mälestus"* (Lund 1960) ja *"Minu nägu"* (Lund 1970) ning *"Kogutud luuletusi"* I–II (Lund 1990–1991). Neist varaseima, mis sisaldab paremiku kirjaniku esimesest viiest luulekogust, koostas I. Ivask. Peamine rõhk lasub kodumaal ilmunud töödel. Eessõnas rõhutab koostaja Kangro varasema loomingu värskust ja autori fatalistlikku kiindumust loodusesse. A. Vihalemma arvates oli Kangro looming selles valimikus kergekäeliselt pooleks jaotatud, otstarbekam olnuks piirduda kolme kodumaal ilmunud koguga (Mana 1960, nr. 4).

Ülejäänud kaks valimikku pani kirjanik ise kokku, piirdudes vaid minimaalse keelelise viimistlusega. "Minu nägu" sisaldab üksikkogude kaupa koos mõne vahetsükliga peaaegu kogu Kangro loomingu.

"Kogutud luuletustesse" on autor lisanud varasemaid käsikirja jäänud luuletusi ning ajakirjanduses ilmunud värsse. (1991. aastal on ta "Tulimullas" nr. 1 avaldanud veel kolm aastail 1936–37 "Meie Nooruses" ja "Loomingus" trükivalgust näinud luuletust.) Kangro on oma luuletused enamasti täpselt dateerinud, pakkunud täiendavat teavet üksikute kogude ja tsüklite kohta ning lisanud faktitihedaid kommentaare. Selliseid koostamisprintsiipe on hinnanud nii R. Kolk, A. Oras kui A. Hartmann. Viimatimainitu leiab näiteks, et "Kogutud luuletused" on teadlikult suunatud tulevikku, uutele lugejatele ja uurijatele Kodu-Eestis (Tulimuld 1990, nr. 4). Kangro asendit teiste arbujate hulgas on käsitlenud nii K. Ristikivi kui A. Mägi.

Ain Kalmus avaldas oma varasemat värsiloomingut kodanikunime E. Mänd all ilmunud kogus *"Luuletused"* (Toronto 1981).

Alates 60-ndatest aastatest kasvas paguluses sünkroonne huvi eesti nooremate luuletajate vastu, kelle loomingust on avaldatud kordustrükke ning perioodikas arvustatud nende Eestis ilmunud raamatuid. **Jaan Kaplinski** kogust *"Tolmust ja värvidest"* ilmus faksiimileväljaanne (Toronto 1982). Raamatu ilmumist kodumaal pidas Ilse Lehiste suursündmuseks, nähes Kaplinski assotsiatiivsete värsside seoseid eesti luule ürgallikatega ja leides paralleele Juhan Liivi, U. Masingu, I. Laabani ja teistega (Mana 1968, nr. 33).

Hando Runneli esimesed kümme kogu ilmusid koondväljaandena *"Üheksaväerohi ehk Verbascum thapsus L"* (Toronto 1985), lisaks publitseeriti samalt autorilt kordustrükina *"Laulud eestiaegsetele meestele"* (Toronto 1988). I. Mikiver on Runnelit nimetanud oma sugupõlve lipukandjaks (Aja Kiri 1980, nr. 6).

Bibliofiilne kaksikväljaanne – **Viiu Härmi** *"Aomaastikud"* ja **Paul-Eerik Rummo** *"Kusagil tuksub süda"* (Toronto 1989) sisaldab kuus luuletust kummagi kirjaniku autograafina.

Doris Kareva neli esimest kogu – "Päevapildid", "Ööpildid", "Puudutus" ja "Salateadvus" – ilmusid pealkirja all *"Võhumõõk ehk Iris caprea V"* (Toronto 1986). Lisatud on mõned perioodikas avaldatud luuletused, samas on publitseeritud P.-E. Rummo arvustus poetessi kogule "Salateadvus". D. Karevalt on ümbertrükina avaldatud ka luule-

kogu *"Vari ja viiv"* (Toronto 1988). Kõik viimatimainitud raamatud – Kaplinskist Karevani – avaldas Kanadas oma kulu ja kirjadega professor Vello Salo. Väljaannete trükiarv kõikus 50-st 400-ni, mistõttu nimetatud teosed pole paljudele teada ega esine ka bibliograafiates.

PROOSA KORDUSTRÜKID

Vanimaks paguluses taasavaldatud autoriks osutub **Friedrich Wilhelm (Reedik Willem) Willmann**, kelle *"Valmid"* (Rooma 1975) ilmusid kahes väljaandes, teine seejuures samast trükilaost pisut lühendatud tekstiga ka bibliofiilse trükisena. Tegemist on H. Salu koostatud asjatundliku valimikuga omal ajal populaarsest rahvaraamatust "Juttud ja Teggud" (4. tr. 1838). Kodumaal ilmus samal, 1975. aastal faksiimileväljaanne Göttingenist leitud "Juttud ja Teggud" esmatrükist (1782), millele uurimusliku järelsõna kirjutas A. Vinkel.

Proosaklassikutest on enam tähelepanu pööratud **Eduard Vildele**, kelle loomingust on pagulaslugejale kättesaadavaks tehtud mõlemad tippromaanid *"Mahtra sõda"* (Vadstena 1949, eessõna H. Jäneselt) ja *"Mäeküla piimamees"* (Vadstena 1948), kusjuures viimase teksti on redigeeritud esitrüki (1916), mitte "Kogutud teoste" (1923–35) järgi. Valimiku *"Jutustused"* (Huddinge 1958) koostaja H. Salu koondas sinna peamiselt maapaoaastatel kirjutatud novellid ja jutustused, mida ta pidas Vilde loomingus kunstiküpsemaiks ja viimistletumaiks. Järelsõnas on H. Salu teoste analüüsi kõrval esitanud ka uusi fakte kirjaniku elust Kopenhaagenis.

Paguluses on palju tähelepanu pühendatud kodumaal aastakümneid keelatud kirjanikule **Karl August Hindreyle**, kelle loomingust publitseeriti uuesti seitse raamatut, neist viis täiskasvanud lugejale adresseeritut: romaanid *"Urmas ja Merike"* (Vadstena 1948), *"Sündmusteta suvi"* (Toronto 1953), *"Nõid. Loojak I"* (Stockholm 1948) ja *"Lembitu. Loojak II"* (Vadstena 1949), lisaks *"Kogutud novellid"* I (Stockholm 1962, väljaande järgmisi köiteid ei suudetud enam avaldada). Novellide köite pikemas järelsõnas rõhutab A. Oras kirjaniku laia aineala, värskust, sümpaatiat inimeste ja eriti loomade vastu. Ta võrdleb Hindrey novelle tunnustavalt teiste eesti kirjanike loominguga (A. Gailit, F. Tuglas, P. Vallak jt.) ning isegi maailmakirjandusse kuuluvate novellistidega (N. Gogol, A. Tšehhov). P. H. Reets on väitnud, et hingelise seisukorra rekonstrueerimine Hindrey ajaloolistes romaanides, eriti "Loojakus" on need tõstnud tavalisest kõrgemale tasemele, "Sündmusteta suve" peab ta üheks parimaks teoseks 1930-ndate aastate kirjanduses (Tulimuld 1975, nr. 4).

Anton Hansen Tammsaare on olnud loetavamaid ja armastatumaid klassikuid nii Kodu- kui Välis-Eestis. Paguluses ilmusid kordustrükina romaanid *"Elu ja armastus"* (Toronto 1951), *"Ma armastasin sakslast"* (Stockholm 1956, järelsõnas analüüsib H. Salu üht Tammsaare loomingu põhiprobleemi – vastamata armastust), *"Põrgupõhja uus Vanapagan"* (Göteborg 1952). "Kõrboja peremees" avaldati 1946. a. kogumikus "Kodutuled". Epopöa *"Tõde ja õigus"* viis köidet anti välja koguni kahes trükis (Geislingen 1946–1948; Vadstena 1946–1948). Seda tuleb pidada erakordseks saavutuseks: 7% eestlaskonnast suutis kogu epopöa avaldada üheksa aastat varem, kui kodumaal esimene kordustrükk ilmus.

Valimik *"Jutustused"* (Stockholm 1957) sisaldab paremiku aastail 1901–1907 kirjutatud töödest ning ajastu probleeme ja kirjanduslikke põhisuundi, samuti kirjaniku kujunemisteed tutvustava eessõna H. Salult. Valimiku teine ja kolmas köide jäid ilmumata. Seda ette aimates rõhutas A. Reinans, et õigem olnuks alustada teisest köitest, s.o. huvipakkuvamatest üliõpilasnovellidest (Mana 1958, nr. 2).

"Tõde ja õigus" on ka paguluses olnud sagedaseks käsitlusaineks. A. Mägi on rõhutanud romaanisarja probleemide aktuaalsust kaasajalgi ning teose kuulumist maailmakirjandusse (Tulimuld 1955, nr. 2). A. H. Tammsaare elu ja loomingu kohta on ilmunud arvukalt artikleid ja esseid (autoreiks M. Heltzer, M. Jürma, B. Kangro, A. Mägi, F. Oinas, V. Uibopuu, A. Willmann jt.). Kirjaniku isikuga seonduvaid mäles-

tusi on avaldanud A. Arras, M. Jürma, V. Kures, L. Lindsaar-Eliaser, T. Tilgre, L. Trett jt.

A. H. Tammsaare kaasaegseist on **Mait Metsanurk** esindatud kolme raamatu kordustrükiga – *"Isamaa õilmed"* (Toronto 1965), *"Ümera jõel"* (Süssen-Württ 1949) ning *"Kutsutud ja seatud"* (Toronto 1969), **Mats Mõtslane** aga romaaniga *"Mu kodu"* (Toronto 1952).

Üks olulisimaid kirjastamissaavutusi paguluses on **Jaan Oksa** kirjandusliku loomingu esmakordselt tervikuna kättesaadavaks tegemine. Sama trükilaoga publitseeriti kaks raamatut: *"Kogutud teosed"* (Visby 1957) ja *"Teosed"* (Stockholm 1957). Viimasest on välja jäetud artiklid, kirjad, luuletused ja kirjutised J. Oksa kohta. Koostajad ja redigeerijad olid I. Grünthal, I. Rebane ja R. Riitsalu, kujundaja-illustraator A. Vihalemm.

J. Oksa "Kogutud teoste" vajalikkust toonitati korduvalt juba Eestis 1930-ndail aastail (O. Kuningas, O. Tooming jt.). J. Semper hakkaski väljaannet ette valmistama, kogudes ka ajakirjanduses ilmunud töid ja käsikirju A. Adsonilt jt. 1941. aasta sõjasuvel hävisid kogutud materjalid tules, sama saatus tabas J. Oksa käsikirju F. Tuglase kodus. Sõjajärgsel perioodil ei tulnud J. Oksa väikseimagi valiku avaldamine Eestis kõne alla, kuna kirjanduspoliitikud (M. Laosson jt.) ründasid teravalt Oksa kunstilisi tõekspidamisi.

"Kogutud teostes" avaldati kõik koostajaile kättesaadavad olnud J. Oksa seni trükis ilmunud proosapalad, luuletused ja artiklid, kaks kirja F. Tuglasele, A. Adsoni luuletus "Pühendüsess" ning A. Adsoni, A. Looringu, A. Kalda, D. Palgi, J. Semperi ja F. Tuglase artiklid kirjanikust. Eessõnas tõdeb I. Grünthal, et Oksa looming on "kustutamatu tulepesa. /—/ Oks tahtis vaadata silmade taha ja temast sai alateadvuse anatoom. Ajude mässuks valis ta lahtised loitsud. Ta nõiakepiks on sisevaatlus. Eesti kirjanduse esimese moodsa inimesena nägi ta üle oma aja. Ta loomingu magmas tuksleb tükeldatud tänapäev."

Üksmeelse tunnustusega võttis "Kogutud teosed" vastu kriitika, pidades seda väljaannet oluliseks saavutuseks eesti kultuuri säilitamisel ja edasiviimisel. Lausa superlatiive kasutas A. Reinans: "Ei meenu ridu, võimsamaid ja jõuküllasemaid kui Oksa omad. /—/ Millega ei saadud

hakkama enne sõda vabas Eestis, on nüüd teoks saand. /—/ Jaan Oksa kogutud teosed on seni võimsaim manifestatsioon meie kultuuri-jõust ja tahtest paguluses" (Mana 1958, nr. 2). E. Kõks konstateeris, et kunstilis-kujunduslikust küljest ei saa Oksa teosekogumikuga võrrelda ühtki vabariigiaegset ega ka pagulasraamatut (Mana 1958, nr. 3).

Karl Rumor on oma varasemat lühiproosat taasavaldanud kolmes raamatus – novellivalimikes *"Kuldlind"* (Lund 1959) ja *"Tuuleviiul"* (Lund 1962) ning miniatuuride kogus *"Liivakella all"* (Lund 1971). Autor on tekste mõnel puhul veidi redigeerinud, kahes viimases raamatus leidub osaliselt ka uudisloomingut. "Kuldlinnus" domineerivad idüllilised novellid varasematest kogudest "Mürgine vili" (Tln. 1926) ja "Sammud kaduvikku" (Trt. 1928). I. Iliste taunis valiku ühekülgsust, avaldades kahetsust et valimikus puudub Rumorile iseloomulik erootiline temaatika (Mana 1960, nr. 4). Võimalik, et kriitika mõjul võttiski Rumor "Tuuleviiulisse" peamiselt armastusega seotud novelle.

Friedebert Tuglaselt on taastrükitud kolm teost – romaanid *"Felix Ormusson"* (Toronto 1951) ja *"Väike Illimar"* (Huddinge 1958) ning *"Kogutud novellid ja väikepalad"* I (Huddinge 1957). "Väikese Illimari" järelsõnas vihjab A. Oras soome proosa, esmajoones A. Kivi tõlkimisest saadud impulssidele realistliku romaani kirjutamiseks. A. Oras peab teost ennast klassikaliseks ja väga inimlikuks, hinnates kõrgelt selle uudset stiili. Parimaid Tuglase novelle loeb A. Oras sajandi alguse eesti proosa tippude hulka kuuluvaks.

I. Grünthal leiab, et Tuglase loomingut läbib jaanoksalik tunnetus: "kunst on see ainuke, mida teenides inimene häbi ei tunne". Samas peab Grünthal Tuglast uuskrititsismi eelkäijaks (Mana 1957, nr. 1). V. Kõressaar on soovitanud avaldada Tuglase loomingust kordustrükina ka "Unelmate maa", samuti omaette raamatuna kuus seni kogudes ilmumata novelli (Tulimuld 1969, nr. 4).

Lugejate eriliseks lemmikuks jäi ka välismaal **Oskar Luts**, kellelt peale *"Kevade"* kolme kordustrüki (Vadstena 1947, Geislingen 1948, Toronto 1980, viimane sisaldab ainult I osa) on taaspublitseeritud *"Suvi"* I (Göteborg 1951) ja II (Toronto 1951), *"Tootsi pulm"* (Toronto 1952), romaan *"Tiiling"* (Toronto 1952), jutustus *"Tagahoovis"* (Toronto 1969)

ning mälestuste esimene köide *"Talvised teed"* (Toronto 1954). V. Kõressaar pidas Tallinnas aastail 1953–1967 ilmunud "Teoste" sarja tekstoloogilist väärtust paiguti küsitavaks ja soovitas avaldada ka "Sügis" ja neid mälestuste köiteid, mis "Teoste" sarja ei olnud mahtunud (Tulimuld 1969, nr. 4).

Albert Kivikas avaldas teistkordselt, ümbertöötatud kujul romaani *"Nimed marmortahvlil"* (I) (Vadstena 1947) ja novellide- ning juttudekogud *"Sookaelad"* (Lund 1952), *"Tulililled"* (Lund 1957) ja *"Verimust"* (Lund 1968). Viimase saatesõnas selgitab autor mitmete novellide tõsielulist tagapõhja, rõhutades raamatu sõjavastasust.

August Gailit on üks enimavaldatud kirjanikke paguluses – peaaegu kogu ta kodumaal valminud looming on uuesti välja antud. Gailitilt taasilmusid romaanid *"Muinasmaa"* (Lund 1965), *"Toomas Nipernaadi"* (Vadstena 1947, uustrükk Eestis Tln. 1967), *"Isade maa"* (Vadstena 1946), *"Karge meri"* (Vadstena 1949) ja *"Ekke Moor"* (Lund 1960), lisaks kaks novellikogu: *"Viimne romantik"* (Vadstena 1949) ja *"Ristisõitjad"* (Toronto 1953). "Muinasmaa" eessõnas "Noor Gailit ja tema aeg" vaatleb A. Mägi romaani asendit teiste suvitusromaanide hulgas ning arvab teose "Toomas Nipernaadi" algversiooniks.

Võrdluses Hamsuni tegelastega on A. Mägi 1986. a. Gailiti Nipernaadit pidanud hoopis puhtakujulisemaks, sümboolsemaks ja romantilisemaks hulkuri kujuks, "Ekke Mooris" aga näinud kompositsioonilist sarnasust Ibseni "Peer Gyntiga". H. Elleri arvates pole "Ekke Moor" Nipernaadi kahvatum kordamine, vaid ühise teema ja idee süvendamine ja edasiarendamine (Tulimuld 1961, nr. 1).

Peet Vallaku *"Valitud novellid"* I (Stockholm 1959) sisaldab kirjaniku novellistika humoristlikuma osa. Valimiku järelsõnas hindab H. Salu kirjaniku uudset ainestikku, isikupärast väljendusvormi, paradoksaalseid kõrvalkäänakuid ja ootamatuid detaile. I. Ivask on leidnud Vallakus hingesugulust K. Ristikiviga, nähes nende ühisjoontena kergelt iroonilist huumorit, psühholoogilist vaatlust, lihtsustamatut tõelisuse armastust, rahvalikku, kuid distsiplineeritud jutustamisviisi (Mana 1959, nr. 2).

Pedro Krusteni varasemat loomingut esindab vaid valimik mälestusi ja jutustusi *"Hiiekaldal"* (Heidenheim/Brenz 1948), mis on tegelikult "Purustatud pesa" (Trt. 1940) teisendatud, kolmas trükk. Paar jutustust on raamatust välja jäetud, paarile memuaarsele palale lõpuosa juurde kirjutatud.

Erilise tähelepanu osaliseks on saanud **August Mälk**, temalt ilmus kordustrükina kaheksa täiskasvanuile mõeldud raamatut. Taasavaldati romaanid *"Kivine pesa"* (Lund 1966), *"Surnud majad"* (Vadstena 1947), *"Õitsev meri"* (Vadstena 1948), *"Läänemere isandad"* (Toronto 1951), *"Taeva palge all"* (Vadstena 1950) ja *"Hea sadam"* (Vadstena 1946). Ilmusid ka jutustuste kogud *"Mere annid"* (Lund 1960) ja *"Kadunud pääke"* (Lund 1970). Neist enamiku on autor uueks trükiks redigeerinud. "Mere andide" eessõnas hindab R. Kolk kõrgelt Mälgu oskust luua kunstilisest küljest harmoonilisi romaanikangelasi, kirjaniku keele lihtsust ja varjundirikast sõnavara. H. Eller toonitab Mälgu loomingus harmoonilisust ja hingelise tasakaalu otsimist (Eesti Päevaleht 1975).

Ain Kalmuse romaani *"Soolased tuuled"* (Vadstena 1946) on mõnes käsitluses peetud romaani esitrükiks, kuna tegelik esmatrükk (Tln. 1944) hävis Tallinna pommitamisel ja säilinud lao järgi trükiti uus tiraaž.

Paguluses on uuesti välja antud **Elmar Õuna** kaks Hiiumaa-ainelist romaani. Nii *"Meri ja maa"* (Stockholm 1977), mis ilmus algselt 1943–1944 "Eesti Sõna" joonealusena, kui ka *"Unustatud naised"* (Stockholm 1992) võeti kriitika poolt soodsalt vastu, leides ajadokumendina mõjuvates teostes aktuaalsust ka kaasaja seisukohalt.

Veel on kordustrükkidena publitseeritud kirjanduslikult vähemkaalukaid teoseid nagu **Helmi Põllu** *"Sõdurikast"* (Toronto 1952) ja **Kalju Rahu** (kodanikunimega Ferdinand Kool) *"Isamaa eest"* (Vadstena 1950). **Edgar V. Saks** avaldas redigeeritult oma ajaloolise romaani Vene–Liivi sõjast *"Hannibali rahvas"* (Toronto 1970).

Karl Ristikivi loomingust ilmus kordustrükina Tallinna triloogia, selle esimene osa isegi kahes trükis: *"Tuli ja raud"* (Helsingi–Stockholm 1944, Lund 1978), *"Õige mehe koda"* (Vadstena 1950) ja *"Rohtaed"* (Vadstena 1948). "Tuld ja rauda" on H. Oja nimetanud pagulas-

eesti raamatu nurgakiviks (Vaba Eestlane 1978), sest see oli esimene paguluses ilmunud ilukirjanduslik teos, mille trükkimist alustati Soomes siis, kui kodumaal käisid veel viimsed lahingud.

Teatud mööndusega võib kordustrükiks pidada ka **Valev Uibopuu** suvitusromaani *"Võõras kodu"* (Vadstena 1945), mis kodumaal ei ilmunud küll raamatuna, vaid täies mahus "Eesti Sõna" joone all.

Nõukogude Eestis ilmunud proosaraamatuist ilmus paguluses kolm kordustrükki. **Jaan Krossi** romaan *"Kolme katku vahel"* (Alexandria 1974) sisaldab teose I ja II osa. **Raimond Kaugveri** romaani *"Neliküm-mend küünalt"* (Rooma 1976) tagakaanel tutvustatakse kirjaniku saatust Teises maailmasõjas ja sunnitööl, samuti valgustatakse konflikte seoses raamatu ilmumisega. "Nelikümmend küünalt", mis oma temaatika tõttu – soomepoiste saatuse esmakordne kujutamine Eestis – köitis lugejaid kodumaal, ei suutnud aga haarata kaasa pagulasi. Teos kujunes "Maarjamaa" kirjastusele fiaskoks, 1500-lisest tiraažist müüdi vaid mõnisada. **Mati Undi** jutustuse *"Võlg"* avaldamine (Toronto 1966) oli esimene kodumaal ilmunud ilukirjandusliku teose järeltrükk väljasmaal ning sellisena paljudele pagulastele ootamatu. "Võlg" ilmus Kanadas "Loomingu" redaktsiooni põhjal, aasta enne raamatuna trükkimist kodumaal. Teravalt ründas nii Unti kui tema teose avaldajaid näiteks A. Laur, nimetades "Võlga" kommunismi propageerivaks teoseks, samas aga leiti, et "Võlg" annab edasi kodumaa nooruse tänapäevast mõtteviisi ja tegevust (Eesti Päevaleht 1966).

MUUD KORDUSTRÜKID

draamakirjandus. Näidendite kordustrükke on avaldatud väga vähe. Ainsa kogumikuna väärib nimetamist H. Jänese koostatud ja toimetatud *"Lavavakk"* I (Stockholm 1965). Koostaja väitel on sinna valitud materjale eesti organisatsioonide ja koolide näiteringide vajadusest lähtuvalt. Valimik sisaldab A. Kitzbergi "Libahundi" ja "Udumäe kuninga", E. Vilde "Pisuhänna", A. H. Tammsaare ja A. Särevi mõningate kärbetega "Vargamäe" dramatiseeringu, O. Lutsu "Kapsapea", "Pärijad" ja "Ärimehed", A. Adsoni "Lauluisa ja Kirjaneitsi" ning A. Mälgu "Mees merelt". Kaks viimatimainitud näidendit on autorite poolt viimistletud ja uuesti redigeeritud. Teadlikult jäi "Lavavakast" välja Hugo Raudsepa draamalooming, kuna vastav kogumik pidi samal ajal ilmuma "Vaba Eesti" kirjastuse "Raudraamatukogu" sarjas. Paraku see kavatsus ei teostunud. Ka "Lavavaka" planeeritud teine köide, mis pidanuks ilmuma 1966. aastal ja sisaldama samuti peamiselt algupärandeid, jäi esimese köite vähese leviku tõttu vaid mõtteks. "Lavavaka" koostamisprintsiipi kritiseeris M. Valgemäe, pidades ühtlasi oluliseks suuremat nõudlikkust rahvusliku teatri repertuaari suhtes (Mana 1965, nr. 3). Draamavalimike avaldamise vajalikkust rõhutas oma arvustuses H. Eller (Eesti Päevaleht 1965).

Üksikuid näidendeid või nende katkendeid ilmus muudeski väljaannetes. Näiteks mälestusraamatus "Hugo Raudsepa kannatustee" (Stockholm 1973) on avaldatud komöödiad "Mikumärdi" ja "Roosad prillid", O. Lutsu "Kapsapea" leidub aga mitmes valimikus.

Mälestusteraamatute kordustrükke ilmus vähe. Neist on kirjanduslikult kõige kaalukamad **August Kitzbergi** *"Ühe vana "Tuuletallaja" noorpõlve mälestused"* (Huddinge 1957). Järelsõnas tõdeb I. Talve, et A. Kitzberg ei käsitle niivõrd enese kujunemist, vaid on pigem jäädvustanud ka ümbrust ja miljööd, tabades kohalikku koloriiti. Teise olulise väljaandena avaldati **Oskar Lutsu** mälestuste sarja eespool mainitud esimene köide *"Talvised teed"*.

Taastrükitud on veel kahe tuntud poliitiku memuaarid: **Kaarel-Robert Pusta** *"Kebra metsast maailma"* (Stockholm 1960) ja **Johan Pitka** *"Rajusõlmed"* (Stockholm 1972; esitrükis 1921. a. pealkirja all "Minu mälestused"). Viimase puhul on E. Uustalu hinnanud Vabadussõja sündmuste tõetruud edasiandmist, puudusena märkinud aga teksti keelelist redigeerimatust ja muutunud kohanimede kohta käivate kommentaaride puudumist (Mana 1974, nr. 41). Naisliikumise tegelase **Mari Raamoti** memuaaridest *"Minu mälestused"* I–II (Geislingen 1962) ilmus kordustrükina I osa.

Lastekirjandus. Lastele ja noortele ilmus kordustrükke eriti palju paguluse algaastail. Eesti folkloori töötlustest ilmusid **Friedrich Reinhold Kreutzwaldi** *"Eesti rahva ennemuistsed jutud"* (Geislingen 1949), mida on keeleliselt toimetanud J. Aavik. Eeposest *"Kalevipoeg"* on avaldatud kolm paguluses kirjutatud kokkuvõtet: E. Toomselt (Schwarzenbeck 1946), O. J. Kieselilt (Stockholm 1953) ja V. Lengilt (Toronto 1965). Eestis ilmunud Eno Raua ümberjutustus avaldati Uppsalas 1976. aastal. **Matthias Johann Eisenilt** on V. Konsa redigeerituna taaspublitseeritud populaarne *"Kaval-Antsu ja Vanapagana lugu"* (Stockholm 1949). **Peeter Süda** sulest pärineb *"Suur Tõll. Saaremaa vägimees"* (Stockholm 1951).

Noortele mõeldud raamatutest said paguluses eriti populaarseks kaks klassikalist jutustust, püstitades mõlemad ilukirjanduslike teoste hulgas kolme väljaandega n.-ö. kordustrükkide rekordi. Need olid **Oskar Lutsu** *"Kevade"* ja **Eduard Bornhöhe** ajalooline jutustus *"Tasuja"*. Viimane ilmus K. Koljo kogumikus "Valimik kirjandust" (Augsburg 1948) ning kahel korral iseseisva raamatuna (Weinheim (1946), Vadstena 1947). E. Bornhöhelt taastrükiti teinegi ajalooline jutustus *"Villu võitlused"* (Vadstena 1949), mis on redigeeritud 1890. a. esitrüki järgi. **Andres Saali** ajaloolistest jutustustest jõudsid noorte lugejateni *"Vambola"* (Toronto 1951), *"Aita"* (Toronto 1952) ja *"Hilda"* (Toronto 1953). Neile lisandusid **Jaan Lattikult** valimik jutte *"Räägi mulle üks jutt"* (Stockholm 1946) ning valimik raamatutest "Meie noored", "Mets" ja "Minu kodu" pealkirja all *"Meie noored"* (Stockholm 1952), **Jüri Parijõelt** romaan *"Teraspoiss"* (Augsburg 1948) ja valimik lühijutte, matka- ja reisikirju *"Kodumaa helinad"* (Toronto 1953), **Helmi Mäelolt** romaani "Teras" ümbertöötlus *"Kui oli kevad"* (Toronto 1952), **August Mälgult** *"Jutte lindudest"* (Lund 1959) ja **Richard Jannolt** *"Vutimehed"* koguni kahes trükis (Vadstena 1947, USA 1981). Noorsooraamatute valik oli seega asjalik ja õnnestunud. Küll aga suhtuti teoste redigeerimisse sageli kergekäeliselt – keelelise silumise kõrval torkab silma häirivaid sisulisi muutmisi, nimede moonutusi ning kärpimisi, näiteks Bornhöhe "Tasujas" (H. Salu, Tulimuld 1955, nr. 3).

Nooremate laste lugemisvarasse kuuluvad alljärgnevad kordustrükid: **Harri Haameri** lastejutud *"Vanaema inglilaul"* (Augsburg 1948), **Juhan Jaigi** *"Nõiutud Tuks"* (Stockholm 1959), **Eerik Laidsaare** *"Kompanii poeg"* (Schwarzenbeck 1947, New York 1962).

Karl Ristikivi lasteraamatutest ilmusid paguluses *"Sellid"* (Stockholm 1946, Lund 1972), *"Sinine liblikas"* (Stockholm 1946) ja *"Semud"* (Lund 1960, 1974). Taastrükiti veel **Elmar Ramla** (Elar Kuusi/ Elmar Kuusiku) *"Jänesepoeg, kes luuletas"* (Vadstena 1953) ja **Marta Sillaotsa** *"Trips, Traps, Trull"* (Augsburg 1948). Enamik avaldatud raamatuist kuulub meie lastekirjanduse varamusse.

Mõnevõrra juhuslikum oli mudilastele mõeldud teoste valik. Faksiimileväljaandena avaldati 1940-ndail aastail ja 1960-ndate aastate algul mitu "Looduse" kirjastuse "Kuldse kodu" sarja raamatut (A. Kitzbergi "Piibelehe neitsi", H. Laidi "Loomade pidu", J. Oro "Muna", H. (E.) Treffneri "Pereema Aino", E. Valmre "Vaprad sõdurid"). Neile lisandub uute illustratsioonidega A. Dahlbergi "Mutionu" (Stockholm 1954). Samuti avaldati kordustrükina **Karl August Hindrey** lõbusate piltide ja värssidega *"Jaunart Jauram"* (Stockholm 1956, USA 1980) ja *"Jaunart*

Jaurami jõngermannid" (Stockholm 1957). P. Reets on Hindrey esimest lasteraamatut populaarsuselt võrrelnud O. Lutsu "Kevadega", nimetades mõlemat mitte kitsalt laste-, vaid rahvaraamatuteks (Tulimuld 1975, nr. 4).

Nagu näha, trükiti ja loeti lastekirjandust kõige rohkem sõjajärgsetel aastatel. Alates 1970-ndatest aastatest on avaldatud vaid üksikuid kordustrükke.

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et eesti ilukirjanduse kordustrükkide ulatuslik avaldamine aitas sõjajärgsel ajal luua silda ühelt poolt meie klassika ja iseseisvusaegse kirjanduse ning teisalt esimesi samme tegeva eksiilkirjanduse vahel. Varasema eesti kirjanduse taaspublitseeritud osa oli pagulaskirjanduse nurgakiviks.

Tänu aktiivsele kirjanduselule säilis rahvuslik enesetunnetus, tähelepandav on paguluses avaldatud kordustrükkide erakordselt suur arv. Võttes arvesse ka valimikud ja ühe autori kogumikud, kus enamiku moodustavad varem avaldatu taastrükid, läheneb ilukirjandus-like – ja laiemas plaanis filoloogiliste – kordusväljaannete arv 200-le. Võrdluseks olgu mainitud, et algupärandeid ilmus eksiilis umbes 850. Samuti on tähelepanuväärsed kordustrükkide tiraažid. Esialgu avaldasid nii "Orto" kui EKK romaane 3000 kuni 4000 eksemplaris. Erakordne oli eepose "Kalevipoeg" kahe trüki tiraaž – kokku 5000. Seoses lugejaskonna vähenemisega trükiti "Orto" ja EKK tegevuse viimasel perioodil proosaraamatuid 800 kuni 1200 eksemplari.

Erilisi teeneid oli kolmel kirjastusel, kes avaldasid üle poole kõigist kordustrükkidest. Neist suurim, "Orto" tõi lugejateni 58 taastrükki, sh. "Kalevipoja" kaks väljaannet, E. Bornhöhe ja A. Saali ajaloolised jutustused, O. Lutsu jutustused, A. Gailiti, A. Mälgu, K. Ristikivi, A. H. Tammsaare, E. Vilde jt. romaane.

Valiku kaalukuselt ja tähtsuselt tuleb enim hinnata "Vaba Eesti" tegevust Imant Rebase juhtimisel. Avaldati 26 kordustrükkide raama-

tut, mis paistsid valdavalt silma hoolikalt ettevalmistatud tekstiga ja kirjandusloolise kaalukate saatesõnadega (autoreiks A. Oras, H. Salu jt.). Peamiselt avaldati klassikat ja eakate kirjanike valitud või kogutud teoseid. Oluliseks kujunes "Raudraamatukogu" sari (teine sari jäi majanduslike raskuste tõttu ilmumata). Eesti Kirjanike Kooperatiiv ilmutas peamiselt kaasaegseid algupärandeid, nende kõrval siiski ka 22 kordustrükki, sh. A. Gailiti, A. Kivikase, A. Mälgu, K. Ristikivi, K. Rumori teoseid.

Erilist märkimist väärib asjaolu, et paguluses teostus tagasihoidlike majanduslike võimaluste kiuste selliste suurväljaannete avaldamine, mis oli kodumaal võimatu – H. Adamsoni "Kogutud luuletused" ja J. Oksa "Kogutud teosed", G. Suitsu, M. Underi ja H. Visnapuu luulekogumikud.

Ka mitme klassikaväljaande avaldamisega ennetasid pagulased Kodu-Eestit, näiteks epopöa "Tõde ja õigus" puhul. Tsensuuri puudumine tegi võimalikuks ka kodumaal keelatud kirjanike (A. Gailit, A. Kivikas, K. Rumor, H. Visnapuu jt.) varasema loomingu taastrükkimise.

Kordusväljaannete avaldamine oli eriti intensiivne sõjajärgseil aastail, näiteks 1946. a. ilmus 15 ja 1947. a. 17 kordustrükki. Aastail 1980–1996 on paraku ilmunud üks kordustrükk mitme aasta kohta.

BIBILIOGRAAFIA

I. Valimikud ja antoloogiad

+ Valimik eesti isamaalaule. Helsinki 1944.
+ Eesti laulik. Vadstena 1944, 2. tr. Vadstena 1946.
+ Eesti laulik. (Saksamaa) 1945.
+ Ei saa mitte vaiki olla... Oldenburg 1945.
+ Laula, laula, suukene... Detmold 1946.
+ Meie laulud. Geislingen 1949.

+ Valimik kirjandust. I. (Toim. H. Rajamaa) Forssa 1945.
+ Kodutuled. (Toim. H. Jänes) Vadstena 1946.
+ **K. Koljo,** Valimik kirjandust. I. Augsburg 1948.
+ Tuulekannel. Põimik eesti luulet. (Toim. H. Jänes) Helsinki 1948.
+ Vikerkaar. Stockholm 1955.
+ **L. Vesterinen, H. Winter,** Eesti lugemik. Helsinki 1960.
+ **H. Jänes, H. Winter,** Sõnavakk. Valimik eesti kirjandust. Helsinki 1960.
+ Valimik lugemist noortele. (Koost. A. Mägi) Stockholm 1978.
+ Eesti kirjanduse radadel. (Koost. M. Aadli ja E. Kotka-Nyman) Stockholm 1987.

+ Põimik koduluulet. (Koost. J. Lõoke) Geislingen 1946.
+ Sinikangas. Valimik eesti lüürikat. (Koost. K. Kesa) Geislingen 1948.
+ Eesti lüürika. I–II. Valimik Kr. J. Petersonist tänapäevani. Lund 1958–1959.

+ Valimik ettekandeid. (Koost. R. Andre) Stockholm 1947.
+ Lavavakk. I. Põimik eesti näidendeid. (Toim. H. Jänes) Stockholm 1965.
+ Sõnajalad. Valimik ettekandeid. (Koost. H. Jänes) San Francisco 1969.

+ Eesti muinasjutud. (Koost. H. Jänes) Vadstena 1949.
+ Eesti rahvalaule. (Koost. J. Aavik) New York 1970.
+ Eesti vanasõnad. (Koost. Ü. Jürima) Toronto 1972, 2. tr. 1984.

Üksikteosed

+ **Fr. R. Kreutzwald**, Kalevipoeg. Vadstena 1947.
+ **Fr. R. Kreutzwald**, Kalevipoeg. Toronto 1954.

Luule

+ **H. Adamson**, Kolm pilku. Geislingen 1947.
+ **H. Adamson**, Kogutud luuletused. Stockholm 1963.
+ **A. Adson**, Värsivakk. Stockholm 1959.
+ **A. Alle**, Puseriti riimid. Uppsala 1959.
+ **B. Alver**, Luuletused ja poeemid. Stockholm 1956.
+ **B. Alver**, Uued luuletused ja poeemid. Toronto 1968.
+ **E. Enno**, Kadunud kodu. Göteborg 1950.
+ **V. Härm**, Aomaastikud.– **P.-E. Rummo**, Kusagil tuksub süda. Toronto 1989.
+ **B. Kangro**, Ajatu mälestus. Lund 1960.
+ **B. Kangro**, Minu nägu. Lund 1970.
+ **B. Kangro**, Kogutud luuletusi. I–II. Lund 1990–1991.
+ **J. Kaplinski**, Tolmust ja värvidest. Toronto 1982.
+ **D. Kareva**, Võhumõõk ehk Iris caprea V. Toronto 1986.
+ **D. Kareva**, Vari ja viiv. Toronto 1988.
+ **L. Koidula**, Valitud luuletused. Vadstena 1949.
+ **J. Liiv**, Valitud luuletused. Detmold 1949.
+ **J. Liiv**, Kui tume veel kauaks ka sinu maa. Toronto 1964.
+ **U. Masing**, Neemed Vihmade lahte. Stockholm 1959, Toronto 1985.
+ **E. Mänd (=A. Kalmus),** Luuletused. Toronto 1981.
+ **H. Runnel**, Üheksaväerohi ehk Verbascum thapsus L. Toronto 1985.
+ **H. Runnel**, Laulud eestiaegsetele meestele. Toronto 1988.
+ **G. Suits**, Elu tuli. Stockholm 1947.
+ **G. Suits**, Tuulemaa. Stockholm 1953.
+ **G. Suits**, Kõik on kokku unenägu. Stockholm 1954.
+ **G. Suits**, Lapse sünd. Stockholm 1957.
+ **G. Suits**, Kogutud luuletused. Uppsala 1963.
+ **G. Suits**, Valitud luuletused. Stockholm 1983.
+ **K. E. Sööt**, Elurada. Toronto 1951.
+ **H. Talvik**, Kogutud luuletused. Huddinge 1957.
+ **M. Under**, Sõnasild. Vadstena 1945.
+ **M. Under**, Rõõm ühest ilusast päevast. Göteborg 1948.
+ **M. Under**, Südamik. Stockholm 1957.
+ **M. Under**, Kogutud luuletused. Stockholm 1958.
+ **M. Under**, Taevaminek. Stockholm 1963.
+ **M. Under,** Porkuni preili. Stockholm 1968.
+ **H. Visnapuu**, Tuuline teekond. Augsburg 1946.
+ **H. Visnapuu**, Periheel. Ingi raamat. Geislingen 1947.
+ **H. Visnapuu**, Kogutud luuletused. I–II. Stockholm 1964–1965.

Proosa

+ **E. Bornhöhe**, Tasuja. Weinheim (1946).
+ **E. Bornhöhe**, Tasuja. Vadstena 1947.
+ **E. Bornhöhe**, Villu võitlused. Vadstena 1949.

+ **A. Gailit**, Isade maa. Vadstena 1946.
+ **A. Gailit**, Toomas Nipernaadi. Vadstena 1947.
+ **A. Gailit**, Viimne romantik. Vadstena 1949.
+ **A. Gailit**, Karge meri. Vadstena 1949.
+ **A. Gailit**, Ristisõitjad. Toronto 1953.
+ **A. Gailit**, Ekke Moor. Lund 1960.
+ **A. Gailit**, Muinasmaa. Lund 1965.
+ **K. A. Hindrey**, Urmas ja Merike. Vadstena 1948.
+ **K. A. Hindrey**, Nõid. Loojak I. Stockholm 1948.
+ **K. A. Hindrey**, Lembitu. Loojak II. Vadstena 1949.
+ **K. A. Hindrey**, Sündmusteta suvi. Toronto 1953.
+ **K. A. Hindrey**, Kogutud novellid. I. Stockholm 1962.
+ **A. Kalmus,** Soolased tuuled. Vadstena 1946.
+ **R. Kaugver**, Nelikümmend küünalt. Rooma 1976.
+ **A. Kitzberg**, Ühe vana "Tuuletallaja" noorpõlve mälestused. Huddinge 1957.
+ **A. Kivikas**, Nimed marmortahvlil. (I) Vadstena 1947.
+ **A. Kivikas**, Sookaelad. Lund 1952.
+ **A. Kivikas**, Tulililled. Lund 1957.
+ **A. Kivikas**, Verimust. Lund 1968.
+ **J. Kross**, Kolme katku vahel. Alexandria 1974.
+ **P. Krusten**, Hiiekaldal. Heidenheim/Brenz 1948.
+ **O. Luts**, Kevade. I. Vadstena 1947, Geislingen 1948, Toronto 1980.
+ **O. Luts**, Kevade. II. Vadstena 1947, Geislingen 1948.
+ **O. Luts**, Suvi. I. Göteborg 1951.
+ **O. Luts,** Suvi. II. Toronto 1951.
+ **O. Luts**, Tootsi pulm. Toronto 1952.
+ **O. Luts**, Iiling. Toronto 1952.
+ **O. Luts**, Talvised teed. Toronto 1954.
+ **O. Luts**, Tagahoovis. Toronto 1969.
+ **M. Metsanurk**, Ümera jõel. Süssen-Württ 1949.
+ **M. Metsanurk**, Isamaa õilmed. Toronto 1965.
+ **M. Metsanurk**, Kutsutud ja seatud. Toronto 1969.
+ **M. Mõtslane**, Mu kodu. Toronto 1952.
+ **A. Mälk**, Hea sadam. Vadstena 1946
+ **A. Mälk**, Surnud majad. Vadstena 1947.
+ **A. Mälk**, Õitsev meri. Vadstena 1948.
+ **A. Mälk**, Taeva palge all. Vadstena 1950.
+ **A. Mälk**, Läänemere isandad. Toronto 1951.
+ **A. Mälk**, Mere annid. Lund 1960.
+ **A. Mälk**, Kivine pesa. Lund 1966.
+ **A. Mälk**, Kadunud päike. Lund 1970.
+ **J. Oks**, Kogutud teosed. Visby 1957.
+ **J. Oks**, Teosed. Stockholm 1957.
+ **J. Pitka**, Rajusõlmed. Stockholm 1972.

+ **K.-R. Pusta**, Kehra metsast maailma. Stockholm 1960.
+ **H. Põld**, Sõdurikast. Toronto 1952.
+ **K. Rahu (=F. Kool)**, Isamaa eest. Vadstena 1950.
+ **K. Ristikivi**, Tuli ja raud. Helsingi–Stockholm 1944, Lund 1978.
+ **K. Ristikivi**, Rohtaed. Vadstena. 1948.
+ **K. Ristikivi**, Õige mehe koda. Vadstena 1950.
+ **K. Rumor**, Kuldlind. Lund 1959.
+ **K. Rumor**, Tuuleviiul. Lund 1962.
+ **K. Rumor**, Liivakella all. Lund 1971.
+ **A. Saal**, Vambola. Toronto 1951.
+ **A. Saal**, Aita. Toronto 1952.
+ **A. Saal**, Hilda. Toronto 1953.
+ **E. V. Saks**, Hannibali rahvas. Toronto 1970.
+ **A. H. Tammsaare**, Tõde ja õigus. I–V. Geislingen 1946–1948, Vadstena 1946–1948.
+ **A. H. Tammsaare**, Elu ja armastus. Toronto 1951.
+ **A. H. Tammsaare**, Põrgupõhja uus Vanapagan. Göteborg 1952.
+ **A. H. Tammsaare**, Ma armastasin sakslast. Stockholm 1956.
+ **A. H. Tammsaare**, Jutustused. (Stockholm) 1957.
+ **F. Tuglas**, Felix Ormusson. Toronto 1951.
+ **F. Tuglas**, Kogutud novellid ja väikepalad. Huddinge 1957.
+ **F. Tuglas**, Väike Illimar. Huddinge 1958.
+ **V. Uibopuu**, Võõras kodu. Vadstena 1945.
+ **M. Unt**, Võlg. Toronto 1966.
+ **P. Vallak**, Valitud novellid. I. Stockholm 1959.
+ **E. Vilde**, Mäeküla piimamees. Vadstena 1948.
+ **E. Vilde**, Mahtra sõda. Vadstena 1949.
+ **E. Vilde**, Jutustused. Huddinge 1958.
+ **R. V. (=Fr. W.) Willmann**, Valmid. Rooma 1975.
+ **E. Õun**, Meri ja maa. Stockholm 1977.
+ **E. Õun,** Unustatud naised. Stockholm 1992.

Lastekirjandus

+ (**A. Dahlberg**,) Mutionu. Stockholm 1954.
+ **M. J. Eisen**, Kaval-Antsu ja Vanapagana lugu. Stockholm 1949.
+ **H. Haamer**, Vanaema inglilaul. Augsburg 1948.
+ **K. A. Hindrey**, Jaunart Jauram. Stockholm 1956, USA 1980.
+ **K. A. Hindrey**, Jaunart Jaurami jõngermannid. Stockholm 1957.
+ **J. Jaik**, Nõiutud Tuks. Stockholm 1959.
+ **R. Janno**, Vutimehed. Vadstena 1947, USA 1981.
+ **A. Kitzberg**, Piibelehe neitsi. Stockholm.
+ **Fr. R. Kreutzwald**, Kalevipoeg. Schwarzenbeck 1946.
+ **Fr. R. Kreutzwald**, Eesti rahva ennemuistsed jutud. (Geislingen 1949).
+ **Fr. R. Kreutzwald**, Kalevipoeg. Stockholm 1953.

+ **Fr. R. Kreutzwald**, Kalevipoeg. Toronto 1965.
+ **Fr. R. Kreutzwald** – E. Raud, Kalevipoeg. Uppsala 1976.
+ **R. (M.) Körber,** Kadakas. (Saksamaa) 1946.
+ **H. Laid**, Loomade pidu. Porvoo.
+ **E. Laidsaar**, Kompanii poeg. Schwarzenbeck 1947, New York 1962.
+ **J. Lattik**, Räägi mulle üks jutt. Stockholm 1946.
+ **J. Lattik**, Meie noored. Stockholm 1952.
+ **H. Mäelo**, Kui oli kevad. Toronto 1952.
+ **A. Mälk**, Jutte lindudest. Lund 1959.
+ **J. Oro**, Muna. Porvoo (1945).
+ **J. Parijõgi**, Teraspoiss. Augsburg 1948.
+ **J. Parijõgi**, Kodumaa helinad. Toronto 1953.
+ **E. Ramla (E. Kuus/ E. Kuusik)**, Jänesepoeg, kes luuletas. (Vadstena) 1953.
+ **K. Ristikivi**, Sellid. Stockholm 1946, Lund 1972.
+ **K. Ristikivi**, Sinine liblikas. Stockholm 1946.
+ **K. Ristikivi**, Semud. Lund 1960, 1974.
+ **M. Sillaots**, Trips, Traps, Trull. Augsburg 1948.
+ Suur auhind. Stockholm.
+ **P. Süda**, Suur Töll. Saaremaa vägimees. Stockholm 1951.
+ **H. (E.) Treffner**, Pereema Aino. Stockholm.
+ **E. Valmre**, Vaprad sõdurid. Porvoo.

H. H. Parrest, Kirjanduslikust momendist. Kauge Kodu 1946, nr. 1, lk. 12–17.
+ **J. Kaup**, Hendrik Adamson. Mulgi poeet. Kauge Kodu 1946, nr. 3, lk. 19–21.
+ **H. Parrest**, Kolm aastat eesti kirjandusloomingut väljaspool kodumaad. Kauge Kodu 1947, nr. 8/9, lk. 15–16, nr. 10/11, lk. 38–39, nr. 12/13, lk. 38.
+ **A. Mägi**, Tammsaare tänapäeval. "Tõde ja õigust" üle lugedes. Tulimuld 1955, nr. 2, lk. 67–74.
+ **H. Salu**, Eesti "Wilhelm Tell". Tulimuld 1955, nr. 3, lk. 130–139.
+ **E. Pettai,** Juhan Liiv ja meie pagulasluule. Tulimuld 1955, nr. 5, lk. 260–265.
+ **B. Kangro**, Gustav Suitsu tee ja töö. Tulimuld 1956, nr. 3, lk. 84–86.
+ **I. G. (I. Grünthal)**, Ringvaade. Mana 1957, nr. 1, lk. 45–46.
+ **I. Grünthal**, Tuglas. Redivivus. Mana 1957, nr. 1, lk. 50–51.
+ **I. Iliste**, Kivikas ja tulililled. Mana 1957, nr. 1, lk. 51–52.
+ **I. Grünthal**, Talviku dilemma. Mana 1957, nr. 1, lk. 52–53.
+ **A. Reinans**, Jaan Oks. Mana 1958, nr. 2 (1), lk. 55–57.
+ **P. Laan**, Tükk südamikku eesti luulest. Mana 1958, nr. 2 (1), lk. 59–61.
+ **H. Salu**, Memuaarkirjanduse klassikat. Mana 1958, nr. 2 (1), lk. 61–62.
+ **A. Reinans**, Anton Hanseni jutustused. Mana 1958, nr. 2 (1), lk. 70.
+ **E. Kõks**, Eesti raamatu välimus 1957. Mana 1958, nr. 3 (2), lk. 50–52.
+ **A. Aspel**, Heiti Talviku isiksus ja luule. Mana 1958, nr. 4 (3), lk. 7–24.
+ **I. Grünthal**, Eesti lüürika. Valimik Kr. J. Petersonist tänapäevani. Mana 1958, nr. 4 (3), lk. 71–72.
+ **I. Ivask**, Peet Vallakut mälestades (1893–1959). Mana 1959, nr. 2, lk. 78–84.

+ **R. Kolk**, Artur Adsoni sada laulu. Mana 1959, nr. 2, lk. 140–142.
+ **A. Oras**, Torn uttu. Mana 1959, nr. 3, lk. 208–210.
+ **I. Ivask**, Vallaku novellikunst. Mana 1959, nr. 3, lk. 210–211.
+ **I. Ivask**, Eesti lüürika bilanss sajandi keskel. Tulimuld 1959, nr. 3, lk. 182–200.
+ **H. Salu**, Eesti nüüdislüürika. Mana 1959, nr. 4, lk. 290–291.
+ **A. Mägi**, Lüürika hindamisest. Tulimuld 1959, nr. 4, lk. 319–321.
+ **B. Kangro**, Sada raamatut. Kokkuvõtteid ja mõtisklusi. Tulimuld 1959, nr. 4, lk. 289–303.
+ **A. Vihalemm,** Noor Kangro. Mana 1960, nr. 4, lk. 219–224.
+ **I. Iliste**, Mett ja mürki. Mana 1960, nr. 4, lk. 261–263.
+ **I. Grünthal,** Linnusaared ja läänerannik. Mana 1960, nr. 4, lk. 265–267.
+ **A. Oras**, Karl August Hindrey novellistina. – **A. Oras**, Laiemasse ringi. Stockholm 1961, lk. 166–182.
+ **A. Reinans**, Sõnavakk. Mana 1961, nr. 1, lk. 102–103.
+ **H. Eller**, Lahtiste allikate poole. Tulimuld 1961, nr. 1, lk. 79–80.
+ **P. Laan**, Kurvakujuline rüütel. Mana 1962, nr. 3, lk. 230–231.
+ **J. Viidang**, Kollase laterna all. Mana 1963, nr. 1, lk. 53–55.
+ **V. Kõressaar**, Marie Underit lugedes. Tulimuld 1963, nr. 1, lk. 2–14.
+ **H. Oja**, Kakskümmend aastat kodumaatut kirjasõna. – Eesti Päevad. 3. Toronto 1964, lk. 63–65.
+ **A. Oras**, Märkmeid Gustav Suitsu värsi kohta. Suitsu "Kogutud luuletuste" ilmumise puhul. Mana 1964, nr. 2, lk. 164–167.
+ **I. Ivask**, Elu tuli põleb maailma varju ja tähtede kaalude vahel. G. Suitsu "Kogutud luuletuste" (1963) ilmumise puhul. Tulimuld 1964, nr. 3, lk. 205–214.
+ **I. Ivask**, Juhan Liiv – olulise lihtsuse luuletaja. Mana 1964, nr. 4–5, lk. 311–312.
+ **K. Ristikivi**, Ühest suurest raamatust. Teataja 21. III 1964, nr. 6.
+ **M. Valgemäe**, Teatrikroonika. Mana 1965, nr. 3, lk. 52–53.
+ **H. Eller,** Draamavalimik. Eesti Päevaleht 17. V 1965, nr. 112.
+ **M. Jürma**, Kirjandusest paguluses Saksamaal 1946–1949. – Eesti saatuseaastad 1945–1960. IV. Stockholm 1966, lk. 144–149.
+ Torontos ilmus uustrükk okupatsiooni raamatust. Eesti Päevaleht 22. XII 1966, nr. 296.
+ **I. Lehiste**, Kahe uue luuletuskogu vormist ja sisust. Mana 1968, nr. 33, lk. 95–101.
+ **A. Vihalemm**, Kahest bibliofiilsest raamatust. Tulimuld 1968, nr. 2, lk. 118–119.
+ **I. Grünthal**, (B. Alveri "Uued luuletused ja poeemid"). Mana 1969, nr. 2 (36), lk. 112–113.
+ **V. Kõressaar**, Kirjandusloolisi vahelugemisi. Tulimuld 1969, nr. 4, lk. 246–248.
+ **Lte (L. Lumiste)**, Romaani- ja draamakirjaniku Mait Metsanurga loomingust. Eesti Päevaleht 31. III 1971, nr. 25.

+ **K. Ristikivi**, Neljast "arbujast". – Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi aastaraamat I. Stockholm 1973, lk. 270–311.
+ **A. Aspel**, Marie Underi luule olemus. Mana 1974, nr. 41, lk. 2–7.
+ **E. Uustalu**, (J. Pitka "Rajusõlmed"). Mana 1974, nr. 41, lk. 100–102.
+ **P. Lindsaar**, Meie paguluse vaimne pale. Tabelid: Kordustrükke ilmunud liikidena aastate viisi; Kordustrükke avaldatud järgmisil mail. Tulimuld 1974, nr. 1, lk. 31–(38).
+ **P. H. Reets**, Karl August Hindrey – sada aastat. Tulimuld 1975, nr. 4, lk. 170–179.
+ **K. Ristikivi**, Kolmveerand sajandit Mälguga. Eesti Päevaleht 1. X 1975, nr. 75.
+ **H. Eller**, Harmooniline Mälk. Eesti Päevaleht 1. X 1975, nr. 75.
+ **V. Kõressaar**, Artur Adson ja lõuna-eestikeelne luule. Mana 1977, nr. 44, lk. 32–38.
+ **H. Oja**, Elujaatav töölisromaan. Vaba Eestlane 14. IX 1978, nr. 68.
+ **I. Mikiver**, Laulik Runnel. Aja Kiri 1980, nr. 6, lk. 23–25.
+ **H. Grabbi,** Hurtsikumeistriga sõudja aerulööke lugedes – ja kuulatades. Mana 1984, nr. 53, lk. 3–5.
+ **A. Mägi**, Poolteist sajandit eesti lüürikat. – **A. Mägi**, Aeg kirju ei kuluta. Lund 1986, lk. 7–39.
+ **M. Valgemäe**, Hando Runnel 50. Aja Kiri 1989, nr. 52, lk. 16–18.
+ **A. Hartmann**, Võru lauliku laulud. Tulimuld 1990, nr. 4, lk. 220–221.
+ **A. Mägi**, Bernard Kangro 80-a. Eesti Päevaleht 12. IX 1990, nr. 71.
+ /**A. Mägi**/ Hendrik Adamson – Mulgimaa luuletaja 100. Eesti Päevaleht 4. X 1991, nr. 77.
+ **V. Uibopuu**, Välismaine Eesti Kirjanike Liit 1945–. Tulimuld 1992, nr. 1, lk. 30–41; nr. 2, lk. 90–99; nr. 3, lk. 130–139; nr. 4, lk. 182–191.
+ **H. Oja,** Unustatud naiste saar. Vaba Eestlane 6. IV 1993, nr. 26.
+ **A. Valmas,** 40 aastaga 400 raamatut. Eesti Kirjanike Kooperatiiv. – **A. Valmas,** Kodutanumast kaugemale. Valimik artikleid väliseesti kultuurist. Tln. 1994, lk. 7–31.
+ **A. Valmas,** Edukas ja kõmuline "Orto". – **A. Valmas,** Kodutanumast kaugemale. Valimik artikleid väliseesti kultuurist. Tln. 1994, lk. 32–62.

BIOGRAAFILISED ANDMED

AAVIK, Johannes. 8. XII 1880 Põide kihelkond (Saaremaa) – 18. III 1973 Stockholm. Lõpetas 1902 Kuressaare gümnaasiumi, õppis Tartu ja Nežini ülikoolides, lõpetas 1910 Helsingi Ülikooli filosoofiakandidaadi kraadiga. Töötas õpetajana Jaltas, Tartus ja Kuressaares, 1926–34 eesti keele lektorina Tartu Ülikoolis, 1934–40 haridusnõuniku ja koolide peainspektorina Tallinnas. 1944 põgenes Rootsi, tegutses arhiivitöölise-assistendina Uppsalas ja Stockholmis.

AAVIK, Juhan. 29. I 1884 Holstre vald (Viljandimaa) – 26. XI 1982 Stockholm. Lõpetas 1907 Peterburi Konservatooriumi trompeti- ja 1911 kompositsiooniklassi. Töötanud "Vanemuise" ja "Estonia" orkestri dirigendina, Tartu Kõrgema Muusikakooli direktorina, Tartu Õpetajate Seminari õpetajana. 1925–44 oli Tallinna Konservatooriumi õppejõud, 1933–40 ja 1941–44 direktor. Juhatanud nii maakondlikke kui üldlaulupidusid. Pärast Rootsi põgenemist 1944 jätkas tegevust heliloojana, avaldanud ülevaate eesti muusika ajaloost.

ADSON, Karl Artur. 3. II 1889 Tartu – 5. I 1977 Stockholm. Õppis 1901–07 Võru linnakoolis, 1907–10 Pihkva maamõõdukoolis. Sooritas küpsuseksami Tartus, õppis 1925–26 Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnas. Töötanud maamõõtjana, ametnikuna, ajakirjanikuna, kirjastustes, dramaturgina Eesti Draamateatris ja "Vanemuises", 1935–40 Siseministeeriumis filmiinspektorina. 1944 põgenes Rootsi, töötas Rootsi Kuninglikus Raamatukogus arhivaarina.

ANDRE, Rein. Sündis 28. VI 1912 Kõnnu vallas Harjumaal. Õppis Eesti Haridusliidu teatrikursustel, lõpetas 1941 Riikliku Lavakunsti Kooli. Töötas "Estonia" teatris näitleja ning näitejuhina, oli tegev Riigi Ringhäälingus. Siirdus 1944 Rootsi, 1948 Kanadasse. Oli Eesti Pagulasteater Rootsis üks asutajaid, juhendanud näitekursusi ja teatritruppe (Rein Andre Teatristuudio ja Stuudioteater, New Canadian Theatre).

ANGELUS, Oskar. 7. V 1892 Loo mõis (Harjumaa) – 3. XI 1979 Lund. Lõpetas 1918 Tartu Ülikooli ajaloo alal kandidaadikraadiga. Töötas erinevatel ameti-

kohtadel Siseministeeriumis. Pärast Rootsi siirdumist 1944 oli arhiivitööl. Kaitses 1956 Kieli Ülikoolis filosoofiadoktori kraadi.

ANTIK, Agnes. Sündis 31. III 1903 Tartus taanlaste perekonnas, veetis osa lapsepõlvest Venemaal. Õppis Tartu tütarlastekoolis. Alustas 1930-ndail aastail taani ja norra kirjanduse tõlkimist eesti keelde. Sõja lõpus põgenes Taani, vanaduspäevad veetis Jonstrupi hooldekodus.

EINER, Karl. 30. VII 1907 Mäksa vald (Tartumaa) – 4. XI 1968 London. Õppinud Tartus H. Treffneri gümnaasiumis, lõpetas Paide Ühisgümnaasiumi. Õppis Tartu Ülikoolis õigusteadust, töötas ajakirjaniku ja raamatupidajana. Põgenes 1944 Saksamaale, siirdus edasi Inglismaale. Töötas vabrikutöölise ja raamatupidajana, oli BBC kaastööline.

ELIASER, Rutt. Sündis 25. XI 1914 Tallinnas vandeadvokaadi tütrena. Lõpetas 1933 Tallinna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumi, 1938 Tartu Ülikooli õigusteaduskonna. 1938–41 töötas juristina, 1941 küüditati Siberisse Tomski oblastisse. Peale vabastamist 1945 naasis Eestisse, töötas pedagoogi ja raamatupidajana. 1949 küüditati Krasnojarski kraisse, kus töötas mitmel alal. 1956 sai loa pöörduda tagasi Eestisse. Oli raamatupidaja ja jurist erinevates asutustes. 1977 emigreeris Rootsi.

ELLER, Helmi. Sündis 8. XII 1902 Tartus. Lõpetas Tartus Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasiumi ja 1930 Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna eesti keele, eesti ja üldise kirjanduse, rahvaluule ja inglise filoloogia alal. Töötas õpetajana Puhjas, Kongutas, Tartus, Väike-Maarja Gümnaasiumis, 1939-44 Tallinna Õpetajate Seminaris ja Pedagoogiumis, pärast 1944 Rootsi siirdumist 1970. aastani Stockholmi Eesti Gümnaasiumis. 1950.–80. aastail oli "Eesti Päevalehe" kirjandusarvustaja, tegutses korrektorina, tõlkijana ja lektorina eesti üliõpilaste ning pedagoogide suvekursustel.

ILBAK, Ella. Sündis 12. XI 1895 Karksi vallas Viljandimaal taluperemehe tütrena. Lõpetas 1914 A. Puškini Tütarlaste Gümnaasiumi, õppis vabakuulajana Tartu Ülikoolis kunstiajalugu. Õppis tantsu Tartus E. Partsi stuudios, Peterburis plastika- ja rütmikakursustel, täiendas end Pariisis. Alates 1921. aastast viibis peamiselt välismaal, esinedes tantsuõhtutega paljudes Euroopa maades. Elanud Prantsusmaal, Taanis, Rootsis, alates 1959. aastast USA-s.

INGELMAN(N), Harri. 6. XII 1925 Tallinn – 25. IV 1976 Sydney. Õppis Tallinna Reaalgümnaasiumis, põgenes Soome, 1944 siirdus Rootsi, 1948 Austraaliasse. Töötas mereväe depoos ja muruaednikuna. Oli kirjastuse "Orto" esindaja Austraalias ja alates 1970. aastast ajalehe "Meie Kodu" vastutav toimetaja.

JÄNES, Henno. 11. XII 1905 Võru – 26. VII 1970 Stockholm. Sündis kooliópetaja pojana. Lõpetas 1923 Võru Poeglaste Gümnaasiumi ja 1929 Tartu Üli-

kooli filosoofiateaduskonna eesti keele ja kirjanduse alal. Töötas õpetajana 1930–36 Rakvere Õpetajate Seminaris ja Tartu Kommertsgümnaasiumis, 1940-44 Väimela Põllunduskeskkoolis, direktorina 1936–40 Rakvere Linna Ühisgümnaasiumis. 1944. aastast Rootsis, 1945–70 Stockholmi Eesti Gümnaasiumi direktor. Sooritas Uppsala Ülikoolis litsentsiaadieksamid soome-ugri keeltes, töötas 1950–70 Stockholmi Ülikooli eesti keele lektorina ja Soome Instituudi (soome keele õppetooli) eesti osakonna juhatajana.

KALLAS, Aino. 2. VIII 1878 Viiburi lääni (Soome) – 9. IX 1956 Helsingi. Lõpetas 1894 Helsingi soome tütarlastekooli. 1900 abiellus eesti rahvaluule- ja keeleteadlase Oskar Kaldaga, elas 1900–03 Peterburis, 1903–18 Tartus, sõltuvalt O. Kalda diplomaadiülesannetest 1919–22 Helsingis, 1922–34 Londonis. Alates 1934. aastast Tallinnas, 1944 siirdus Soome kaudu Rootsi, alates 1953. aastast elas taas Soomes.

KALMUS, Ain (Mänd, Evald). Sündis 8. VI 1906 Hiiumaal Emmaste kihelkonnas taluniku pojana. 1925–29 õppis baptistikoguduste vaimulikus seminaris Keilas ja 1931–35 USA-s Bostoni lähedal Andover Newtoni teoloogilises koolis, omandades 1935 magistrikraadi. 1974 kaitses doktoriväitekirja. Töötas jutlustajana Lõuna-Eestis ja pärast USA-st naasmist pastorina Tallinnas, õpetas samal ajal vaimulikes koolides ning toimetas baptistide ajakirju "Elukevad" ja "Teekäija". 1944 siirdus Rootsi, 1946 asus USA-sse, kus tegutses lektorina Andover Newtoni teoloogilises koolis, hiljem vaimulikuna Rockportis ja lõpuks kuni 1975 Amherstis.

KANGRO, Bernard. 18. IX 1910 Vana-Antsla vald (Võrumaa) – 25. III 1994 Lund. Sündis talupidaja pojana. Õppis 1924–29 Valga Poeglaste Gümnaasiumis, 1929–38 Tartu Ülikoolis eesti ja üldist kirjandust, lõpetas magistrikraadiga. 1938–44 töötas samas stipendiaadina, assistendi ja õppeülesannete täitjana, 1943–44 oli "Vanemuise" teatri dramaturg. 1944 siirdus Rootsi, kus töötas Karlstadis ja Lundis arhivaarina. Alates 1950. aastast tegutses tema enda poolt asutatud kirjandusajakirja "Tulimuld" toimetajana ning 1951. aastast Eesti Kirjanike Kooperatiivi asjaajaja-direktorina.

KÕPP, Johan. 9. XI 1874 Holdre vald (Valgamaa) – 21. X 1970 Stockholm. Õppis 1893–96 Tartus H. Treffneri gümnaasiumis (sooritas lõpueksamid 1896 Riias) ja 1896–1906 Tartu Ülikooli usuteaduskonnas, omandades teoloogiakandidaadi kraadi. Töötas "Postimehe" toimetuses, gümnaasiumiõpetajana, 1909-22 Laiuse koguduse õpetajana. Alates 1916. aastast Tartu Ülikoolis usuteaduse õppejõud, hiljem korraline professor, dekaan, 1923–28 ülikooli prorektor, 1928-37 rektor. Oli 1919 Asutava Kogu liige. 1944 põgenes Rootsi. 1939–57 Eesti Evangeelse Luteriusu Kiriku piiskop, 1957–64 peapiiskop.

KÜLVET, Ilmar. Sündis 21. XI 1920 Keilas Harjumaal rätsepa pojana. 1938 lõpetas Tallinnas Gustav Adolfi Reaalgümnaasiumi. Seejärel töötas ajakirjanikuna Tallinnas "Eesti Sõna" juures. 1944 põgenes Saksamaale, 1947 asus Inglismaale, 1954 Kanadasse, 1972 USA-sse. 1954–56 töötas Torontos ajalehe "Vaba Eestlane" toimetuses, 1972. aastast alates Washingtonis raadiojaama "Ameerika Hääl" eestikeelsete saadete toimetajana. 1984. aastast alates on Eesti PEN-klubi sekretär.

LARETEI, Heinrich. 4. I 1892 Õisu vald (Viljandimaa) – 3. IV 1973 Stockholm. Lõpetas Pärnus gümnaasiumi, võttis osa Esimesest maailmasõjast ja Vabadussõjast. Õppis 1920–23 Tartu Ülikoolis majandusteadust. Olnud Riigikogu liige, 1925 põllutööminister, 1926 siseminister. 1926–28 oli Eesti saadik Moskvas, 1928–29 Kaunases, 1929–40 Stockholmis. Jäi Rootsi eksiili, töötas ajakirjanduses, mh. "Välis-Eesti" toimetajana.

LARETEI, Käbi Alma. Sündis 14. VII 1922 Tartus. Isa diplomaadiameti tõttu elas lapsepõlves Venemaal ja Leedus. Lõpetas 1940 Tallinna I Tütarlaste Gümnaasiumi, õppis 1936–40 Tallinna Konservatooriumis. 1940 siirdus Rootsi, lõpetas 1947 Šveitsis Baseli Konservatooriumi, täiendas end 1951 Schloss Berg Muusikainternaadis. Alates 1946. aastast tegutsenud kontsertpianistina Rootsis, Saksamaal, Itaalias, Inglismaal, USA-s jm. Olnud Rootsis klaveripedagoog.

LATTIK, Jaan. 22. X 1878 Karula vald (Valgamaa) – 27. VI 1967 Stockholm. Sündis talurentniku pojana, õppis 1893–94 Tartus H. Treffneri gümnaasiumis, lõpetas 1902 Tartu kroonugümnaasiumi. 1902–08 õppis Tartu Ülikooli usuteaduskonnas, lõpetades selle kandidaadikraadiga. 1909–44 oli Viljandi maakoguduse pastor, 1909–12 ka sealse progümnaasiumi juhataja. Võttis aktiivselt osa poliitilisest elust, kuuludes kristliku rahvaerakonna esindajana Asutava Kogu ja Riigikogu koosseisu. Oli 1925–27 Eesti Vabariigi haridus- ja 1928-31 välisminister, 1939–40 Eesti saadik Leedus. 1944 asus Rootsi, kus tegutses pastorina, tegi reise välismaale.

METTUS, Woldemar. 24. IX 1894 Kilingi-Nõmme (Pärnumaa) – 16. VII 1975 La Falda (Argentiina). Lõpetas Riias gümnaasiumi, õppis 1915 Peterhofi lipnike koolis ja 1916–18 Petrogradi Keiserlikus Ajaloo- ja Keeleteaduse Instituudis. Töötas tõlgina, ametnikuna, õpetajana. Oli 1922–24 dramaturg ja lavastaja Eesti Draamateatris, direktor ja näitejuht 1924–25 Pärnu "Endlas" ning 1925-31 "Vanemuises", dramaturg 1931–32 "Vanemuises" ja 1935–40 "Estonias". Tegutsenud teatriarvustajana mitme väljaande juures. Põgenes 1944 Saksamaale, 1945 siirdus Taani, 1949 Argentiinasse.

MÄELO, Helmi. 13. IV 1898 Uderna vald (Tartumaa) – 17. VII 1978 Stockholm. Sündis talupidaja tütrena. 1919 lõpetas Tartus gümnaasiumi, 1921–24 õppis Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas. 1923–24 oli ajakirja "Naiste Töö ja Elu" toimetaja, 1923–40 Eesti Naiste Karskusliidu peasekretär, 1924–40 ajakirja "Eesti Naine" peatoimetaja. 1944 põgenes Rootsi, töötas Stockholmis Rootsi Misjoniliidu kirjastuses ja Balti Humanistliku Ühingu sekretärina.

OLE, Eduard. 20. V 1898 Kaagjärve vald (Valgamaa) – 24. XI 1995 Stockholm. Sündis talupidaja pojana. Õppis 1914–18 Pensa kunstikoolis, käis õppereisidel välismaal. Töötas joonistamisõpetajana, oli 1923 Eesti Kubistide Rühma üks asutajaid. Lahkus 1943 Rootsi.

ORAS, Ants. 8. XII 1900 Tallinn – 21. XII 1982 Gainesville (USA). Sündis kooliõpetaja pojana. 1919 lõpetas Tallinnas gümnaasiumi ja 1923 magistrikraadiga Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna. Jätkas õpinguid stipendiaadina 1923–24 Leipzigi ja 1925. aastast Oxfordi Ülikoolis, kus omandas 1928 bakalaureusekraadi inglise kirjanduse alal. 1928–43 Tartu Ülikooli inglise filoloogia õppejõud (1934. aastast isiklik ja 1938 erakorraline professor). 1943 siirdus Soome, 1944 Rootsi ja 1945 Inglismaale. 1945–49 töötas õppejõuna Cambridge'is ja Oxfordis. 1949–72 USA-s Gainesville'is Florida Ülikooli inglise keele ja kirjanduse professor, 1975 valiti seal audoktoriks. Oli Eesti PEN-klubi taasasutaja paguluses ja selle kauaaegne president.

RAAG, Arno. 26. VIII 1904 Sootaguse vald (Tartumaa) – 6. III 1956 New York. Õppis 1916–25 Tartus H. Treffneri gümnaasiumis, seejärel Tartu Ülikoolis õigusteadust. 1928–40 töötas "Postimehe" toimetuses, 1928–29 ja 1941–43 oli "Narva Postimehe" tegevtoimetaja. 1944 põgenes Saksamaale, toimetas seal ajalehte "Eesti Rada", 1949 siirdus USA-sse, jätkates ajakirjanduslikku tegevust.

REIMAN, Liina. 14. XI 1891 Valga – 11. IX 1961 Helsingi. Sündis raudteetöölise tütrena. Õppis Valgas, alustas lavategevust näitlejana 1910 "Vanemuise" teatris. Töötas 1912–15 Pärnu "Endlas", 1915–17 "Estonias", 1918–24 Tallinna Draamateatris, 1925–33 "Vanemuises". 1933–38 oli paralleelselt tegev "Estonias", Tallinna Draamateatris ja Soome teatrites, 1939–43 taas "Estonias". 1944 siirdus Soome, kus esines kuni 1952. aastani Helsingi, Kuopio, Lahti, Tampere jt. teatrites ning tegutses teatripedagoogina.

RUMOR (Ast), Karl. 19. II 1886 Orava vald (Võrumaa) – 9. VII 1971 New York. Sündis taluperemehe pojana. Õppis Tartus H. Treffneri gümnaasiumis. Võttis osa revolutsioonilisest liikumisest, oli välismaal maapaos, 1907–10 tsaaririigi vanglas. Töötas ajakirjanikuna Tallinnas, Tartus, Peterburis. Tegutses Eesti Vabariigi loomisel ja ka hiljem poliitikuna. Oli Eesti Sotsiaaldemokraatliku Partei esindajana Asutava Kogu ja I–IV Riigikogu liige, 1919 Eesti Vabariigi valitsuse töö-hoolekande ministri kohusetäitja ja 1924-25 portfellita minister. Alates 1936. aastast Eesti Telegraafiagentuuri esindaja Pariisis, 1939. aastast pressiatašee Stockholmis. 1941–59 tegutses Eesti Vabariigi konsulina Brasiilias, 1959 siirdus Kanadasse, 1961 USA-sse.

RÄNK, Gustav. Sündis 18. II 1902 Karja kihelkonnas Saaremaal. Õppis Saaremaal, sai 1921 pedagoogilistel kursustel Kuressaares algkooliõpetaja kutse, töötas õpetajana. Õppis 1923–25 Tallinna Kolledžis ja 1925–30 Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnas. omandades 1931 filosoofiamagistri ja 1938 filosoofiadoktori kraadi. Töötas 1926–44 Eesti Rahva Muuseumis, alates 1934. aastast Tartu Ülikoolis õppeülesannete täitjana, adjunkt-professorina, dotsendina ja 1942–44 professorina. Põgenes 1944 Rootsi, kus oli Stockholmis 1945–55 Rahvateadusliku Instituudi arhiivitöötaja, 1947 riigistipendiaat ja 1955–69 Stockholmi Ülikooli rahvateaduste professor. Külalisprofessorina töötanud Helsingis, Turus ja Oslos.

SARETOK (Ristkok), Valve. Sündis 12. VI 1911 Valgas ärimehe tütrena. Lõpetas 1931 Valga Tütarlaste Gümnaasiumi, õppis seejärel Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnas kirjandust ja ajalugu. Jätkas õpinguid Helsingi Ülikoolis. 1938-43 töötas ajakirjanikuna ja Riigi Ringhäälingus. 1944 põgenes Saksamaale, 1957 siirdus USA-sse, kus on töötanud kirjastusametnikuna.

SUSI, Heino. 27. VII 1925 Tallinn – 3. X 1987 Philadelphia. Sündis advokaadi pojana. Õppis J. Westholmi gümnaasiumis Tallinnas. Põgenes 1943 Soome, teenis Soome armees, naasis 1944 Eestisse ning siirdus seejärel Saksamaale. 1946 jätkas õpinguid Hamburgi Ülikoolis. 1950 lõpetas tehnika kõrgkooli Aachenis. 1950 siirdus USA-sse, jätkas õpinguid Oklahoma Ülikoolis. 1952 sai tehnikamagistri ja 1955 filosoofiadoktori kraadi. Alates 1956. aastast töötas Philadelphias USA Põllumajandusministeeriumi uurimisinstituudis, 1964–86 professorina Prexali Ülikoolis.

UNDER, Marie. 27. III 1883 Tallinn – 25. IX 1980 Stockholm. Sündis kooliõpetaja tütrena. Õppis 1891–1900 saksa tütarlastekoolis, 1901–02 töötas ajalehe "Teataja" toimetuses. 1902–06 elas Moskvas, aastast 1906 uuesti Tallinnas. 1937 valiti Londoni PEN-klubi auliikmeks. 1944 põgenes Rootsi, 1945–57 töötas Stockholmi Drottningholmi Teatrimuuseumis.

VESKIMÄE, Viktor. 30. XI 1902 Tartu – 29. VI 1967 Toronto. Omandas keskhariduse Tartus, õppis Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnas. Töötas ametnikuna Tartu linnavalitsuses, 1944 põgenes Rootsi, oli Göteborgis tegev kirjastuse "Orto" ametnikuna. 1951 siirdus Kanadasse, tegeles kinnisvara müügiga.

WOITK, Evald Johannes. 27. VII 1907 Kanepi kihelkond (Võrumaa) – 29. X 1976 Toronto. Õppis Tartus H. Treffneri gümnaasiumis ja 1930–32 kunstikoolis "Pallas". Töötas ajakirjanikuna Tartus ja Valgas, alates 1936. aastast "Vaba Maa" toimetuses ja 1938–40 "Rahvalehe" toimetuses Tallinnas. 1943 siirdus Soome, 1944 Rootsi, töötas seal arhiivitöötajana ning fotograafina. 1955 asus Kanadasse, tegutses ajakirjaniku ja elukutselise kunstnikuna.

WOITK, Valli. Sündis 7. V 1917 Tallinnas. Lõpetas 1936 Tallinna Prantsuse Lütseumi, täiendas end prantsuse keele kursustel Pariisis. Töötas Tallinnas "Vaba Maa" toimetuses, 1943 põgenes Soome, 1944 siirdus Rootsi. Õppinud Lundi ja Toronto ülikoolides, töötas advokaadi abina. Tegutsenud ajalehe "Vaba Eestlane" toimetajana ning "Vabadusraadio" korrespondendina.

NIMEREGISTER

Aadli, M. – 156
Aavik, Johannes (Randvere, J.) – 70, 73–76, 85–87, 98, 102, 106, 108, 112, 114–116, 130, 152, 158, 160, 176, **188**, 196
Aavik, Juhan – **30**, 152, **188**
Abrahams, P. – 115
Adamson, H. – 156, **163–164**, 180, 199
Adila, J. – 104
Adson, A. – 11, 13–15, **16–18**, 18, 20–21, 28, 49, 51, 71, 73, 79, 93, 96, 101–103, 120–123, 152–153, 161, **162–163,** 170, 175, **188**
Agren, L. – 91
Ahmatova, A. – **122**
Aho, J. – **87**
Ainik, A. (Ürgsoo, A.) – **36**
Aksjonov, V. – 121–122
Alberti, R. – 129
Aleixandre, V. – 129
Alle, A. – 157, **163**
Altermann, T. – 30
Alttoa, V. – 77
Alver, B. – 164, **165**
Andersen, H. Chr. – 97–98
Andersen-Nexø, M. – 96
Andre, R. – 14, **30**, 158, **188**
Andrejev, L. – 120
Andrić, I. – 128
Andrups, J. – 78
Andrzejewski, J. – 127
Angelico, F. – 165
Angelus, O. – 14, **45–46**, 100–101, 122, 126, 129, **188–189**
Anhava, T. – 84
Anker Larsen, J. – 97
Annist, A. – 75, 83, 158
Antik, A. – 73, 95–98, **189**
Apollinaire, G. – 116
Archipoeta – 77
Arike, E. – 111
Arp, J. (H.) – 102
Arras, A. – 170
Arumaa, P. – 72, 120, 125–127
Áspazija (Pliekšāne, E.) – 78–79
Aspel, A. – 69, 100, 117–119, 162, 165
Assisi Franciscus – 100
Ast-Rumor, K. – vt. Rumor, K.

Bachmann, I. – 102
Bakis, E. – 150
Balcomb, B.– 110
Baldwin, J. – 111
Bang, H. – 97
Barbarus, J. – 157
Baudelaire, Ch. – 116, 119
Bellman, C. M. – 92
Bergman, H. – 94
Bergmann, J. – 30
Bergquist v. Mirbach, M. – 93
Beria, L. – 90
Bernadotte, J. B. (Karl XIV) – 102
Bjørnson, B. – 95
Blake, W. – 164
Blixen, K. – 85
Bloom, H. – 110
Boccaccio, G. – 126
Bojer, J. – 95
Bolay, K.–H. – 100–101

Borgelin, R. G. – 98
Bornhöhe, E. – 155, 176–177, 179, 198
Boruta, K. – 81
Boye, K. – 93
Brandes, G. – 95, 98
Brandys, K. – 126–127
Broch, H. – 103
Brodski, J. – 121
Brontë, Ch. – 109
Buck, P. – 112
Buk, V. – 149
Bulatovotš, M. – 128
Buller, H. – 115
Bunyan, J. – 105
Butor, M. – 128
Böll, H. – 100

Čaks, A. – 79
Caldwell, E. – 111
Calvino, I. – 126
Camus, A. – 117–118
Cankar, I. – 128
Carducci, G. – 126
Cartner, W. – 111
Celan, P. – 102
Celano, T. da – 77
Cervantes Saavedra, M. de – 72
Christie, A. – 106
Conan-Doyle, A. – 106
Constantinus Suur (Constantinus, F. V.) – 114
Costain, Th. B. – 110
Courts-Mahler, H. – 100
Cronin, A. J. – 109

Daglarca, F. H. – 129
Dahlberg, A. – 177
Dalí, S. – 129
D'Annunzio, G. – 126
Dante Alighieri – 76
Darío, R. – 124, 129
Déry, T. – 125
Desidaria (Rootsi ja Norra kuninganna) – 102
Devergnas, M. – 115
Dickinson, E. – 111
Doderer, H. v. – 103
Dons, A. – 97
Dos Passos, J. – 111
Dostojevski, F. – 100, 108
Dowley, B. G. – 107
Dravinš, K. – 78
Dreiser, T. – 111
Drewerk, F. – 111, 124
Druon, M. – 117
Dudintsev, M. – 121
Du Fu – 76
Dumitriu, P. – 128
Durrell, L. – 107

Ebers, G. – 100
Edfeldt, J. – 93
Eerik XIV – 87
Eerme, K. (Orviku, P.) – 11, **32**, 71, 160
Eessaare Aadu (Anvelt, J.) – 149
Eglitis, Andrejs – 78–79
Eglitis, Anšlavs – **79**
Ehaste, O. – 102
Ehin, A. – 121
Ehrenburg, I. – 121–122
Einer, K. – 74, 106, 110, 112–115, 118, **189**
Eisen, M. J. – 83, 158, 176
Ekbaum, A. – 23
Ekbaum, S. – 14, **23–24**, 112
Ekelöf, G. – 91, 93
Eliaser, R. – 14, **38, 189**
Eliot, T. S. – 80, 106–107, 112
Eller, H. – 27, 74, 81, 83, 86, 88, 113, 172–173, 175, **189**
Éluard, P. – 117
Elytis, O. – 128
Enckell, R. – 91
Enno, E. – 28, 31, 154–155, 157, **161**
Enäjärvi-Haavio, E. – 85
Esko, H. – 129
Esser, A. – 93
Estam, J. G. – 150

Faehlmann, Fr. R. – 90, 155, 157
Fagerberg, S. – 94
Farwick, J. O. – 76
Faulkner, W. – 111, **113**
Felipe IV (Philipp IV) – 114
Ferber, E. – 114
Ferlin, N. – 93
Fetler, A. – 108
Filippov, B. – 121

Flaubert, G. – 116
Foerster, E. M. – 107
France, A. – 118
Franklin, J. – 110
Freyberg, J. – **38**
Friedrich Suur – 101
Frost, R. – 111
Fröding, G. – 93
Furphey, J. – 115

Gailit, A. – **26**, 28, 31, 78, 152–154, 156, 158, 169, **172**, 179–180, 198–199
Gaillard, A. – 117
Gaiser, G. – 100
García Lorca, F. – 128–129
Gascar, P. – 117
Gide, A. – 116
Giono, J. – 117–118
Goethe, J. W. – 72, 76, **99**
Gogol, N. – 120, 169
Golding, W. – 107
Gong Zizhen – 76
Gordimer, N. – 115
Gorohhov, V. – 90
Goya, F. de – 165
Grabbi, H. – 27, 71, 111, 165
Grave, E. – 93
Greene, G. – 107, **108**
Groce, B. – 125–126
Grünthal, I. – 10, 71–72, 74, 76, 83–84, 91–93, 95, 97–98, 102, 104, 106–107, 111, 116–117, 126, 128–129, 131, 157, 164–165, 170–171, 197
Grünthal-Ridala, V. – 27–28, 83, 87, 126, 154
Guareschi, G. – 125
Gudmundsson, K. – 98
Guibord, J. – 115
Guillén, J. – 128–129
Gulbranssen, T. – 96
Gunnarsson, G. – 98
Gunther, J. – 114
Gustav II Adolf – 191
Güiraldes, R. – 124

Haamer, E. – 159
Haamer, H. – 177
Haava, A. – 28, 154
Haavikko, P. – 84
Hajjam, U. – 77
Haltsonen, S. – 82
Hamsun, K. – 94, **95–96**, 130, 172, 196
Hanko, A. – 95–97
Hartmann, A. – 127, 166
Hasselblatt, D. – 104
Hauptmann, G. – 100
Havel, V. – 127
Heiberg, M. – 19
Heidegger, M. – 118
Heidenstam, V. v. – 92
Heine, H. – 99, 102
Helbemäe, G. – 26, 49, 106–107, 110, 153, 156, 158
Helk, V. – 98, 125
Helm, A. (Rüütli, H., Tarand, H.) – 15
Heltzer, M. – 169
Hemingway, E. – 109, 111, **112**
Henrik (Henricus de Lettis) – 104
Herling, G. – 102
Hesse, H. – 100, 104
Hewitt, J. – 110
Hiir, E. – 157
Hindrey, K. A. – 10, 28, 93, 154, **168–169**, 177–178
Hinnom, A. – **34**
Hlasko, M. – 126
Hoel, S. – 97
Hofmannstahl, H. v. – 103
Holappa, P. – 89
Hopkins, G. M. – 164
Howard Harris, E. – 106
Hsiao Jen – 76
Hubatius-Himmelstjerna, I. v. – 104
Huovinen, V. – 84
Hurt, J. – 158
Huxley, A. – 107
Häglund, K.–A. – 93
Härm, V. – 166
Hübner, J. – 102

Ibsen, H. – 95, 172
Ilbak, E. – 12–13, 15, **19**, 26, 51, **189**
Iliste, I. – 71, 101, 112, 121, 125–128, 171
Ingelman(n), H. – 74, 87–89, 94, 109–110, 112–114, 126, 130, **189**, 196
Ingraham, J. H. – 87
Ionesco, E. – 128

Irbe, G. – 79
Isherwood, Chr. – 107
Ivanov, G. – 120
Ivask, A. – 79
Ivask, I. – 69, 72, 74, 79–81, 103, 122–123, 128–129, 151, 157, 160, 162, 164–165, 172
Ivask, J. – 121
Iwaszkiewicz, J. – 127

Jaik, J. – 177
Jakobson, A. – 91
Jaks, I. – 12, **36**
Janno, R. – 95, 156, 177
Jannsen, J. V. – 91, 155
Jaspers, K. – 118
Jensen, J. V. – 97
Jevtušenko, J. – 121–122
Jiméneze, J. R. – 129
Joenpelto, E. – 88
Johani, A. – 161
Johansen, P. – 104
Johansson, I.–L. – 93
Johnson, E. – 93
Johnson, U. – 101
Joliot-Curie, Fr. – 96
Jouve, P.–J. – 117
Juhkum, V. – 149
Juvonen, H. – 84
Jänes, H. – 72, 152, 154–155, 158, 160, 168, 175, **189–190**
Jürissaar, V. – 12, **35**
Jürma, M. – 86, 121, 150, 169–170
Jürima, Ü. – 159
Jylhä, Y. – 83

Kaasalainen, H. – 84
Kadak, K.–A. – 14, **45**
Kaelas, L. – 31
Kafka, Fr. – 103, 127
Kailas, U. – 84
Kaiser, G. – 99
Kallas, A. – 11, **16**, 19, 51, 82, **85–87**, 98, 170, **190**
Kallas, O. – 16, 86, 190
Kallas, V. – 85
Kalman, B. – 90
Kalmus, A. (Mänd, E.) – 12–14, **24**, 26, 110, 152, 166, 173, **190**
Kangro, B. – 12, 15, 21, **25–26**, 28, 49, 51, 71, 85, 102, 127, 151–153, 155–158, 161–162, 164, **165–166**, 169, **190**
Kaplinski, J. – 156, 166–167
Kare, K. – 83–84
Kareva, D. – 166–167
Karl XII – 92
Karolingid (dünastia) – 92
Karuste, A. – 95
Kask, K. – 106
Kaziulis, V. – 80
Kaufman, R. – 101
Kaugver, R. – 174
Kaup, J. – 71, 74, 101–102, 164
Kettunen, L. – 85, 88
Kern, E. – 101
Kerson, O. – **43**
Kesa, K. – 156, 160
Keyes, F. P. – 114
Kianto, I. – 84
Kiesel, O. J. – 155, 176
Kihlman, Chr. – 91
Kiisk, H. – 162
Kilpi, E. – 89
Kirillov, P. – 90
Kirkegaard, S. – 97
Kirst, H. H. – 101
Kishon, E. – 129
Kitzberg, A. – 10, 158, 175–177
Kivi, A. – 87, 171
Kiviaeg, V. – 71
Kivimies, Y. – 84
Kivikas, A. – 100, 126, 156–157, **172**, 180, 198–199
Kleist, P. – 101
Knickerbocker, C. H. – 114
Koestler, A. – 124
Koidula, L. – 154–156, **160**
Koit, J. – 49
Koivu, E. – 89
Koljo, K. – 155, 176
Kolk, R. – 13–15, 21, **26**, 49, 51, 88, 156–157, 163, 166, 173
Konfutsius – 76
Konsa, V. – 176
Koolmeister, R. – 118
Koppermann, M. – **37–38**
Kork, A. (Tinits, A.) – **27**, 37
Korpela, J. – 84, 88

Kosesson, A. – 71, 163
Kotka-Nyman, E. – 156
Kravtšenko, V. – 123
Kreek, C. – 31
Kreem, R. – **39**
Kreutzwald, Fr. R. – 99, 158–159, 176
Kreve-Mickevicius, V. – 80
Krleža, M. – 128
Krogh, Chr. – 84
Kross, J. – 156, 174
Krotow, K. – 102
Kruczkowski, L. – 127
Krusten, P. – 14–15, **20–21**, 28–29, 156, 173
Kubbo, A. – **36**
Kudres, V. – 158
Kuhlbars, Fr. – 154–155
Kuik, E. – 111
Kull, R. – 30
Kunder, J. – 30, 158
Kuningas, O. – 170
Kuprin, A. – 121
Kures, V. (Fakt) – 87, 170
Kurfeldt, J. – 118
Kurman, G. – 83
Kurtna, A. – 127
Kuuskemaa, B. – 30
Kuutan, I. – 74, 79
Kõks, E. – 20, 129, 163, 171
Kõpp, E. – 76
Kõpp, J. – 12–13, **40–41**, **190**
Kõressaar, V. – 75, 158, 162–163, 171–172
Kõrv, J. – 158
Kärner, J. – 157
Käsu Hans – 156
Körber, M. – 156
Külvet, I. – 71, 74, 109, 113–115, **190–191**

Laaban, I. – 71, 74, 94, 102, 116–117, 119, 157, 166
Laan, P. – 93–94, 162
Lagerkvist, P. – 93–94
Lagerlöf, S. – 85, 92
Laid, H. – 177
Laidoner, J. – 47
Laidsaar, E. – 177
Laitinen, K. – 82, 84, 91
Landsbergis, A. – 81
Laosson, M. – 170
Lao Ze (Laozi) – 76
Laretei, H. – 14, **48**, 71, 154, **191**
Laretei, K. – 15, **27**, **191**
Lasberg, M. – 94, 100, 107, 112
Lassen-End, E. – 49
Lazda, Z. – 78
Lattik, J. – 11, 14–16, **18**, 153–154, 158, 177, **191**
Laur, A. – 151–152, 161, 174
Lavardini, H. de – 77
Lawrence, H. D. – 107
Lawson, H. – 115
Laye, C. – 115
Leblanc, M. – 118
Lee, A. – 160
Lec, S. J. – 127
Lehiste, I. – 111, 150, 166
Leinjärv, A.-J. – **46**
Leino, E. – 83–84
Leitu, S. – 162
Lemberg, A. – 95
Lenau, N. – 103
Lender, E. – 13, **41**, 49
Lenk, V. – 176
Lepik, K. – 26, 156–158, 160–161, 163–164
Lepik, M. – 87
Lepik, V. – 74, 103
Leppik, J. – 48
Lermontov, M. – 79
Lessing, D. – 115
Lewis, S. – 111
Li Bo – 76
Liitoja, H. – 158
Liiv, E. – **39**
Liiv, Jakob – 155, 157
Liiv, Juhan – 154–158, **160**, 164–166
Lindegren, E. – 91–92
Lindemann, K. – 97
Linder, E. H. – 94
Lindgren, A. – 93
Lindsaar, P. – **37**, 83
Lindsaar-Eliaser, L. – 170
Lindström, J. – **36**
Lingis, J. – 80
Linna, V. – 78, 84, **88**, 109
Linnuste, V. – 117, 127

Lipping, H. – 37
Lipping, I. – 125
Longfellow, H. W. – 111
Looring, A. – 170
Loorits, O. – 86
Lossmann, A. – **41–42**
Lounela, P. – 82–85
Luik, V. – 156
Lukács, G. – 125
Lumiste, L. – 129
Lundborg, E. – 94
Lundkvist, A. – 93
Lundström, E. – 93
Lupin, A. – 118
Luther, A. – 104
Luther, M. – 107
Luts, A. – 14, **35**
Luts, K. – 162
Luts, O. – 10, 113, 154, 156, 158, **171–172**, 175–176, 178–179, 198
Lõo, J. – 157
Lõoke, J. – 150, 156
Lõtkin, G. – 90
Lõtkin, V. – 90
Lönnrot, E. – 158
Lüüs, A. – 14, **41**
Lüüs, H. – 106

MacLennan, H. – 115
Madách, I. – 125
Maeterlinck, M. – 119
Majakovski, V. – 121
Malgonkari, M. – 126
Mallene, E. – 84
Malmberg, B. – 94
Malory, T. – 113
Malraux, A. – 117
Mamers, O. (Öpik, O.) – 14, **47**
Mamm, L. – 107
Mandelštam, O. – 120
Mann, T. – 96, 100, 103
Manner, E.-L. – 84
Mannerheim, K. G. – 88
Mara, G. E. (La Mara) – 99
Mark, J. – 90
Marlow, Chr. – 105–106
Marquand, J. P. – 114
Martinson, H. – 93
Masefield, J. – 107
Masing, U. – 77, 107, 126, 158, **164**, 166
Mazalaité, N. – 80
Matsson, D. H. – 105
Matthews, W. K. – 81
Mattsson, G. – 94
Maugham, W. S. – **108**
Maupassant, G. de – 108
Mauriac, F. – 118, 122
Maurier, D. du – 109
Mauriña, Z. – 79
Maurois, A. – 119
Meikup, K. – 85
Meister, H. – 93
Mengel, H. – **36**
Méray, T. – 125
Meret, H. – 14, **46**
Meriluoto, A. – 84
Merle, R. – 117
Metsanurk, M. – 154, 156, 170
Mettus, W. – 12, 14, **28–29**, 70, 73, 102, 109, 113, 124, **191**
Michaelis, K. – 98
Mihkelson, J. – **46**
Mikiver, I. – 17, 21, 166
Miller, A. – 111
Milocz, C. – 127
Milton, J. – 106
Mistral, G. – 124
Mitchell, M. – 111, **113**
Moberg, V. – 93
Mon, Fr. – 102
Monsarrat, N. – 109
Montale, E. – 126
Moora, R. – **36**
Moore, B. – 114
Moore, T. – 110
Morai, S. – 125
Morlaix, B. de – 77
Mrozek, S. – 127
Mugasto, H. – 159
Munk, K. – 98
Munthe, A. – **92–93**
Murakin, A. – 31, 70, 124–125
Musil, R. – 103
Must, G. – 150
Must, H. – 150
Mustapää, P. (Haavio, M.) – 84
Mõtslane, M. – 170
Mäelo, H. – 13–14, 16, **21–22**, 24, 177, **191**

Mägi, A. – 19, 23, 38, 42, 49–50, 77, 83–85, 87, 100, 117, 151, 153, 156–158, 161–166, 169, 172
Mägiste, J. – 84–85, 89–90, 104
Mälk, A. – 12–14, **24–25**, 26, 49, 78, 152, 154, 156, 158, **173**, 175, 177, 179–180, 198
Mäll, L. – 77
Möller, K. – 97

Naelapea, Y. – 71
Napoleon I – 102, 110
Németh, L. – 125
Nieländer, A. – **30**
Nietzsche, A. – 102
Niinivaara, E. – 83, 155
Niitme, A. – 50
Nobel, A. – 71, 73, 87, 92, 94, 95, 97, 100, 106, 107, 110, 112–113, 116–119, 121–122, 124, 126–129
Nobile, U. – 94
Nowakowski, T. – 126
Nõu, H. – 156
Nõu Pärnamaa, K. – 94
Nyirö, J. – 124

Odets, C. – 111
Oengo, J. (Oro, J.) – 157, 177
Oinas, F. – 105, 124, 150, 169
Oja, H. – 115, 160, 173
Ojamaa, O. – 118
Oks, J. – 87, 157, **170–171**, 180, 199
Ole, E. – **30–31**, **192**
Olesk, O. – 119
Olsson, H. – 91
O'Neill, E. – 111
Oras, A. – 49, 70–71, 73–75, 77, 83, 85, 93, 99, 105–107, 111, 116, 119, 151–152, 157, 162, 164–166, 169, 171, 180, **192**, 198
Oro, J. – vt. Oengo, J.
Orvik, Piirita – vt. Eerme, K.
Orwell, G. – 107
Osborne, J. – 107
Ots, A. – 14, **46**
Ovidius Naso, P. – 75

Pae, A. – 71
Paju, O. – 163
Palgi, D. – 170
Palm, A. – 87
Palolampi, E. – 82, 88
Panso, V. – 158
Parijõgi, J. – 152, 154, 158, 177
Paris, R. – 83
Parlo, E. – 49
Parming, T. – 127
Parrest, H. – 11, 151, 163
Parts, E. – 189
Parv, R. R. – 115
Parviainen, U. – 90
Pascal, B. – 118
Pascoli, G. – 126
Pasternak, B. – **122–123**
Paulson, I. – 150
Pedajas, M. – 95, 100
Peets, H. – 99
Pello, H. – 71
Perse, S.-J. – 117
Peterson, K. J. – 91, 155–157, 160
Petrovskaja, T. – 121
Picasso, P. – 96
Pihla, M. – 80
Piip, A. – 14
Pinna, P. – 29
Pinter, H. – 107
Pitka, J. – 176
Poe, E. A. – 109, **114–115**
Polli, V. – 71
Pontoppidan, H. – 97
Poruks, J. – 78
Poska, J. – 42
Poska-Grünthal, V. – 14, **42**
Possevino, A. – 125
Priestley, J. B. – 109
Printz-Påhlson, G. – 91
Puhvel, J. – 77, 116
Puhvel, M. – 105, 112
Puksov, A. – **42–43**
Pusta, K.-R. – 14, **47–48**, 176
Puškin, A. – 189
Puusepp, H. H. – 122
Põld, H. – 76, 173
Pärn, J. – 155
Pâts, K. – 23, 41, 45
Päärt, H. – 98
Päätalo, K. – 89

Qoodwin, P. – 111
Quasimodo, S. – 126

Raag, A. – 11, 14, **31–32**, **192**
Raamot, I. – **45**
Raamot, M. – **44**, 176
Radauskas, H. – 80
Rahu, K. (Kool, F.) – 173
Rainis, J. – 78
Rajamaa, Helmi – **26**
Rajamaa, Herman – 154
Rajamets, H. – 76
Rajandi, H. – 118
Ramla, E. (Kuus, E.; Kuusik, E.) – 177
Rannaleet, A. – 149
Rannit, A. – 80–81, 122, 157, 162–163, 165
Raud, E. – 176
Raud, K. – 159
Raud, M. – 13, **33**
Raudsepp, E. – 92
Raudsepp, H. – 71, 158, 175
Raudsepp, K. – **46**
Raun, A. – 86–87, 150
Ravel, A. – 95
Ray, K. – 106
Rebane, A. – 35
Rebane, I. – 71, 160, 170, 179, 198
Reets, P. – 75, 122, 169, 178
Rei, A. – **44**, 47
Reijonen, T. (Reijonen-Uibopuu, T.) – 84, 86, **88**
Reiman, L. – **29**, **192**
Reiman, M. – 95–96
Reiman(n), R. – 157
Reinans, A. – 71, 156, 163, 169–170
Reining, E. – 29, 105
Reinvald, A. – 23
Remarque, E. M. – 101
Remmelgas, J. – **32**, 94, 98
Rennit, A. – 157
Ribbentrop, J. v. – 101
Ridala, V. – vt. Grünthal-Ridala, V.
Riipalu, H. – 12, **35**
Riitsalu, R. – 170
Rilke, R. M. – 79, 99, 102–103
Rimbaud, A. – 116
Ristikivi, K. – 49, 79, 100, 127, 151, 156–157, 161, 164–166, 172, **173–174**, 177, 179–180, 198
Ristkok – vt. Saretok, V.
Robbe-Grillet, Á. – 117
Roht, R. – 19, 28, 126
Roné, H. – 113
Rosenberg, A. – 101
Rummo, P.-E. – 156, 166
Rumor, K. (Ast-Rumor, K.) – 12–13, 15–16, **22–23**, 48, 51, 153, **171**, 180, **192**, 198–199
Runeberg, J. L. – 91
Runnel, H. – 156, 166
Russow, B. – 104
Ruutsoo, R. – 41
Ränk, A. – 95
Ränk, G. – 14, **42**, **192–193**
Rühle, J. – 101
Rütli, O. – 13, **43–44**
Rüütli, H. (Helm, A.) – 15
Rydberg, V. – 92

Saagpakk, P. – 107–108, 110
Saal, A. – 177– 178, 198
Saar, E. – 121
Saareste, A.– 116, 157
Saarikoski, P. – 84
Saarimaa, E. A. – 85
Saarniit, J. – **36**
Saarsen, K. – 156
Saarsen, V. L. – **35**
Sagan, F. – 117–118
Saint-Exupéry, A. – 117
Saks, E. V. – 151, 157, 173
Salo, V. – 73, 125, 164, 167
Salu, H. – 49, 157, 168–169, 172, 177, 180, 198
Salumaa, E. – 97
Sandburg, C. – 111
Sandemos, A. – 97
Sanden, E. – 37, 106
Sang, A. – 28, 99, 119
Sanghar, L. S. – 115
Santvaras, S. – 81
Sappho – 75, 107
Saretok, V. (Saretok-Ristkok, V.) – **19**, 74, 87–88, 101, 108–109, 112, 114, 130, **193**, 196
Sariola, M. – 89
Sarraute, N. – 117

Sartre, J.-P. – 117–118
Sarv, J. – 23
Schaper, E. – 74, **103**, 104
Schehadé, G. – 117
Schiller, Fr. – 99
Scholmer, J. – 102
Schopenhauer, A. – 100
Schopflin, J. – 124
Schvarts, L. – 78
Scott Fitzgerald, F. – 111
Seferis, G. – 128
Segal, R. M. – 115
Sedõhh, A. – 121
Selinko, A. – 102
Seljamaa, J. – 85
Semper, J. – 126, 157–158, 170
Seth, R. – 109
Seton, A. – 109
Severjanin, I. – 120
Shabdar(ov), O. – 90
Shakespeare, W. – 72, 76, 105–106
Shaw, B. – 110
Siippainen, O. – 89
Silberberg, R. – 76
Sillanpää, F. E. – **87**
Sillaots, M. – 177
Silone, I. – 125
Simm, J. – 31
Sinikas, K. – 95
Sivers, F. de – 115, 117–118
Skalbe, K. – 78
Slaughter, F. G – 114.
Snikere, V. – 79
Soldatov, S. – 123
Solženitsõn, A. – 121
Sorokin, P. – 90
Soutkari, P. – 82
Speek, P. – 23, 85
Stalin, J. – 121
Steen, M. – 110
Steinbeck, J. – **112–113**
Strelerte, V. – 78
Stock, D. – 100, 104
Stock, H. – 79, 91, 102, 104
Strandman, O. A. – 47
Strindberg, A. – 93, 95
Struve, G. – 120, 121
Suits, A. (Thauvón-Suits, A.) – **27**, 83, 124
Suits, G. – 27–28, 73, 76, 85–86, 92–93, 98, 150, 152, 154–158, 160, **161–162**, 180, 199
Suits-Kangro, H. – 27
Susi, H. – 15, **27**, 36, 48, 71, 150, **193**
Svevo, I. – 126
Säkk, J. – 125
Särev, A. – 175
Södergran, E. – 91
Sööt, K. E. – 154, **161**
Süda, P. – 176
Sütiste, J. – 157
Synge, J. M. – 110

Šestalov, J. – 90
Ševtšenko, T. – 123
Škema, A. – 81
Šketan, M. (Maiorov, J.) – 90
Šolohhov, M. – 122–123
Šumakov, J. – 120

Zwerenz, G. – 101
Zilahy, L. – 124–125

Žakov, K. – 90

Tagore, R. – 126
Talve, I. – 26, 84–85, 156, 176
Talvi, J. – 89
Talvik, Heiti – **164–165**
Talvik, Herman – 164
Tambek, E. – **45**
Tamm, J. – 155
Tammsaare, A. H. – 23, 28, 41, 100, 105, 118, 152, 154–156, **169–170**, 175, 179, 198–199
Tanner, V. – 88
Tarand, H. (Helm, A.) – 15
Tarkianen, V. – 85
Tasso, T. – 126
Tauli, V. – 76
Terras, V. – 122
Theodorakis, M. – 128
Thomas, A. – 100
Thomson, E. – 104
Thoreau, H. D. – 111
Tilgre, T. – 170
Tillemann, H. – 108
Tinits, A. (Kork, A.) – **37**

Todi, J. de – 77
Tolstoi, L. – 108, 120
Tomingas, W. – 14, **44–45**
Tooming, O. – 170
Toomse, E. – 176
Toomse, M. – 150
Toona, E. – 156
Toots, J. – 108
Tormis, L. – 19
Traat, M. – 156
Trakl, G. – 102–103
Treffner, E. (H.) – 177
Treffner, Hugo – 22–23, 40, 43–44, 46, 191–193
Trett, L. – 28, 170
Truu, O. – 126
Tsvetajeva, M – 121.
Tšavain (Grigorjev), S. – 90
Tšehhov, A. – 120, 169
Tuglas, E. – 29
Tuglas, F. – 27, 29, 31, 87, 155–156, 169–170, **171**
Tuulse, A. – 31
Tuulse, L. – 79, 93
Tõnisson, J. – 13, 23, 29, 40, 44, 47, 85
Türner, D. M. – 111–112
Tyrmand, L. – 127

Udam, H. – 77
Uibopuu, V. – **28**, 49, 72, 78, 82, 84–85, 88, 101, 152–153, 156, 169, 174
Under, M. – 17, 21, 24, 26, 71, 73, 79–80, 86, 94, 96, 102, 122, 150, 154–157, **162**, 165, 180, **193**, 199
Undset, S. – 85, 95
Ungaretti, G. – 126
Unt, M. – 174
Uustalu, E. – 14, **36**, 44, 47, **49**, 94, 98, 176

Vaarman, E. – 30
Vabbe, A. – 161
Valéry, P. – 116
Valgemäe, M. – 81, 105, 111, 127–128, 175
Vallak, P. – 169, **172**
Valle-Inelón, R. del – 128
Valmre, E. – 177
Valtonen, H. – 89
Vapaasalo, S. – 84
Varep, M. – 85
Variste, J. – 112
Vaska, L. – 150
Vassler, K. – 126
Veeber, A. – 160
Veidenbaum, S. – **33**
Veltmann, A. – **29–30**
Vennberg, K. – 91, 93
Vergilius, P. v. M. – **75**
Veselis, J. – 79
Veske, M. – 30, 154, 155
Veskimäe, V. – 74, 108–109, 118, **193**
Vesterinen, L. – 155
Vihalemm, A. – 74, 91, 93, 157, 164–165, 170
Viidang, J. – 108, 115
Viiding, P. – 157
Viirlaid, A. – 156
Vilde, E. – 23, 28, 85, 98, 156, **168**, 175, 179, 198
Villmer, E. – 30
Vinkel, A. – 168
Visnapuu. H. – 12, 14, 16, **18–19**, 20, 28, 31, 51, 86, 126, 150, 152, 154, 156–157, **163**, 180, 199
Vlach, R. – 127
Voznessenski, A. – 121
Vrager, E. – 28, 87
Võõbus, A. – 150

Waldman, A. – 71
Waltari, M. – 79, 82, **87–88**, 130, 196
Warma, A. – 14, **48**, 154
Waugh, E. – 107, **108**
Webermann, O. A. – 103, 112
Werfel, F. – 103
Wesker, A. – 107
Westholm, J. – 193
Whitman, W. – 111
Wiiralt, E. – **31**
Wilde, O. – 105, 109, 110
Wilder, T. – 112
Williams, T. – 111
Willmann, A. – 169
Willmann, Fr. W. – 168
Winter, H. – 155–156
Woitk, E. J. – **32**, 71, **193**
Woitk, V. – 74, 108–109, **193**

Woolfolk, W. – **114**
Wulff-Õis, G. – 157
Wuolijoki, H. – 85

Õun, E. – **173**

Öpik, E. – 150
Österling, A. – 93

Øverland, A. – 97

Yacine, K. – 117
Yeats, W. B. – 110
Yerbi, F. – 111, **113**
Yuan Zhen – 76

AS PAKETT TRÜKIKODA. T 204
Laki 17, Tallinn